

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Південне відділення Інституту української археографії та
джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

«МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ – 2025»
**«Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний,
національний та регіональний аспекти»**

До 30-річчя ЧНУ імені Петра Могили

***XXVIII Всеукраїнська щорічна
науково-практична конференція***

Миколаїв, 10–14 листопада 2025 року

ТЕЗИ

наукової секції
«Історія та археологія»

Миколаїв – 2025

«Могилянські читання – 2025 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: До 30-річчя ЧНУ імені Петра Могили. XXVIII Всеукраїнська щорічна науково-практична конференція: тези доповідей наукової секції «Історія та археологія». – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2025. – 152 с.

У збірнику містяться матеріали доповідей учасників наукової секції «Історія та археологія» у рамках XXVIII Всеукраїнської щорічної науково-практичної конференції «Могилянські читання – 2025».

Матеріали публікуються за оригіналами, які представлені авторами. За достовірність викладених фактів відповідальність несе автор.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ.....7

Котляр Ю. В. ІСТОРІЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ. 7

Брім О. Р. ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА ПРОЦЕСИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ НА ПВДНІ УКРАЇНИ..... 10

Бурдейний В. О. БИТВА ПІД КОРСУНЕМ (ТРАВЕНЬ 1648 р.)... 15

Гавриленко А. П. ТРАДИЦІЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОТВОРЕННЯ ЗА В'ЯЧЕСЛАВОМ ЛИПИНСЬКИМ 17

Гаргаун Я. І. УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ В ЛАВАХ ОУН І УПА: НАЦІОНАЛЬНА БОРОТЬБА І ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ. 21

Гаргаун Я. І., Місюкевич І. М. ЖІНКИ У ВІЙНАХ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНИЙ ВНЕСОК ТА СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ..... 23

Гомонюк Є. Д. ПІДТРИМКА РЕФОРМ У ЧАСИ ЗМІН: ДІЯЛЬНІСТЬ WNISEF НА МИКОЛАЇВЦІНІ У 2016–2021 роках. 26

Горохов В. В. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯН ПВДНЯ УКРАЇНИ В ДОБУ ДЕНІКІНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРАЮ 31

Дуда О. В. ФАШИЗМ І НАЦИЗМ ЯК ФОРМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ..... 34

Захарченко М. Г. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ РЕГІОНУ МІЖМОР'Я – ЯК ЩИТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (ІХ – ХVІ ст.)..... 38

Кочетков В. В. СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ США ДО ПВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА ДЖ. В. БУША (2001–2009 рр.).. 41

Мосін О. В. РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА «ДРАКОНІВСЬКІ ЗАКОНИ» 16 січня 2014 року..... 45

Підберезних І. Є. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ДІЙ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ..... 47

Семенов Г. Ю. ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА МІЖНАРОДНИХ КОНТАКТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР У 70–х рр. ХХ ст.....	51
Смєлов Д. І. УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР ТА ІРЛАНДСЬКИЙ AN GORTA MÓR (ВЕЛИКИЙ ГОЛОД): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	54
Сябро І. Г. СВЯТКУВАННЯ 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ УКРАЇНЦЯМИ ДІАСПОРИ (1988).....	57
Ткаченко В. В. РОЛЬ ЖАНДАРМЕРІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА БОРОТЬБИ З «НЕБЛАГОНАДІЙНІСТЮ» НА ПВДНІ УКРАЇНИ (ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.).....	60
Чайка В. В. ВІЙНА В ПРИДНІСТРОВ’І (1992 р.) ТА УЧАСТЬ У НІЙ ДОБРОВОЛЬЦІВ УНСО.....	64
Чокова А. О. ЙОСИП ПЕРГАМЕНТ – ВІДОМИЙ АДВОКАТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ.....	68

РОЗДІЛ 2. АРХЕОЛОГІЯ..... 70

Горбенко К. В., Смирнов О. І. ВИРОБИ З КАМЕНЮ В МАТЕРІАЛАХ УКРІПЛЕНОГО ПОСЕЛЕННЯ ДИКИЙ САД.....	70
Глов’як Л. Ю. ГЛОБАЛЬНІ КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ: НОВІ ПІДХОДИ ДО АДАПТАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ.	74
[Єлісєєв В. Ф. 1946-2006], Гребенников В. Б. ДЕЯКІ ОБРЯДИ ТА КУЛЬТИ НА ПОСЕЛЕННЯХ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ СТЕПОВОГО ПОБУЖЖЯ.....	77
Дузенко М. О. ПЕРВІСНІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОГО ПОБУЖЖЯ В ПЕРІОД ЕПОХИ ФІНАЛЬНОГО БРОНЗОВОГО ВІКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРІПЛЕНОГО ПОСЕЛЕННЯ ДИКИЙ САД).....	81
Карнаух Є. Г., Щербина О. В. МОНУМЕНТАЛЬНА СКУЛЬПТУРА ЕПОХИ БРОНЗИ З МОГИЛЬНИКА БІЛЯ С. ТУЗЛИ, БЕРЕЗАНЬСЬКОГО РАЙОНУ, МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	86

Пелик О. В. КОЛЕКЦІЯ ВИРОБІВ САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З ПОСЕЛЕННЯ ВОЛНА І.....	88
Піструїл І. В. РАННЬОРОДОВА ОБЩИНА: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЖИТТЯ ПЕРВІСНОЇ ЛЮДИНИ.....	93
Смирнов Л. І., Горбенко І. М. МОНІТОРИНГ ТА УТОЧНЕННЯ МІСЦЯ ЗНАХОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ НА ТЕРИТОРІЇ с. ПРОГРЕСІВКА БЕРЕЗАНСЬКОЇ ТГ.....	95
Снитко І. О. СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ХОРИ ОЛЬВІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-МАЙНОВА СТРАТИФІКАЦІЯ ВПРОДОВЖ VI–III СТ. ДО Н. Е.....	99

РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ 104

Вірлич Є. М. ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА В ДОСЛІДЖЕННІ БІОГРАФІЇ АВГУСТА ВІРЛИЧА.....	104
Картузов К. М. ДОКУМЕНТИ КАНЦЕЛЯРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ ІМПЕРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ПІСЛЯ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 РОКУ.....	108
Кобець Є. А. ВИВЧЕННЯ ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ.....	111
Ляхова А. М. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1917–1918 РР. У СПОГАДАХ Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО.....	113
Макарішин С. В. АНТРОПОНІМІЯ ЯК ІНДИКАТОР КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДЖЕРЕЛАХ XVII СТ.....	116
Міронова І. С. ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ... ..	119
Пархоменко В. А. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В СПОМИНАХ ДМИТРА ДОРОШЕНКА В ЮНАЦЬКІ РОКИ.....	123
Стоянова І. В. СТАТУС ЖІНКИ У ПРАВОВИХ ДЖЕРЕЛАХ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС.....	126
Яремчук Б. О. ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ЗАКОНИ ДЖИМА КРОУ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	131

**РОЗДІЛ 4. ФІЛОСОФІЯ, ПЕДАГОГІКА ТА МЕТОДИКА
ВИКЛАДАННЯ 135**

Броннікова Л. В. КОГНІТИВНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОЇ НАУКИ..... 135

Устинова А. В. УСНА ІСТОРІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД
НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ..... 138

Чорна В. О. ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ДОСВІДУ
ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ»..... 141

Шевчук В. В. ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» В
ОНЛАЙН-ФОРМАТІ В УМОВАХ ВІЙНИ У МЕДИЧНИХ
КОЛЕДЖАХ..... 144

Яриловець В. В. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ 146

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ

Котляр Ю. В.

доктор історичних наук,
професор кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ІСТОРІЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Чорноморський національний університет імені Петра Могили – заклад вищої освіти державної форми власності, акредитований за IV рівнем, підпорядкований Міністерству освіти і науки України. Носить ім'я видатного релігійного культурно-освітнього діяча святого Петра Могили, який спрямовував свою діяльність на піднесення національної свідомості. Розташований у м. Миколаєві. Очолює університет з 1996 р. і є його засновником – доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України – Леонід Павлович Клименко.

Історію ЧНУ імені Петра Могили можна розділити на декілька етапів:

Перший етап. Задум. Заснування. Миколаївська філія НаУКМА (1995 р. – березень 2002 р.). Ідея створення Миколаївської філії НаУКМа з'явилася влітку 1995 р. серед викладачів Українського державного морського технічного університету, які відчували, що тільки технічної освіти для регіону вже замало, незважаючи на те, що тут діяли педагогічний інститут та філія Київського інституту культури. 17 січня 1996 р. було прийнято ухвалу Вченої ради Національного університету «Києво-Могилянська академія» про заснування Миколаївської філії НаУКМА, яку було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 1996 р. № 712.

Другий етап. Розвиток. МДГУ імені Петра Могили (березень 2002 р. – грудень 2008 р.). У 2002 р. за сприяння прем'єр-міністра України А. К. Кінаха і депутата Верховної Ради України В. М. Ємельянова було створено Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили. Про це свідчить Розпорядження Кабінету Міністрів України № 112-р, щодо створення Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили на базі Миколаївської філії Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Структура самостійного університету будувалася за схемою класичного вишу сучасного типу. МДГУ імені Петра Могили мав в своєму складі інститути, факультети, кафедри, бібліотеку, наукові, виробничі та інші структурні підрозділи. Але, як і раніше, університет входив до комплексу Києво-Могилянської академії.

Третій етап. Класичний. ЧДУ імені Петра Могили (грудень 2008 р. – червень 2016 р.). За темпами і масштабами розвитку МДГУ імені Петра Могили почав переростати себе. Фактично університет став багатопрофільним. У гуманітарному університеті доктори технічних наук стали щорічно отримувати патенти на винаходи. Крім власне гуманітарних спеціальностей, розширився випуск бакалаврів і магістрів з правознавства, фінансів і кредиту, екології, комп'ютерних наук, комп'ютерної інженерії, приладобудування.

Тож, логічно стала пропозиція Міністерства освіти і науки України, погоджена з Миколаївською обласною облдержадміністрацією про зміну статусу МДГУ імені Петра Могили.

10 грудня 2008 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1521-р Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили реорганізовано в Чорноморський державний університет імені Петра Могили.

21 травня 2014 р. на базі ЧДУ імені Петра Могили було проведено Третій загальноукраїнський круглий стіл національної єдності. У заході взяли участь экс-президенти України Л. М. Кравчук і Л. Д. Кучма, прем'єр-міністр України А. П. Яценюк, члени уряду України, народні депутати України, голова Миколаївської облдержадміністрації М. П. Романчук, голова Миколаївської обласної ради Т. Д. Кремінь, ректор університету Л. П. Клименко, представники міжнародних організацій, посли США, Польщі, ЄС, органів місцевого самоврядування, громадські діячі, представники релігійних організацій та бізнесу регіону, представники Кіровоградської, Одеської та Херсонської областей.

Четвертий етап. Національний. Війна. Відновлення. ЧНУ імені Петра Могили (червень 2016 р. – до сьогодні). 14 червня 2016 р. Указом Президента України № 252 за вагомий внесок у розвиток національної освіти і науки університету було надано статус національного.

На четвертий етап існування університету припали трагічні події російсько-української війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. і, нажаль, триває дотепер.

17 та 19 серпня 2022 р. чотири російські ракети типу С-300 спричинили руйнування головного корпусу університету та завдали

суттєвих втрат матеріально-технічній базі. На щастя, обійшлося без людських жертв. 29 серпня 2022 р. збита ПВО ракета С-300 прилетіла в головний корпус університету впавши в коридорі біля кабінету ректора і залу засідань вченої ради. В результаті влучання п'яти ракет по корпусам начального закладу було зруйновано сходові марші разом із перекриттями з 4-го по цокольний поверхи та зовнішньою стіною головного корпусу, пошкоджено інженерні системи (електро-, водопостачання та опалення), вибито вікна і двері загальною кількістю 741 од., пошкоджено покрівлю навчальних корпусів площею 2210 м². Крім того, було зруйновано серверну, ряд аудиторій і комп'ютерних класів, службових приміщень, науково-дослідницьких лабораторій, разом з новітнім обладнанням та комп'ютерною технікою. Загальна сума збитків завданих ворожими обстрілами склала понад 25 млн. грн.

За період 2022-2024 рр. співробітниками університету під керівництвом ректора Л. П. Клименка було повністю ліквідовано наслідки руйнувань, спричинені ворожими обстрілами. Власними силами відбудовано зруйновану частину головного корпусу, побудовано наново вузол тепломережі та замінено інженерні системи. Розширено аудиторний фонд за рахунок побудови нових сучасних комп'ютерних класів та навчальних аудиторій. Завдяки благодійній допомозі Миколаївської обласної військової адміністрації та Миколаївської міської ради було замінено частину пошкоджених металопластикових вікон на суму 3,3 млн. грн.

Завдяки оперативним виконанням роботам по відновленню університету та ліквідації пошкоджень, спричинених ворожими обстрілами, освітній процес проводився у змішаному (очно-дистанційному) форматі з дотриманням відповідних безпекових умов. Задля цього було переобладнано цокольні поверхи навчальних корпусів та гуртожитків університету для їх використання як найпростіші укриття під час ракетної небезпеки.

Таким чином, ЧНУ імені Петра Могили за свою 30-літню історію продовжує традиції української академічної освіти, започатковані Києво-Могилянською академією. В своєму розвитку пройшов чотири етапи від Миколаївської філії НаУКМА до національного університету і був повністю відновлений після ворожих обстрілів. Це унікальний випадок в історії українських закладів вищої освіти.

Джерела та література

1. Храм освіти на Інгульських схилах. Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили комплексу

- «Києво-Могилянська академія»: Ювілейне видання до 10-ї річниці / за ред. Л. П. Клименка. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. 384 с.
2. Чорноморський державний університет імені Петра Могили. *Petra mea – моя твердиня: [ювілейне видання до 20-ї річниці навчального закладу]* / за ред. Л. П. Клименка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. 504 с.
 3. Чорноморський національний університет імені Петра Могили. *Документи і матеріали. Історія та становлення: наукове видання* / за ред. Л. П. Клименка; упор. Ю. В. Котляр, І. С. Міронова та ін. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2019. 256 с.

Брім О. Р.

здобувач (другого) магістерського рівня спеціальності
032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Котляр Ю. В.

доктор історичних наук,
професор кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА ПРОЦЕСИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Початок повномасштабної війни Російської Федерації проти України у лютому 2022 року став радикальним переломним моментом для всієї держави та суспільства. Особливо гостро це позначилося на південних регіонах країни, де історично зберігалися сильні культурні та політичні впливи радянської та російської імперської спадщини. У цих умовах питання деколонізації та формування національної ідентичності стали не лише символічними, а й стратегічними для забезпечення внутрішньої єдності та опору зовнішній агресії. Війна виступила потужним каталізатором прискорення деколонізаційних процесів: символічна, культурна та освітня трансформація набула невідкладного практичного значення, оскільки зміцнення національної свідомості стало одним із ключових елементів захисту державності.

На півдні України, зокрема в Миколаївській, Херсонській та Одеській областях, ці процеси проявилися у багатьох сферах суспільного життя. Однією з перших змін стало прискорене перейменування вулиць, площ, населених пунктів, що носили

радянські або імперські назви. Демонтаж пам'ятників радянського періоду та тих, що символізували російське колоніальне домінування, став важливим кроком у відновленні історичної справедливості та переосмисленні минулого. Ці дії мали не лише символічне значення: вони формували нову національну парадигму, підкреслюючи історичну самобутність південних регіонів України.

Закон про деколонізацію, який набув чинності 27 липня 2023 року, визначив завершення процесу перейменування місцевих топонімів упродовж шести місяців. У межах його реалізації міська топонімічна комісія опрацювала 171 назву вулиць, що підлягали зміні, і станом на 19 листопада 2023 року більшість із них уже була затверджена. Як зазначив голова топонімічної комісії Олександр Тригуб, до кінця року депутати міської ради повинні розглянути рекомендації комісії та передати узгоджений перелік перейменувань на затвердження міському голові [2].

Улітку 2024 року начальник Одеської обласної військової адміністрації видав два важливі розпорядження: №694/А-2024 «Про перейменування вулиць» [4] №695/А-2024 «Про демонтаж імперських пам'ятників». У межах реалізації цих рішень процес деколонізації в регіоні поступово набирає обертів. Станом на сьогодні в Одесі демонтовано лише чотири з 19 пам'яток, визначених у розпорядженні голови ОВА Олега Кіпера від 26 липня 2024 року. Зокрема, йдеться про пам'ятники Максиму Горькому, Володимирі Висоцькому та Андрію Нілусу. Крім того, завдяки ініціативі місцевих громадських активістів із меморіалу «Крила Перемоги» було прибрано макети орденів Леніна, що також символізує поступове усунення радянської символіки з публічного простору міста [3].

У Херсоні в рамках реалізації державної політики з відновлення історичної пам'яті та засудження злочинів тоталітарного комуністичного режиму було демонтовано один із символів радянської доби. На площі 200-річчя міста працівники КП «Парки Херсона» спільно з Херсонським водоканалом зняли п'ятикутну зірку із зображенням серпа і молота з монумента «Три багнети». Як повідомила Херсонська міська військова адміністрація, цей демонтаж став частиною комплексних заходів, спрямованих на очищення міського простору від радянської символіки та утвердження українського історичного наративу [5].

Подібні приклади перейменування вулиць, демонтажу радянських пам'ятників та усунення імперської символіки нині спостерігаються по всьому півдню України. Лише за останні два

роки в регіонах було змінено сотні топонімів і демонтовано десятки об'єктів, пов'язаних із радянським чи російським колоніальним минулим. Ці дії стали не лише проявом деколонізаційної політики, а й важливим кроком до утвердження власної історичної пам'яті та національної гідності.

Не менш важливу роль у процесах деколонізації відіграло громадянське суспільство та медіа. Локальні ініціативи, волонтерські та культурні проекти активно сприяли популяризації нових наративів, поширенню знань про історичну автономію українських територій і формуванню стійкої національної ідентичності. Соціальні мережі та цифрові платформи стали інструментами протидії російській пропаганді, дозволяючи доводити до широкої аудиторії приклади героїзму місцевих громад, популяризувати українську культуру та демонструвати приклади громадської солідарності.

Одним із прикладів залучення медіа до процесів деколонізації на півдні України стала програма «Якісні медіа – розвинені громади» від Internews Ukraine. Ініціатива підтримувала регіональні ЗМІ, зокрема в Миколаївській, Херсонській та Одеській областях, навчаючи журналістів сучасним підходам до висвітлення тем культури, історії та ідентичності. Завдяки цьому місцеві медіа стали голосом своїх громад, популяризуючи приклади героїзму й солідарності, висвітлюючи, як війна змінює культурні символи та суспільні наративи. Така діяльність сприяє протидії російській пропаганді й формує інформаційну стійкість та національну свідомість українського суспільства [6].

Важливим напрямком стала трансформація освітньої та культурної сфери. Шкільні та університетські програми почали враховувати теми деколонізації, боротьби з імперським впливом та воєнного опору. Музеї, бібліотеки та культурні установи південних регіонів активно переглядають експозиції та програми, щоб висвітлити історію України через призму власної автономії та стійкості. Ці зміни не лише формують свідомість молодого покоління, але й сприяють загальному зміцненню національної ідентичності серед усіх верств населення.

В умовах повномасштабної війни Росії проти України питання перейменування топонімів набуло особливого значення, адже воно стало не лише проявом юридичного оновлення, а й важливим кроком у процесі відмови від колоніального минулого та утвердження української культурної ідентичності. У Миколаєві цей процес розпочався ще в липні 2022 року, коли міська рада ухвалила

рішення перейменувати вулицю Московську на Маріупольську – як символ солідарності та спротиву агресору. Навесні 2023 року ініціатива набула системного характеру завдяки співпраці громадського сектору та місцевої влади. Важливу роль у цьому відіграла Платформа МУ ART спільно з Агенцією розвитку Миколаєва, які за підтримки Фонду імені Гайнріха Бюлля (Бюро Київ – Україна) реалізували проєкт «Деколонізація: переосмислення імперського минулого в публічному просторі Миколаєва». Протягом літа–осені 2023 року було проведено масштабне дослідження міських топонімів – вулиць, проспектів, парків і скверів – на предмет наявності радянських чи імперських маркерів, а також їх відповідності сучасним мовним і культурним стандартам. Крім того, організатори здійснили електронне опитування мешканців щодо можливих нових назв і провели серію відкритих дискусій, які сприяли формуванню спільного бачення оновленого простору міста, вільного від російської колоніальної спадщини. Регіональна специфіка південних областей України проявилася у складності та багатогранності процесів деколонізації. У деяких місцевостях, де історично зберігалася велика частка радянської символіки та колоніальних впливів, впровадження нових норм стикалося з опором. Водночас, активна участь місцевих громадських організацій та координація з державними органами дозволяли створювати ефективні механізми реалізації деколонізаційних ініціатив навіть в умовах воєнного часу [1].

Не менш важливим є міжнародний аспект цих процесів. Досвід південних регіонів України у проведенні деколонізації під час війни набуває глобальної значущості як приклад постколоніальної трансформації та боротьби з імперськими наративами у сучасних умовах. Переосмислення історичної пам'яті, демонтаж культурного домінування Росії та формування нової національної ідентичності в умовах війни роблять Україну учасницею глобального дискурсу про постколоніальні трансформації та опір зовнішній агресії.

Таким чином, повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році прискорило та ускладнило процеси деколонізації на півдні України, надавши їм стратегічного значення. Ці процеси стали важливим інструментом консолідації суспільства, відновлення національної ідентичності та формування сучасної культурної політики в регіоні. Дослідження впливу війни на деколонізаційні трансформації дозволяє оцінити не лише їх символічний та культурний ефект, а й практичне значення для державного будівництва та суспільної стійкості України.

Джерела та література

1. Деколонізація: переосмислення імперського минулого в публічному просторі Миколаєва // Heinrich Böll Stiftung. 27.01.2025. URL: <https://ua.boell.org/uk/2025/01/27/dekolonizatsiya-pereosmyslennya-imperskoho-mynuloho-v-publichnomu-prostori-mykolaieva>
2. Кльосова С., Бондар Ф. Деколонізація топонімів у Миколаєві: на розгляді 171 назва вулиць // Суспільне Миколаїв. 19.11.2023. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/620711-dekolonizacia-toponimiv-u-mikolaevi-na-rozgladi-171-nazva-vulic>
3. Плетенчук Д. Рік деколонізації в Одесі: підсумки, проблеми й законодавчі ініціативи // Суспільне Одеса. 02.08.2025. URL: <https://suspilne.media/odesa/1081425-rik-dekolonizatsii-v-odesi-promizni-pidsumki-problemi-j-zakonodavci-iniciativi>
4. Про перейменування об'єктів топонімії у населених пунктах Одеської області: розпорядження № 694/А-2024 від 26.07.2024 р. URL: https://rada.info/upload/users_files/04378416/be9b4abaf0232b8a529f343ad46e454c.pdf
5. У Херсоні із радянського монументу демонтували зірку з серпом і молотом // Укрінформ. 24.05.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3996628-u-hersoni-iz-radanskogo-monumentu-demontuvali-zirku-z-serpom-i-molotom.html>
6. Якісні медіа – розвинені громади: програми з підтримки регіональних медіа у 2024-му // Internews.Ua. 22.01.2025. URL: <https://internews.ua/uk/project/programi-z-pidtrimki-regionalnih-media-u-2024-mu>

Бурдейний В. О.
здобувач (першого) бакалаврського рівня спеціальності
032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили
Науковий керівник:
Гаргаун Я. І.
кандидат історичних наук,
доцентка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

БИТВА ПІД КОРСУНЕМ (ТРАВЕНЬ 1648 р.)

У травні 1648 року, невдовзі після перемоги українського війська під Жовтими Водами, відбулася битва під Корсунем – одна з ключових подій початкового етапу Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Після звільнення значної частини південних земель козацьке військо рушило на північ, щоб перехопити польські сили, які зосереджувалися біля Корсуня. Саме тут відбулося нове зіткнення між козацько-татарським військом та армією Речі Посполитої, очолюваною коронними гетьманами Миколою Потоцьким і Мартином Калиновським. [1 с. 54]

Одержавши звістку про поразку передового загону та загибель власного сина, коронний гетьман Микола Потоцький ухвалив рішення відступити вглиб українських земель, щоб об'єднатися із загоном князя Єремії Вишневецького, який налічував близько шести тисяч воїнів. Польська армія вирушила в напрямку Білої Церкви – далі від небезпечного Дикого Поля, де Потоцький розраховував дочекатися підмоги. Виходити проти козацько-татарських військ Богдана Хмельницького та Тугай-бея, маючи лише сім тисяч солдатів, гетьман уважав нерозсудливим кроком. Тим часом українська армія стрімко зростала: до неї щодня приєднувалися нові загони повсталих селян. Хмельницький вислав уперед рухомі загони, аби знищити пороми й переправи через Дніпро та перешкодити Вишневецькому перейти на Правобережжя. Сам Вишневецький після катастрофи під Жовтими Водами не поспішав допомагати коронному гетьману – ймовірно, бажаючи принизити суперника.

У цей критичний для польського війська момент його дії були розрізненими й неузгодженими. 11 травня 1648 року армія Потоцького переправилася через річку Рось і зупинилася за Корсунем. Гетьман вважав, що йому вдалося відірватися від переслідувачів, проте вже через три дні розвідка повідомила про появу татарської кінноти – замість очікуваних загонів

Вишневецького [4]. Це означало, що бою уникнути неможливо, і польському війську доведеться розраховувати лише на власні сили. У відчаї Потоцький наказав підпалити Корсунь, щоб хоч ненадовго стримати наступ ворога. Тим часом запорожці під проводом полковника Максима Кривоноса вже діяли в тилу польської армії. Увечері 14 травня вони спробували відвести коней, які паслися біля шляхетського табору, щоб позбавити противника кінноти. Однак ця спроба зазнала невдачі.

Отямившись від перших хвилин розгубленості, поляки збудували польові укріплення та виставили на позиції всі 12 гармат [2]. Польний гетьман Мартин Калиновський наполягав на негайному наступі, але Потоцький не наважувався на рішучі дії. Він отримував суперечливі розвідувальні дані – зокрема, що татар налічується не дві, а сорок сім тисяч, – і не бажав ризикувати людьми. Врешті, гетьман вирішив розпочати організований відступ під прикриттям возів. До світанку 15 травня рухомий табір був готовий вирушати в напрямку Богуслава. Колона мала вигляд велетенського прямокутника, де кожна сторона складалася з кількох рядів возів, з'єднаних між собою. Усередині розташовувалася кіннота, по периметру – піхота з мушкетами, яка мала вести безперервний вогонь. Якщо противник проривав першу лінію, солдати відступали на наступну, утворюючи новий оборонний рубіж. Саме так Потоцький сподівався прорватися до укріплених фортець [4].

Проте Богдан Хмельницький чудово розгадав наміри противника й знав маршрут відступу. Він навмисно дав полякам змогу покинути табір, готуючи для них пастку в іншому місці. Дорога на Богуслав проходила через вузьку й глибоку балку – Горохову Діброву, яку неможливо було оминати. Саме там Хмельницький вирішив прийняти вирішальний бій. У ніч із 14 на 15 травня він послав туди Кривоноса з піхотою та десятьма гарматами [2]. Козаки отримали наказ перекопати дороги, звалити дерева, влаштувати завали й засідки, щоб примусити ворога зупинитися. Тим часом головні сили Хмельницького разом із татарами переслідували польський табір.

Коли вдень 15 травня армія Потоцького наблизилася до балки, козаки, що рухалися позаду, раптово атакували. Польські солдати з великими труднощами відбили перший напад, але були змушені прискорити відступ, і вся колона вкотилася в Горохову Діброву – просто у засідку. Місцевість була надзвичайно незручною для возів: ями, горби й вибоїни заважали руху, а з кожного куща поляків обсилав вогонь запорожців Кривоноса. Втративши лад, табір зупинився, і саме в цей момент козаки й татари вдарили з усіх боків.

Бій швидко переріс у криваву січи всередині табору. Попри відчайдушний опір, польське військо було фактично знищене. Коронний гетьман Микола Потоцький та польний гетьман Мартин Калиновський потрапили в полон, пораненими й виснаженими. Хмельницький наказав передати їх татарам разом з іншими бранцями [3].

Усього за кілька днів Річ Посполита фактично залишилася без свого командного керівництва й втратила більшість регулярного урядового війська.

Після цієї події вся Україна піднялася на боротьбу: до лав війська Хмельницького масово ставали селяни, міщани, шляхта та духовенство, охоплені вірою в перемогу й прагненням визволення [1 с. 57].

Джерела та література

1. Потоцький В. П. Битви за українські землі. Харків: ВД «Школа», 2010. С. 54-57.
2. Rogowicz M. Skład sił polskich nad Żółtymi Wodami i pod Korsuniem w 1648 roku. С. 55-60.
3. Biernacki W. ŻÓŁTE WODY – KORSUN.
4. Nagielski M. Kampania korsuńska 1648 r. hetmana w. kor. Mikołaja Potockiego.

Гавриленко А. П.

здобувач (другого) магістерського рівня
спеціальності 014 Середня освіта,
предметної спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія та
громадянська освіта)» ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Пархоменко В. А.

доктор історичних наук,
професор кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ТРАДИЦІЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОТВОРЕННЯ ЗА В'ЯЧЕСЛАВОМ ЛИПІНСЬКИМ

Коли ведеться мова про поняття «традиція» зазвичай, в залежності від контексту значення цього слова, воно трактується по різному. В одному випадку, під ним розуміють певні побутові, життєві практики, які протягом декількох поколінь здійснювали

певні групи людей. А друге розуміння, слова «традиція» надає їй певної свідомісної характеристики. Тобто традиція уявляється як певний, протягом попередніх поколінь витворений спосіб взаємодії людей, і спосіб їхнього мислення, усталення певних поглядів, моральних норм та принципів.

І в цьому випадку, при розгляді традиції як ідейної і філософської сутності ми стикаємося з багатьма її видами, це і культурна традиція, і мистецька, літературна, наукова тощо. Однак ще цей список можна доповнити державницькою (громадянською традицією), тобто певним способом взаємодії громадян у державі витворений протягом історії. І так як тяглість Української держави часто обривалася, то й державницька традиція, може здатися, що є слабкою, але це є питанням дискусійним. Адже у 1920-х роках, видатний історик та громадсько-політичний діяч В'ячеслав Липинський, побудував свій історико-філософський та політико-громадянський трактат «Листи до братів хліборобів...» [1] на основі відновлення найприйнятнішої на його думку, державницької Української традиції – спадкової класократичної монархії з дідовим гетьманом на чолі. Вчений вважав, що найсильніший розквіт Української держави, відбувався саме тоді, коли на її чолі стояв сильний і не виборний, лідер, тобто очільник держави, який пов'язаний з нею не політичною комбінацією, якою цей очільник може скористатися задля власної вигоди, а глибокою традицією, і спадковим статусом.

Тобто, В'ячеслав Липинський вважав, що шукати спільної державницької традиції, слід у минулому. Однак не лише наявність спільного на основі історичної державницької традиції співжиття творить державу і націю, а міцна суспільна та громадянська традиція, тобто традиційні громадські взаємозв'язки на основі певних морально-ціннісних категорій, які є в пошані в суспільстві. Вчений пише: «Тільки така суспільна група, яка міцно зв'язана спільним економічним інтересом; тільки така група, яка має спільну традицію та спільну культуру й одну, впливаючу зі спільного інтересу та спільної традиції і культури, спільну і ясну, свою власну політичну лінію — тільки така група може об'єднати і зорганізувати біля себе всю націю» [1, с. 71].

Для вченого цілком очевидним є, що націю має організовувати певна верства (аристократія), а вона може існувати коли пов'язана з країною спільним економічним і культурним інтересом.

Дослідник бачить традицію і культуру як основу організації нації: «Без культури нема нації, без традиції нема культури. Без

об'єднуючої спільної традиції і спільної культури не може існувати група людей, біля якої має об'єднатись і зорганізуватись нація» [1, с. 70], тобто традиція за В. Липинським об'єднує аристократичну верству, яка і творить державу. У мислителя традиція виступає консолідуючим елементом, що об'єднує націю у державі. І вельми цікавим видається його підхід до самого поняття «нація» адже ним зазначалося, що: «Доказати факт існування нації раціоналістичними методами неможливо. Ще менш можливо раціоналістичними методами «усвідомити» якусь націю» [1, с. 84] і от одним з елементів усвідомлення нації виступає традиція. Адже традиція, це здобутий попередніми поколіннями історичний досвід, витворений досвід, і по суті для нації він є досвідом «батьків» які мають передати його своїм «дітям», тобто традиція мусить дати нації безперервність розвитку: «Кожна суспільна група, що хоче будувати, організувати суспільство, мусить черпати свої сили сама з себе....Для того, крім спільного економічного інтересу, вона мусить ще мати спільну традицію, тобто певну суму історичного досвіду, здобутого її попередніми поколіннями в боротьбі за існування й переданого «з молоком матері», з вихованням, поколінням слідуючим» [1, с. 70].

Такий погляд на державотворення і націотворення як на той час є доволі унікальним, адже В'ячеслав Липинський не йшов за популярними на той час революційними соціалістичними рухами, а вважав найреальнішим шляхом розбудови держави, розвиток її в традиційній Українській формі Гетьманату, поновлюючи аристократично-старшинську традицію, та головно її основну роль у функціонуванні нації та держави, як нащадків і водночас творців спільної традиції. Питання державницької традиції для вченого, було питанням персоніфікації, Вітчизняної традиції в особі спадкового гетьмана, і до речі на наш погляд ним дуже добре усвідомлювалися особливості побудови нації в революційний час після імперської доби, коли більшість населення України не мали належного рівня освіти, тому через вдосконалення шляхом читання книг, вивчення партійних гасел та програм, національно-усвідомитись видавалося не реальним, а більш доцільним вважав вчений є шлях розбудити в людях стихійне, нематеріальне розуміння спільної традиції, відомою є його цитата: «Народ, в якому 90% не знав письма, не можна національно усвідомити демократичними «метеликами», «видавництвами» і партійними «лозунками»» [1, с. 84].

Отже, можемо підсумувати, що В'ячеслав Казимирович Липинський вважав, що роль традиції для розвитку держави та її

нації, є ключовою, адже традиція яка є спільним історичним досвідом нації, консолідує її, і вдосконалює. Традиція, на погляд науковця, не є статичною, вона може і мусить покращуватись, однак він явно виступає проти революційного нищення традиції, вважаючи, що це руйнує саму націю з середини: «Нищити свою власну державно-національну традицію, тому, що в ній є хиби й помилки, це значить не будувати, а руйнувати націю, це значить нищити самих себе» [1, с. 94]. Так само В. Липинський цілком реально усвідомлює що традиція не є досконалою, але це не означає непотрібність чи не актуальність традиції, а її гнучкість: «Досконалити цю традицію — тобто обережно відкидати з неї все, що в життю нації показало себе шкідливим, все, що для національної творчості оказалось нездоровим, і з любов'ю та пієтизмом розвивати те, що виказало свою творчу силу і життєздатність — ось завдання тих, хто будує, хто творить, хто живе життям нації, хто з життям нації зв'язує своє власне життя» [1, с. 94].

Загалом, таке розуміння вченим державно-національної традиції є доволі унікальним як в революційний так і в пост-революційний час. В'ячеслав Липинський, на наш погляд, у вирі революції та протистояння, політичного колапсу і великих «струсів» пробував знайти спокійні, помірковані шляхи розбудови державності не із моментної «революційної хвилі», а спираючись на щось тривке і надійне, щось що може дати більше стійкості і раціональності, якийсь міцний досвід — фундамент, і для нього це була Українська національно-державна традиція.

Джерела та література

1. Липинський В. Листи до братів-хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму: писані 1919–1926 р. Wien: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с.

Гаргаун Я. І.
кандидат історичних наук,
доцентка кафедри історії,
заступник директора НН ІПО ЧНУ імені Петра Могили

УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ В ЛАВАХ ОУН І УПА: НАЦІОНАЛЬНА БОРОТЬБА І ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Участь жінок у визвольних змаганнях є складовою національної історії, яка тривалий час залишалася на периферії академічної уваги. Участь жінок у націоналістичному русі не обмежувалася допоміжними функціями. У 1930–1940-х роках жінки були активними членкинями ОУН, брали участь у розбудові підпільних мереж, виконували розвідувальні завдання, займалися пропагандистською діяльністю. У лавах УПА жінки виконували функції зв'язкових, медиків, санітарок, розвідниць, а в окремих випадках — командирок підрозділів. Хоча військова структура залишалася переважно патріархальною, жінки доводили свою ефективність і відданість справі. За даними архівних джерел та спогадів учасників руху, частка жінок у складі ОУН і УПА сягала 10–15%. Серед найвідоміших постатей – Катерина Зарицька (організаторка підпільної мережі медичної допомоги), Галина Дидик (зв'язкова Романа Шухевича), Дарія Гусяк (політв'язень, учасниця повстанського руху), Ольга Ільків, Ірина Тимочко, Стефанія Шабатура та інші [1].

Жіноча участь у збройному русі спричинила трансформацію традиційних уявлень про жіночу ідентичність. Якщо до того суспільство ототожнювало жінку з роллю матері, берегині родини, виховательки, то в умовах війни жінка вийшла за межі цих соціальних очікувань. Національний обов'язок дозволив їй набути нових якостей: рішучості, бойової стійкості, політичної суб'єктності. Участь у визвольному русі відкривала для жінки нові горизонти самореалізації. Водночас це відбувалося в умовах подвійної боротьби – проти зовнішнього ворога і проти внутрішніх гендерних обмежень. У багатьох випадках жінки мусили доводити свою спроможність бути рівноправними учасниками визвольного руху, долаючи сумніви як у середовищі чоловіків, так і в очах суспільства загалом.

Ідеологія ОУН визначала жінку передусім як матір воїна і носійку національної традиції. Проте з розвитком збройного спротиву риторика змінилася: з'явилися заклики до активної участі

жінок у боротьбі, до жіночої мобілізації. Пропагандистські матеріали того часу вже зображували жінок не лише як символи, а як дієвих суб'єктів – медиків, зв'язкових, учасниць бойових дій. З іншого боку, навіть у патріотичній риториці зберігалася гендерна амбівалентність: жінка мусила бути водночас сильною та скромною, активною та покірною ідеї [3]. Її тілесність і особистість залишалися під пильним наглядом ідеології, яка не допускала відхилення від «моральних норм». В інструкції № 1 ОУН (б) із кадрових питань від 10 березня 1943 року було передбачено, хто може стати членкинею: «ті, що відповідали прикметам українського націоналіста і виявляли спроможність працювати над піднесенням морального і культурно-освітнього рівня дітей та старшого жіноцтва». Крім військових вишколів, молоді членкині мали ідеологічне навчання: вивчали історію та географію України. Повстанка Параскевія Гоянюк із села Спас на Покутті так розповіла про своє приєднання до ОУН: «В організації я з 1941 року. Спочатку ми були по три чоловіка – звено. Сходилисі раз у тиждень, вивчали «Декалог», «Молитву українського націоналіста», читали брошури УПА. Я як була в селі, мала три вишколи. Мала вишкіл ідеологічний, був вишкіл збройний. На збройному вишколі були самі дівчата, але приходили два хлопці і по зброї нас інструктували. І був санітарний вишкіл» [2].

У радянський період жінки, які брали участь у повстанському русі, зазнали жорстоких репресій, ув'язнень, таборів, заслання. Їхній досвід замовчувався або таврувався як «зрадницький». Після здобуття Україною незалежності розпочався процес повернення імен та постатей жінок-націоналісток у суспільну пам'ять, але цей процес ще не завершено. Варто підкреслити, що жіночий досвід боротьби часто залишався «додатком» до чоловічого героїзму, а не самостійною історією. Сучасна історіографія, спираючись на методи усної історії, феміністичної критики та гендерного аналізу, відкриває нові шляхи до переосмислення цієї теми.

Таким чином, жінки в лавах ОУН і УПА були не лише учасницями національної боротьби, але й активними творчинями національної ідентичності. Їхній досвід демонструє, що гендерна ідентичність в умовах екзистенційного вибору є гнучкою і динамічною. Через участь у збройному спротиві жінки кинули виклик усталеним соціальним нормам, поєднали в собі риси воїна, інтелектуалки, ідеологині та патріотки. Аналіз жіночого досвіду у визвольному русі збагачує розуміння не лише історії ОУН і УПА, але й ширшого контексту боротьби за права, суб'єктність та пам'ять у XX і XXI століттях.

Джерела та література

1. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття // Український визвольний рух: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. Зб. 3. Львів, 2004. С. 30–38.
2. Посівнич М, Брелюс В. Нарис життя Дарії Ребет – «Орлян». ЛьвівТоронто: Літопис УПА. Серія «Події та люди». 2013. 112 с
3. В'ятрович В., Дерев'яний І., Забілий Р., Содоль П. УПА. Історія нескорених. Київ: Наш формат, 2023. 352 с.

Гаргаун Я. І.

кандидат історичних наук,
доцентка кафедри історії,

заступник директора НН ІПО ЧНУ імені Петра Могили

Місюкевич І. М.

здобувачка (першого) бакалаврського рівня
спеціальності 032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили

ЖІНКИ У ВІЙНАХ ХХ – ХХІ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНИЙ ВНЕСОК ТА СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ

Українські жінки завжди відігравали помітну роль у суспільно-політичному та культурному житті, однак їхня участь у військовій сфері довгий час залишалася непомітною або недооціненою. Історичний досвід ХХ століття, зокрема діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), засвідчує активну участь жінок у боротьбі за національне визволення. Сучасна російсько-українська війна, що триває з 2014 року, також підтверджує незамінну роль жінок на фронті та в тилу. Однак, попри формальне визнання їхньої участі, українки досі стикаються з дискримінацією, гендерними стереотипами та структурною нерівністю. У цій роботі проаналізовано, як змінювалося ставлення до жінок у військовій сфері від часів ОУН-УПА до сучасності, та наскільки ці зміни є глибокими і системними.

У період активної боротьби ОУН та УПА жінки відігравали важливу, хоча й часто неофіційну, роль у структурі національно-визвольного руху. Вони виконували функції зв'язкових, розвідниць, санітарок, пропагандисток, а іноді й керували підпільними структурами. У складі ОУН діяли такі видатні постаті, як Катерина

Зарицька («Монета»), Галина Дидик та Одарка Гусяк. Їхня діяльність часто вимагала високого рівня довіри, відповідальності й професіоналізму [1].

Проте навіть у націоналістичному середовищі, яке проголошувало ідеї рівності українського народу, зберігалися гендерні упередження. Спецв'язкова Романа Шухевича — Ірина Козак — свідчила, що жінкам у підпіллі було значно важче досягати визнання. Часто до їхніх обов'язків ставилися упереджено: жінок долучали до розвідки, керуючись стереотипами про їхню «балакучість» або «непомітність». Деякі члени організації навіть відверто насміхалися з колежанок. Водночас траплялися приклади поваги: командир боївків ОУН Ярослав Грицай відстоював шанобливе ставлення до санітарок і жінок-борчинь, наголошуючи на їхній жертвовності [3].

Жіночі ролі умовно можна поділити на «мирні» (медична допомога, догляд), «напівмирні» (пропагандистська діяльність, друк літератури) та «воєнні» (розвідка, зв'язок, керівництво). Організації, як-от Український червоний хрест, стали платформами для активного залучення жінок до підпільного спротиву. Та, попри внесок, більшість імен жінок залишалися в тіні, а їхня участь — недооціненою.

З початком російської агресії проти України у 2014 році, а особливо з повномасштабним вторгненням у 2022 році, роль жінок у Збройних силах України (ЗСУ) істотно зросла. За офіційними даними, кількість жінок у ЗСУ зросла з 16 до 31 тисячі. Вони не лише працюють у тилу, а й виконують бойові завдання, служать на передовій, очолюють підрозділи. Попри позитивну динаміку, жінки-військові досі стикаються з серйозними проблемами. Однією з ключових є горизонтальна гендерна сегрегація: більшість жінок працюють у так званих «традиційних» спеціальностях — зв'язок, медицина, адміністрація, психологія. Бойові посади залишаються менш доступними через упередження, недостатню правову підтримку та культурні бар'єри.

Крім того, залишаються актуальними питання дискримінації, сексуальних домагань і насильства. За даними громадських організацій «Юридична сотня», «ЮрФем», «Ла Страда — Україна», лише за лютий 2023 року на лінію правової допомоги надійшло близько 200 звернень від жінок-військовослужбовиць, частина з яких стосувалася сексуального насильства та дискримінації. Часто в армії переважає уявлення про війну як «чоловічу справу», що маргіналізує жіночу участь та знецінює її. Водночас, соціологічні

опитування засвідчують зростання підтримки ідеї гендерної рівності в армії як серед чоловіків (84,2%), так і серед жінок (83,6%), що свідчить про наявність передумов до поступових змін. Проте культурні стереотипи, недосконала нормативно-правова база та відсутність ефективних механізмів контролю – все ще гальмують цей процес [2].

Таким чином, порівняння ролі жінок у військово-політичному русі XX століття та сучасному українському війську засвідчує, що попри значні зміни, основні виклики залишаються незмінними. І в минулому, і зараз жінки не просто виконували свої обов'язки – вони змушені були водночас боротися за визнання, повагу та право на рівне ставлення. Сьогодні українки на фронті борються не як жінки, а як військові – нарівні з чоловіками, часто з тією ж рішучістю і жертовністю. Проте ставлення до них і досі не завжди є справедливим. Тому надзвичайно важливо не лише визнавати їхній внесок, а й системно працювати над подоланням гендерних бар'єрів у ЗСУ. Українське суспільство має пам'ятати: перемога – це результат спільних зусиль. І роль жінок у цій боротьбі не повинна бути «невидимим батальйоном», а має стати відкритою, визнаною і шанованою.

Джерела та література

1. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини XX століття // Український визвольний рух: збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. С. 30–38.
2. Українські жінки у горнилі модернізації / [Мар'яна Байдак та ін.] ; під. заг. ред. Оксани Кісь; [НАН України, Ін-т народознавства, Укр. асоц. дослідників жін. історії]. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 303 с.
3. Федик Л. Роль жінки у складі ОУН-УПА та радянської армії під час Другої світової війни: порівняльний аналіз // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Суми, 8–9 грудня 2023 р.). У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2024. С. 198–201.

Гомонюк Є. Д.
аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ПІДТРИМКА РЕФОРМ У ЧАСИ ЗМІН: ДІЯЛЬНІСТЬ WNISEF НА МИКОЛАЇВЩИНІ У 2016–2021 роках

Ukraine-Moldova American Enterprise Fund (UMAEEF), раніше відомий як Western NIS Enterprise Fund (WNISEF), вже понад 30 років займається підтримкою реформ в економічно та політично нестабільному середовищі України. Його історія почалася у 1994 році, коли уряд США надав 150 млн. доларів через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) для створення Фонду, який забезпечив би боргову, фінансову, грантову та технічну допомогу, а також інші форми підтримки портфельним компаніям, які працюють в Україні й Молдові, щоб допомогти цим країнам перейти від радянської командної до сучасної ринкової економіки.

Якщо до 2014 року допомога від США зосереджувалася переважно на гуманітарних та демократичних програмах, то після Революція гідності, анексії Криму Росією та фінансування нею війни на Сході України, вона стала системною і спрямованою на зміцнення українських інституцій, підтримку реформ, децентралізації та розвитку громадянського суспільства. У цих умовах американський уряд підштовхує WNISEF до впровадження нових Програм міжнародної технічної допомоги для України як одного зі стратегічних напрямків своєї діяльності, виділивши Фонду 35 млн. доларів США довготривалих інвестицій у людський потенціал, необхідний для забезпечення розвитку приватного сектора та підтримки локальних ініціатив у регіонах України, зокрема на Півдні.

Тому з 2015 р. Western NIS Enterprise Fund реалізовує «Програму лідерства, сприяння експорту, залучення інвестицій та розвитку», яка складається з чотирьох напрямків: сприяння експорту, місцевий економічний розвиток, соціальне інвестування та економічне лідерство. Два з них знайшли свою реалізацію на Миколаївщині у період з 2016 по 2021 роки.

У межах короткострокової пілотної Програми місцевого економічного розвитку WNISEF інституційно підтримав діяльність комунальної установи Миколаївської міської ради «Агенція розвитку Миколаєва» на самому початку її існування, надавши у серпні 2016 р. грантову підтримку у понад 120 тис. доларів США [6] на впровадження низки проєктів міського розвитку у таких

напрямах: інвестиційна привабливість міста; урбаністика; співпраця з громадянським суспільством і створення публічного простору для містян [4]. Зокрема, за кошти Фонду розробили аналітичні матеріали та презентаційний комплекс для інвесторів «Invest in Mykolaiv», який включав у себе інвестиційний паспорт [2], промовідео [14] та веб-портал з наявними об'єктами нерухомості, що можуть бути привабливими для бізнесу. Також проведено інформаційну кампанію «Офіс підтримки інвесторів» спільно із редакціями англомовних видань KyivPost [1] і Business Ukraine [11], у результаті чого були підготовлені спецвипуски друкованих видань про Миколаїв, організовані ділові візити для представників Американської торговельної палати (ACC) і Норвезько-Української торгової палати (NUCC) у Миколаїв.

Крім того, за підтримки WNISEF реалізували проєкт «Реконструкція центральної частини Миколаєва» [7], у межах якого залучені експерти з Центру соціологічних досліджень «Південь» провели дослідження думок і настроїв мешканців міста, а представники архітектурного бюро «Zotov&Co» надали пропозиції щодо реконструкції Соборної площі та вулиці Соборної, враховуючи український і світовий досвід. Фактично до роботи над концепцією реконструкції центральної частини Миколаєва були законтрактовані засновники Школи урбаністики CANactions, ще одного проєкту профінансованого фондом.

Крім того, миколаївськими архітекторами була розроблена концепція «Дизайн-коду Соборної», що містить рекомендації щодо правил розміщення рекламних вивісок на фасадах будівель в історичному центрі міста [15]. Додатково проведено архітектурний конкурс з визначення концепції реконструкції головної площі Миколаєва, де призовий фонд у 85 тис. грн. наданий коштом Фонду [8].

Так само у жовтні 2017 р. WNISEF виділив 25 тис. доларів США на комплексний моніторинг динаміки розвитку міста Миколаєва, так званий Індекс розвитку міста (City Progress Index) – важливий інструмент стратегічного планування, який має надавати не лише оцінку й аналіз роботи місцевого самоврядування, а й певні рекомендації. Його методологію розробили експерти компаній Deloitte, GfK, Baker Tilly, Агенції «Спільні зусилля» та Центру економічної стратегії для оцінювання муніципальних програм. Миколаїв тоді став пілотним містом для її випробування, а результати вимірювання ключових показників ефективності якого презентували на Міжнародному саміті мерів в Києві [3].

Власне сам Міжнародний саміт мерів з 2016 по 2018 роки також був ініційований і профінансований Фондом, де разом збиралися очільники міст Миколаївської області, міжнародні експерти та члени місцевих громад задля спільного пошуку рішень муніципальних проблем. Подія стала тією платформою, на якій можна було відстежувати тенденції розвитку міст, муніципальні інновації, налагоджувати бізнес-партнерства та ініціювати співпрацю і нові проекти, які принесуть видимі результати [13, с. 24].

У доповнення до цього WNISEF ініціював програму мікрогрантів DREAMactions від Школи урбаністичних студій CANactions для місцевих лідерів, яка надала можливості впроваджувати у своїх громадах невеликі, але сталі урбаністичні проекти. Так, за рахунок отриманих грантових коштів у 3 тис. доларів США у Миколаєві створили мобільний додаток UkrWay, що відслідковує громадський транспорт зі спеціальними пандусами [10].

Локальні освітні програми, підтримувані WNISEF у межах Програми економічного лідерства, принесли на Миколаївщину одні з найкращих сучасних міжнародних практик і знань зі сфери освіти. Школярство й учнівство стали головними цільовими групами у регіоні, що визначило потребу в створенні миколаївського осередку Української академії лідерства (УАЛ), на відкриття якого Фонд надав фінансування весною 2016 р. Це був іміджевий проект для міста. Одночасно з цим академії лідерства з'явилися у Львові, Полтаві та Харкові. Концепція УАЛ передбачала підготовку молоді від 16 до 18 років до перетворення України на сучасну націю. За зразок було узято ізраїльську модель «mechina» – програми, яка готує молодих лідерів служити своїй країні із використанням 600-літніх англійських освітніх програм Оксфорда та Кембриджа [13, с. 40].

Як і в інших містах, освітня програма в академії у Миколаєві тривала 10 місяців і була безкоштовною для учнів, які пройшли відбір. В основі навчання було три елементи розвитку: фізичний, емоційний та інтелектуальний. Тут вчили молодь бути лідерами у будь-якій галузі – бізнесі, державотворенні чи громадській діяльності. За шість років існування УАЛ Миколаїв, з 2016 по 2021 рр., його випускниками стали 177 юнаків та юначок [12]. Студенти академії проводили чималу кількість публічних заходів сумарно залучаючи до 3000 учасників на рік.

У перші роки осередок академії на правах оренди розміщувався у Корабельному районі в готелі «Металург», згодом – у Заводському районі в готелі «Турист». Проте у 2020 р. за рахунок

співфінансування з міського бюджету планувалось створити сучасний комфортний кампус УАЛ Миколаїв з лекторієм, їдальнею, кухнею, спортзалом, бібліотекою, пральнею, лаундж-зоною та спортивним майданчиком в будівлі колишнього ЖКП «Південь» в Інгульському районі по вул. Паркова, яка є комунальною власністю. З цією метою коштом WNISEF профінансовано концепцію пристосування комплексу споруд колишнього ЖЕКу під осередок для повноцінного навчання та проживання 40 молодих лідерів [9]. Проте з початком російської агресії проти України ці плани не були реалізовані, а сам осередок спочатку був релокований до Львова, та згодом припинив своє існування.

Ще один освітній напрямок – підтримка програми Technology Nation Kids [5] з безкоштовного ІТ-навчання підлітків та дітей віком 9-11 років програмуванню у п'яти українських містах (Миколаєві, Херсоні, Одесі, Маріуполі та Запоріжжі). Програму запустив Фонд BrainBasket спільно з Академією Кодування та компанією Miratech за підтримки Western NIS Enterprise Fund. У 2017 р. Фонд профінансував створення відеокурсу з робототехніки, який охопив основні принципи конструювання роботів – 3D-моделювання, мікроконтролери, сенсори, готові робототехнічні рішення та рішення з відкритим кодом. Оплатив роботу менторів дитячих навчальних груп, а також доукомплектував освітні хаби проекту Technology Nation, зокрема у Миколаєві. Загалом сумарно було навчено 200 школярів.

Таким чином, Фонд підтримав інноваційні, високоефективні, орієнтовані на реформи проекти у регіоні, які створили можливості для сталих змін і заохотили місцевих активістів, підприємців і неурядові організації безпосередньо впроваджували реформи на місцях і брати активну участь у відновленні своєї країни. А також допомогли виховати нове покоління лідерів, здатних трансформувати бачення майбутнього України.

Джерела та література

1. Grytsenko O. People, Ports Fuel Optimism For Economic Revival Of Mykolaiv. *KyivPost*. April 13, 2017. URL: <https://archive.kyivpost.com/business/people-ports-fuel-optimism-economic-revival-mykolaiv.html>
2. Invest in Mykolaiv. *Mykolaiv Development Agency*, 2017. 32 p. URL: https://mkrada.gov.ua/files/WEB_Brochure_comp_ENG.pdf
3. City Progress Index: динаміка розвитку Миколаєва становить 3,99%. *Громадський простір*. 07.12.2017. URL:

<https://www.prostir.ua/?news=city-progress-index-dynamika-rozvytku-mykolajeva-stanovyt-399>

4. Western NIS Enterprise Fund надає підтримку Агенції розвитку Миколаєва. *Миколаївська міська рада*. 15.08.2016. URL: <https://mkrada.gov.ua/news/3185.html>

5. Western NIS Enterprise Fund підтримав проєкт Technology Nation Kids в Україні. *УМАЕФ*. 13.04.2017. URL: <https://umaef.org/uk/medias/western-nis-enterprise-fund-supported-technology-nation-kids-project-ukraine/>

6. Агенція розвитку Миколаєва презентувала перші досягнення в реалізації проєкту за підтримки Western NIS Enterprise Fund. *Миколаївська міська рада*. 02.11.2016. URL: <https://mkrada.gov.ua/news/3686.html>

7. Агенція розвитку Миколаєва презентувала результати роботи в рамках проєкту «Реконструкція центральної частини міста». *Миколаївська міська рада*. 02.03.2017. URL: <https://mkrada.gov.ua/news/4450.html>

8. Архітектурний конкурс на кращу концепцію реконструкції площі Соборної у Миколаєві. *Агенція розвитку Миколаєва*. URL: <http://contest.mda.mk.ua/>

9. Архітектурне бюро Zotov&Co. Серпень 2020. URL: https://zotov.com.ua/ual_mykolaiv

10. В Николаеве создали приложение, облегчающее передвижение по городу людям на инвалидных колясках. *AIN*. 02.11.2016. URL: <https://ain.ua/ru/2016/11/02/v-nikolaeve-sozdali-prilozhenie-oblegchayushhee-peredvizhenie-po-gorodu-lyudyam-na-invalidnyx-kolyaskax/>

11. Куцолобский А. Николаеву посвятили спецвыпуск в англоязычном журнале Business Ukraine. *НикВести*. 11.07.2017. URL: <https://nikvesti.com/news/business/111753>

12. Миколаївський осередок. *Українська академія лідерства*. URL: <https://ual.ua/ua/centers/mikolayivskii-oseredok>

13. Підтримка реформ у часи змін. 25 років Western NIS Enterprise Fund в Україні та Молдові / Автори-упорядники: *Ярослава З. Джонсон, Денніс А. Джонсон, Олена Кошарна та ін.; Редактор Уелдон Т. Джонсон*. Київ, 2020. 68 с. URL: https://umaef.org/wp-content/uploads/2020/01/wnisef_brochure_a4_ukr_final_final.pdf

14. Тисячний В. Invest in Mykolaiv: в сети опублікован ролик, призывающий инвестировать в Николаев. *0512 – Сайт міста Миколаєва*. 29.01.2017. URL:

<https://www.0512.com.ua/news/1527395/invest-in-mykolaiv-v-seti-opublikovan-rolik-prizyvausij-investirovat-v-nikolaev-video>

15. У Миколаєві презентували дизайн-код вулиці Соборної. Миколаївська міська рада. 20.03.2017. URL: <https://mkrada.gov.ua/news/4560.html>

Горохов В. В.

аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯН ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДОБУ ДЕНІКІНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРАЮ

У контексті повсякденного життя селянства в період Української революції 1917-1921 рр., одним із характерних його етапів став денікінський режим на території Південної України. Цей час визначався військовою диктатурою генерала А. Денікіна, яка утвердилася у 1919 році на більшій частині українських земель та зазнала краху у 1920 році. Ключовою ідеєю білогвардійського командування було відновлення дореволюційного порядку, насамперед законів Російської імперії, що фактично означало повернення поміщицької влади на селі. Першим кроком у цьому напрямі стала аграрна політика, що ґрунтувалася на скасуванні рішень Центральної Ради й радянських органів і заміні їх власними наказами та постановами.

Найболючішим наслідком для селянства стали примусові реквізиції зерна [3, с. 43]. Згідно з наказом від 23 серпня 1919 року, селяни мали передавати колишнім власникам земель частину свого врожаю: 1/3 хліба, 1/2 трав та 1/6 овочів. Додатково встановлювався спеціальний військовий податок – 5 пудів зерна з кожної десятини засіяної землі [1]. Паралельно запроваджувалися зміни в управлінні сільськими районами, а саме відновлювалася приватна власність на землю, яку поміщики здебільшого передавали селянам в оренду, відшкодування збитків поміщикам, вводився «третій сніп» [3, с. 43] і проводилися реквізиції, активно діяли каральні експедиції [4, с. 245]. Це викликало масове невдоволення серед селян, яке швидко переросло у хвилю повстань, адже денікінські заходи остаточно руйнували звичний ритм сільського життя.

Вирішальним чинником антибілогвардійських виступів стала примусова мобілізація до армії, яка накладала на селян додатковий тягар поряд із реквізиціями та податками. Повернення врожаю

колишнім поміщикам і мобілізаційні заходи породили значне соціальне напруження, що вилилося у створення власних селянських загонів. У Миколаївщині восени 1919 – взимку 1920 років цей рух мав переважно антиденікінський характер, хоча подекуди він набував і антибільшовицьких рис. Частина загонів діяла автономно, проте загалом усі вони виступали проти білогвардійської диктатури.

Антиденікінський рух відзначався різноманіттям своїх учасників. До нього входили більшовики, боротьбистсько-борбистські, селянські загони, а також представники етнічних меншин [4, с. 121]. У цьому контексті важливу роль відігравали спроби утворення локальних «республік», як-от Висунська та Баштанська, що прагнули до певної автономії [3, с. 43]. Разом із тим у сільському середовищі діяли й загони куркульської самооборони, підтримані білогвардійцями, а також бандитські формування. Одним із найпомітніших на Миколаївщині суто селянським був загін Г. Трояна, який за підтримки мешканців Трикрат здійснював напади на денікінські роз'їзди та розвідки. Також у серпні 1919 року загін під проводом Г. Тимофія атакував і розгромив білогвардійський гарнізон у селі Анатолівці, що стало одним із помітних епізодів антиденікінської боротьби в регіоні [3, с. 44; 4, с. 122].

Особливе місце у цій боротьбі займали пробільшовицькі сили. Вони активно інтегрували селянські загони у власні структури, поширювали листівки із закликами до спротиву та створювали підпільні комітети в селах. Так, у селі Анатоліївка на початку вересня 1919 року партійний осередок організував більшовицьке підпілля, яке очолив Т. Єфремов. Під його керівництвом була сформована партизанська група Ф. Воскова та К. Сичова. У селі Єланець під проводом більшовика А. Новикова виник партизанський загін, до якого приєдналися солдати Єланецької та Щербанівської волостей, мобілізовані раніше до денікінської армії [3, с. 44]. Значний більшовицький вплив простежувався також серед партизан Антонівської волості, очолюваних Н. Губою. Виступи селян Братського та Сергіївки спочатку мали самостійний характер, однак згодом потрапили під керівництво більшовицьких організаторів; загоном братчан командував В. Афанасьєв [4, с. 122].

Боротьбистські та борбистські селянські повстання організовували виступи, використовуючи невдоволення аграрною політикою Денікіна. Так, у Богоявленську діяв загін, до складу якого входило понад двісті селян і робітників, а також членів партій боротьбистів та борбистів [3, с. 45]. Деякі з них брали участь у формуванні урядів Висунської та Баштанської республік, наприклад

серед командирів Баштанської республіки був П. Тур, який був есером-борбистом [4, с. 141]. Після відступу повстанців 25 листопада 1919 року в Кривому Розі створили Об'єднаний Тимчасовий уряд Херсонського повіту, який очолив борбист Ф. Юхименко [4, с. 143]. Обидва напрямки сприяли радикалізації настроїв серед селян і зміцнювали їхню готовність до збройного опору [3, с. 45].

У соціальному вимірі денікінська аграрна політика стала каталізатором загострення протистояння між селянами й поміщиками. Ті, хто під час революції захопив землі, тепер змушені були віддавати їх власникам і навіть компенсувати збитки. Це породжувало хвилю грабунків і нищення поміщицьких маєтків [2, с. 265], яку підсилювали більшовицькі агітатори. Таким чином, конфлікт селянства з поміщиками набував ще більшої гостроти.

Воєнні дії також безпосередньо впливали на повсякденне життя. Запеклі бої під час наступу денікінських військ супроводжувалися каральними акціями проти сіл, яких підозрювали у співпраці з червоноармійцями. Радянська влада у відповідь застосовувала репресії проти тих, хто підтримував білогвардійців, створюючи ситуацію, коли селяни опинялися між двома ворожими силами. Особливо тяжкими були наслідки для етнічних меншин – німецьких і болгарських колоністів, які потерпали від погромів і грабунків селян. [3, с. 48, 63]. Повстання болгар у с. Тернівка у грудні 1919 р. було жорстоко придушене денікінцями [2, с. 184].

Отже, денікінська аграрна політика, спрямована на відновлення дореволюційних порядків, не лише не розв'язала земельне питання, а й посилила його гостроту. Селяни дедалі частіше переходили до збройного спротиву, вступали в партизанські формування, долучалися до махновців або навіть підтримували червону армію. Це перетворювало їх на ключову рушійну силу боротьби проти денікінського режиму.

Попри активний опір, становище селянства залишалося вкрай тяжким. Постійні зміни влад, масові реквізиції та мобілізації виснажували громади. Засівалося лише третина або половина орної землі, що створювало продовольчу кризу й унеможливлювало стабільне господарювання. На додачу денікінська адміністрація за підтримки куркульських загонів намагалася відновити поміщицьке землеволодіння, чим провокувала ще більше насильства. Таким чином, селяни перебували у трикутнику ворожнечі: між денікінцями, більшовиками та численними повстанськими групами,

які, попри різні політичні гасла, однаково накладали податки, мобілізували людей та здійснювали реквізиції.

Повсякденне життя селян у цей період перетворювалося на боротьбу за виживання. Спроба А. Денікіна відродити старі порядки лише поглибила соціальну кризу, а селянський опір став одним із вирішальних чинників падіння білогвардійського режиму в Україні.

Джерела та література

1. Буравченков А. О. Денікінський режим в Україні [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*. Том 2. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Denikina_rezhym_v_Ukra (дата звернення: 24.09.2025).
2. Ковальова Н. А. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпро: ЛПА, 2016. 368 с.
3. Котляр Ю. В. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918–1921 рр.). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 124 с.
4. Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / за ред. Л. Левченко. Миколаїв: Іліон, 2017. 280 с.

Дуда О. В.

здобувач (другого) магістерського рівня спеціальності 032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Міронова І. С.

доктор історичних наук, професорка, завідувачка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ФАШИЗМ І НАЦИЗМ ЯК ФОРМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Фашизм в Італії й нацизм у Німеччині – два найвпливовіші тоталітарні режими міжвоєнної Європи, які сформувалися на ґрунті глибокої економічної, соціальної та політичної кризи. І Беніто Муссоліні, і Адольф Гітлер використали невдоволення населення

після Першої світової війни, страх перед комунізмом та слабкість демократичних інститутів, щоб встановити авторитарну владу [1].

Італійський фашизм виник як реакція на «припинення переможця» – Італія не отримала очікуваних територіальних здобутків після війни. Б. Муссоліні обіцяв «відродити велич Італії», відновити порядок і національну єдність. Основу його ідеології становили корпоративізм, культ держави, культ лідера («Дуче») та підпорядкування особистості колективу [2].

Нацизм у Німеччині виріс на ґрунті реваншизму, економічної розрухи та образи за Версальський договір. А. Гітлер створив ідеологію, що поєднувала крайній націоналізм, расову теорію про «вищу арійську расу» та антисемітизм. Якщо фашизм був насамперед політичною й соціальною доктриною, то нацизм – ще й расово-ідеологічною системою, що прагнула створити «нову людину» та «новий порядок» [3; 4].

Обидва режими спиралися на жорстку централізацію влади, партійну диктатуру, мілітаризацію суспільства, тотальний контроль над ЗМІ, пропаганду, придушення опозиції та використання насильства як інструменту політики. Проте масштаби репресій у нацистській Німеччині значно перевищували італійські: концтабори, політичні чистки, систематичне винищення євреїв, ромів, слов'ян та інших «неповноцінних» груп [3; 5].

В економічному аспекті Б. Муссоліні розвивав модель корпоративної держави – «третього шляху» між капіталізмом і соціалізмом. Вона ґрунтувалася на співпраці роботодавців і працівників під наглядом держави. Натомість А. Гітлер будував воєнно-індустріальну економіку, спрямовану на підготовку до агресії, використовуючи великі приватні концерни як підрядників військових замовлень [2].

У зовнішній політиці обидва режими прагнули до експансії. Італія завоювала Ефіопію, Албанію, втручалася в іспанську громадянську війну, але не досягла глобальних цілей. Німеччина здійснила аншлюс Австрії, окупувала Чехословаччину, а потім розв'язала Другу світову війну, прагнучи «життєвого простору» (Lebensraum) на Сході [1; 4].

В ідеологічному сенсі фашизм і нацизм зближувалися через культ держави, антидемократизм, антикомунізм і гасла «нової Європи». Але якщо Б. Муссоліні прагнув створити імперію, яка відновить велич Риму, то А. Гітлер бачив у війні інструмент расового очищення й домінування «арійців» [3; 5].

Зрештою, обидва режими зазнали поразки. У 1943 році Б. Муссоліні був усунутий, Італія капітулювала, а гітлерівська Німеччина впала у 1945 році після катастрофи Другої світової війни. Їхнє падіння показало руйнівну силу тоталітаризму та небезпеку культу сильної руки в умовах суспільної кризи [1; 5].

Отже, аналіз порівняльних характеристик фашизму та нацизму дозволяє дійти висновку, що обидва режими, попри певні національні, соціальні та політичні відмінності, становили форми тоталітаризму, спрямовані на знищення демократичних цінностей, мілітаризацію суспільства та повне підпорядкування особистості державі. Фашизм, зародившись в Італії на початку 1920-х років, постав як реакція на соціально-економічну кризу, страх перед більшовизмом і прагнення відродити колишню велич Італії через культ держави, нації та лідера [6]. Нацизм, у свою чергу, виріс на ґрунті глибоких принижень Німеччини після Першої світової війни, Версальського договору, економічної розрухи та суспільної фрустрації. Проте на відміну від італійського фашизму, нацизм мав виразно расистський і антисемітський характер, що визначав не лише політичну, а й біологічну концепцію суспільного устрою [7].

Ідеологічна складова обох режимів оберталася навколо ідеї сильної держави, заперечення ліберальної демократії, парламентаризму та прав людини. Однак, якщо для фашизму ключовим була концепція корпоративної держави, де класи об'єднувалися в ім'я національної єдності, то нацизм бачив мету існування держави у забезпеченні панування «арійської раси» та розширенні «життєвого простору» (Lebensraum) [8]. Обидва режими сповідували культ вождя – Дуче та Фюрера – що ставали персоніфікацією нації, держави та волі народу.

Соціальна політика у двох системах також мала спільні риси – обидві активно використовували пропаганду, виховання молоді, контроль над культурою й засобами масової інформації для формування нового типу громадянина – слухняного, фанатично відданого державі, готового до самопожертви. В Італії цю функцію виконувала Opera Nazionale Balilla (ONB), а в Німеччині – Hitlerjugend (HJ), які виховували молодь у дусі мілітаризму та колективізму [9].

Економічна політика, попри риторику протистояння капіталізму, фактично передбачала співпрацю з великим бізнесом та централізоване управління господарством через державні органи. І в Італії, і в Німеччині режим прагнув створити «третю позицію» між капіталізмом і соціалізмом, однак на практиці це вилилося в

посилення державного контролю, експлуатацію робітничих мас і милітаризацію економіки [10].

Фашизм і нацизм закінчили своє існування катастрофічно – поразкою у Другій світовій війні, колапсом тоталітарних структур і викриттям масштабних злочинів проти людяності. Водночас ці ідеології залишили глибокий слід у політичній культурі Європи, ставши застереженням для майбутніх поколінь. Вивчення їх природи дає змогу краще зрозуміти механізми становлення тоталітарних режимів і попередити подібні тенденції в сучасному світі.

Сучасна історіографія вказує, що небезпека неофашистських ідей не зникла остаточно: економічні кризи, міграційні процеси, популізм і ксенофобія створюють ґрунт для відродження радикальних рухів. Тому системне дослідження фашизму та нацизму має не лише академічне, а й суспільне значення – воно сприяє формуванню історичної пам'яті, критичного мислення та усвідомлення цінності демократії.

Джерела та література

1. State and Society: Italy and Germany Compared. Oxford Handbook of Fascism. URL: <https://academic.oup.com/edited-volume/34510/chapter/292829303>
2. Chernov A., Tokareva P.M. On the Issue of the Variabilities of the Social-Economic Course of Fascist Italy in the 1920s–1930s. URL: <https://research-journal.org/en/archive/11-137-2023-november/10.23670/IRJ.2023.137.66>
3. Кіянка І. Німецький нацизм: від популістських обіцянок до авторитарної диктатури. Львівська політехніка. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/628670a9-d1f0-4af6-9610-ee0816f5a412>
4. Левченко Ю. І. Еволюція ідеології націонал-соціалізму щодо України протягом 1933–1942 рр. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія: історичні науки. 2014. Том 156. С. 42–48.
5. Націонал-соціалізм, нацизм. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article>
6. Войналович В. Фашизм і нацизм у Європі: витоки, сутність, наслідки. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/fashyzm-i-natsyzm-u-yevropi/>
7. Бондарев І. Тоталітаризм XX століття: фашизм, нацизм, сталінізм. URL: <https://www.academia.edu/10129806/>

8. Хоружий С. Італійський фашизм і німецький нацизм: спільне та відмінне. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34694/>
9. Ковальчук І. Молодіжна політика тоталітарних режимів: порівняльний аналіз ОНБ і НН. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/326419521.pdf>
10. Кравченко О. Політичні режими міжвоєнної Європи: передумови та наслідки. URL: https://history.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/kravchenko_polit_rezhymy.pdf

Захарченко М. Г.

аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ РЕГІОНУ МІЖМОР'Я – ЯК ЩИТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (IX – XVI ст.)

Міжмор'я – важливий історико-культурний регіон, який поєднує собою простір в проміжку між Чорним та Балтійським морями, утворюючи важливий транзитний хаб, що собою поєднує Північну та Південну Європу (тут цьому сприяють великі судноплавні річки, як Дніпро, Німан, Західний Буг, Вісла та ін.), так і Західну та Східну Європу (завдяки сучасним мережам транспортних коридорів, що представлені залізницею, автомагістралями, газогонами, нафтопроводами та цифровими комунікаціями / в минулому – через численну мережу торгівельних шляхів, як Via Regia, Бурштиновий шлях чи Київ-Регенсбург). Таким чином, Міжмор'я є невід'ємним елементом, що забезпечує зв'язок між різними частинами Європи. Водночас, Міжмор'я можна розглядати і з іншого, протилежного боку: Міжмор'я – це пояс, що розділяє Європу на західну цивілізацію – осілу, християнську, засновану на фундаменті греко-римського спадку, та цивілізацію східну – кочову. Отже, воно розлучає два історично ворожі одне для одного світи, виступаючи, в свою чергу щитом західної цивілізації, перед викликами зі степу. І від стабільності цього щиту залежить стабільність Європи в цілому.

Говорити про регіон Міжмор'я, як про щит, та як про економічний простір можна ще з епохи енеоліту, коли воно слугувало хабом для переселення та обміну товарів (про торгівлю між Балтією, Причорномор'ям та Середземномор'ям наприклад свідчать знахідки балтійського та українського бурштину в трипільських та мікенських пам'ятках) [1]. Саме через цей регіон

відбувалась активна міграція скіфів, гунів та аланів в період Античності. Однак розглядати цей регіон комплексно, ми можемо з моменту формування тут великих державних утворень: з кінця IX ст., тобто, з утворення Києво-Руської держави. Вона вже до кінця X – початку XI ст., за князювання Володимира Святославовича та Ярослава Володимировича встановила свій контроль над ключовим торгівельним шляхом регіону «З варяг у греки». Важливість цього торгівельного маршруту важко недооцінити: так за концепцією історика-медієвіста Петра Толочка, сама Києво-Руська державність виникла як торгівельна компанія, ціллю якої був контроль над торгівлею, і тільки згодом, в другому-третьому поколінні князів, вона почала обростати інституціями, перетворившись на державу [4, с. 39-45, 52-53]. Водночас з цим, вона почала виконувати оборонні функції: головним противником Русі став степ: спочатку хозари, потім печеніги та половці здійснювали регулярні набіги на ці землі. Русь же, в свою чергу, з різною вдалістю їх відбивала та здійснювала контрудари:

- 968 р. – невдала облога печенігами Києва;
- 1036 р. – остаточний розгром печенізьких орд під Києвом;
- З 1060-ті по 1118 рр. князь Володимир Всеволодович Мономах здійснює більш ніж 80 походів на степовиків;
- 1185 р. – невдалий похід Ігоря Святославовича проти половців;
- 1223 р. – розгром русько-половецьких сил монголами на р. Калка.

В 1237–1242 р. перед Руссю постає загроза нового виміру – монголи. Вони здійснюють ряд походів, вінцем яких є падіння Києва 1240 р. Таким чином, їм майже на два століття вдалось знищити той європейський щит Міжмор'я, після чого вони рушили далі – в глиб Європи: в 1241–1242, 1260 та 1285 рр. монголи здійснюють серію походів на Угорщину, а в 1241, 1259–1260, 1287–1288 рр. на Польщу. Та здійснили ряд розвідувальних рушень на сусідні держави.

Власне вже тоді у «колективного Заходу», в обличчі того, кого б можна було назвати західним лідером – папи Інокентія IV, виникло розуміння важливості регіону Міжмор'я, як переднього флангу Європи, і він запропонував створити там три королівства: Руське (на чолі з Данилом Романовичем), Литовське (на чолі з Міндовгом) та Новгородське (на чолі з Олександром Ярославовичем Невським). І хоч цей проєкт так і не було повноцінно виконано, а його реалізація принесла Галицько-Волинській державі більше проблем ніж користі, тим не менше, він залишається яскравим прикладом визнання важливості регіону в безпековій системі Європи [3].

Відновити стабільність та безпеку в регіоні вдалось аж майже за два століття, і це вже пов'язано з діяльністю іншої великої держави – Великого князівства Литовського, котре, скориставшись слабкістю орди, змогло розширити свій вплив спочатку на землі сучасної Білорусі, а згодом (1362 р.) і на Київ, перетворившись у Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. За великого князя Вітовта ця держава змогла досягти свого територіального піку, вийшовши, з одного боку, в землі Північного Причорномор'я, а з іншого – до берегів Балтики. Таким чином, ВКЛ знов оволоділо залишками тих торгівельних маршрутів, що об'єднували ці два моря, і водночас перетворилось на великого гаранта безпеки для Європи, захищаючи її (разом з сусіднім Королівством Польським) від постійних татарських набігів, що спустошували регіони сучасної центральної України, іноді навіть доходячи до Львову, Луцьку та Любліна. А після 1569 р. – року Люблінської унії, цю роль виконувала новостворена Річ Посполита [2, с. 60-68; 5, с. 343-358; 6]. В цей період до татарської загрози також додалися Московське царство, амбіції якого, щодо бажання об'єднання руських земель, тільки зростали, а також Османи, котрі оволоділи іншим важливим рубежем європейської оборони – Фракією та Грецією, та почали звертати погляд на землі сучасної України:

- 1475 р. – вторгнення осман в генуезькі колонії в Газарії (Південний Крим);
- 1482 р. – масштабний татарський набіг на українські землі, підтриманий Османською імперією;
- 1538 р. – захоплення турками Четятя Албе (Аккерману) та Кілії;
- 1620-1621 рр. – Хотинська війна;
- 1672 р. – захоплення турками Поділля;
- 1676-1681 рр. – спроба Османської імперії встановити контроль над Правобережною Україною.

Отже, Міжмор'я, впродовж історії, постало не тільки у вигляді транзитного економічного простору, що об'єднав північ та південь, схід і захід Європи, а й як основний безпековий елемент, що захищав Європу від кочового степу. Таким чином Києво-Руська держава, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське та Річ Посполита виконували функцію форпосту та фронтиру європейської цивілізації. Тож стабільність Міжмор'я забезпечувала стабільність усієї Європи, а його слабкість відкривала шлях для нових хвиль руйнівних вторгнень. У цьому полягає історична закономірність і водночас універсальний урок: майбутнє Європи неможливе без безпеки та цілісності простору між Балтійським і Чорним морями.

Джерела та література

1. Денисов О., Ведейко М. Переможці гордого Іліона // Голос України. URL: <https://www.golos.com.ua/article/238530> (дата звернення: 28.09.2025).
2. Епоха Вітовта в історії України: 1387-1430 / А. Бумблаускас та ін. Київ : Балтія-Друк, 2020. 208 с.
3. Зема В. Східна політика папи Інокентія IV і коронування Данила Романовича // Україна в Центрально-Східній Європі. 2021. № 19–20. С. 13.
4. Київська Русь / Петро Толочко ; ред. М. Т. Максименко. Київ : Абрис, 1996. 360 с.
5. Норкус З. Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій. Київ : Критика, 2016. Т. 1. 442 с.
6. Шевченко Н. В., Захарченко М. Г. Литовсько-український науковий проєкт «Спільна історична спадщина Великого князівства Литовського і пам'ять регіону Східної Європи» // Старожитності Лукомор'я. 2023. № 6. С. 86–94.
7. Gudavičius E. Lietuvos istorija. T.1: Nuo seniausią laikų iki 1569 metų. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999. T. 1. 662 p.

Кочетков В. В.

аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ США ДО ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА ДЖ. В. БУША (2001–2009 рр.)

У період президентства Джорджа В. Буша (2001–2009 рр.) зовнішня політика Сполучених Штатів Америки зазнала глибоких трансформацій, зумовлених як внутрішніми політичними змінами, так і динамікою міжнародного середовища. Ключовим каталізатором нової стратегії стали події 11 вересня 2001 року, які спричинили різку зміну зовнішньополітичного курсу США та зосередження уваги на глобальній боротьбі з тероризмом. Водночас у цей період посилюється роль Китаю як економічного та політичного гравця, що змінює баланс сил в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та вимагає від Вашингтона

переосмислення власної присутності у стратегічно важливих регіонах, зокрема в Південно-Східній Азії.

Південно-Східна Азія постала як один із ключових напрямів зовнішньої політики США, що поєднував інтереси у сфері безпеки, економіки та ідеології. Регіон був розглянутий як потенційне середовище для розповсюдження терористичних мереж, водночас залишаючись важливим ринком для американських товарів та інвестицій, а також геополітичним простором, у якому зростаючий вплив КНР викликав занепокоєння у Вашингтоні. У цьому контексті адміністрація Буша реалізувала багатовекторну стратегію, що включала активізацію військово-політичного співробітництва з союзниками, укладання торговельних угод та просування демократичних цінностей.

Стратегічні підходи США до Південно-Східної Азії в означений період відображали прагнення не лише реагувати на нові виклики безпеки, але й забезпечити довгострокову присутність у регіоні, зміцнюючи свій вплив через поєднання сили, дипломатії та ідеології. Дослідження цих підходів дозволяє глибше зрозуміти логіку зовнішньополітичних рішень Вашингтона в умовах глобальної турбулентності початку XXI століття.

Багатовекторність стратегії США в регіоні. Зовнішня політика адміністрації Дж. В. Буша в Південно-Східній Азії вирізнялася комплексним підходом, який включав одночасне застосування безпекових, економічних та ідеологічних інструментів. Це свідчить про прагнення США діяти не лише як військова потуга, але й як стратегічний партнер, економічний інвестор та ідеологічний орієнтир.

Безпековий компонент – ключовий пріоритет. Події 11 вересня 2001 року радикально змінили зовнішньополітичний курс США. Регіон Південно-Східної Азії був визначений як потенційний осередок терористичної загрози та зона активності ісламістських угруповань (наприклад, «Джемаа Ісламія») [3]. Вашингтон прагнув зміцнити безпековий порядок у Південно-Східній Азії, де існували загрози тероризму, сепаратизму та нестабільності. Для цього адміністрація Буша посилювала військово-політичні зв'язки з ключовими державами регіону, такими як Філіппіни, Сінгапур, Таїланд та Індонезія. Це включало розширення спільних військових навчань, які сприяли підвищенню готовності до спільного протистояння загрозам, активізацію обміну розвідданими та антитерористичної співпраці, військову допомогу у вигляді обладнання, тренувань і фінансування протитерористичних

операцій. Були активізовані двосторонні та багатосторонні ініціативи у сфері боротьби з тероризмом, зокрема через програму «Війна з терором» (War on Terror) [4]. Ця безпекова складова була орієнтована на стримування екстремістських угруповань, таких як «Джемаа Ісламія», а також на підтримку стабільних режимів, що гарантують безпеку американських інтересів.

Прагнення США до економічної інтеграції з регіоном. У відповідь на глобальну економічну конкуренцію США активно просуvalи свою економічну політику в Південно-Східній Азії, розглядаючи регіон як стратегічно важливий ринок для американських товарів, інвестицій і технологій. Показовим є укладення Угоди про вільну торгівлю зі Сінгапуром у 2003 році — першої двосторонньої ФТА між США та азійською державою, що відкривало можливості для розширення комерційних зв'язків [5]. Підтримка економічної лібералізації та реформ у країнах регіону, що сприяло інтеграції у світову економіку на американських засадах. Активну участь у багатосторонніх економічних форумах (АТЕС, АСЕАН+1), де США просуvalи правила вільної торгівлі та прозорості. Спроба стримування впливу Китаю шляхом посилення економічної взаємозалежності США з країнами регіону. Цей економічний підхід не лише посилював вплив США в регіоні, але й слугував основою для політичної стабільності, оскільки економічне зростання розглядалося як запорука миру.

Ідеологічне просування демократичних цінностей. Адміністрація Дж. В. Буша активно підтримувала ідею «експорту демократії» як засобу довгострокового зміцнення стабільності й запобігання екстремізму [1]. У Південно-Східній Азії це проявлялося у підтримці демократичних процесів в Індонезії після падіння авторитарного режиму Сухарто, критиці недемократичних режимів, зокрема військової хунти в М'янмі, і підтримці місцевих правозахисних ініціатив, фінансуванні програм розвитку громадянського суспільства, прав людини та свободи слова через USAID та інші фонди. Водночас просування демократії іноді відбувалося з урахуванням прагматичних інтересів, і США балансували між підтримкою демократичних процесів і співпрацею з чинними владними елітами для збереження стратегічного партнерства.

Стратегічне стримування Китаю. У період зростання впливу КНР США розглядали Південно-Східну Азію як арену геополітичного суперництва. Відтак, підтримка альянсів і партнерств мала не лише регіональне, але й глобальне значення в контексті стримування амбіцій Китаю. Вашингтон просував концепцію «відкритого та

інклюзивного» регіону, де присутність США мала слугувати запорукою стабільності.

Активізація двосторонніх та багатосторонніх відносин. Політика США включала активну взаємодію як на двосторонньому рівні (з ключовими державами), так і в межах багатосторонніх ініціатив — АСЕАН+1, АТЕС, Регіональний форум АСЕАН тощо [2]. США прагнули інституціоналізувати свою присутність у регіоні, демонструючи зацікавленість у довгостроковому партнерстві.

Баланс між інтересами та цінностями. Хоча адміністрація Буша декларувала підтримку демократії та прав людини, на практиці зовнішня політика часто зосереджувалася на прагматичних інтересах: боротьбі з тероризмом, стабільності режимів та забезпеченні економічної вигоди. Це призводило до співпраці навіть з недемократичними урядами, що свідчить про гнучкість та адаптивність американської стратегії.

Політика адміністрації Дж. В. Буша щодо Південно-Східної Азії була багатовекторною, поєднуючи безпекові, економічні та ідеологічні підходи. У центрі стратегії США перебувало прагнення забезпечити стабільність, захистити власні інтереси та зміцнити вплив у регіоні на тлі нових глобальних викликів.

У 2001–2009 рр. Сполучені Штати Америки застосовували до Південно-Східної Азії комплексну стратегію, яка мала забезпечити регіональну стабільність і безпеку (через військово-політичні альянси), економічну присутність і вплив (через торгівлю та інвестиції) та просування демократичних цінностей (як частину ідеологічного фронту).

Усе це здійснювалося в умовах нових глобальних викликів, таких як міжнародний тероризм та зміна балансу сил у Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Джерела та література

1. Стратегія національної безпеки США. 2002. The White House. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>
2. Стратегія національної безпеки США. 2006. The White House. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>
3. Friedberg A. L. A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia. New York: W. W. Norton & Company, 2011. 384 p.
4. Green M. J. By More Than Providence: Grand Strategy and American Power in the Asia Pacific Since 1783. New York: Columbia University Press, 2017. 760 p.

5. Pidbereznykh, I. US-Brunei cooperation in the 2000s: an analysis. Amazonia Investiga, 2023. 12 (71), 214-222. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.71.11.18>

6. Sutter R. U.S. East Asia Relations: Independence and Interdependence. Lanham: Rowman & Littlefield, 2013. 368 p.

Мосін О. В.

аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА «ДРАКОНІВСЬКІ ЗАКОНИ» 16 січня 2014 року

Револуція Гідності 2013–2014 років стала переломним моментом у сучасній історії України, водночас ставши символом боротьби за демократію та європейські цінності. Європейський Союз, Сполучені Штати Америки, міжнародні організації та окремі держави виступили не лише свідками, а й активними учасниками процесів, які визначали легітимність нової політичної реальності в Україні. З огляду на стратегічне розташування України, Револуція Гідності набула виразного міжнародного виміру.

16 січня 2014 року Верховна Рада України прийняла низку законів, які обмежували права та свободи, у зв'язку з чим ці закони називають «драконівськими» або «диктаторськими». В них обмежувалися права та свободи громадян України, у тому числі свобода масових зібрань, передбачалися підвищення штрафів за організацію мітингів, за опір представникам влади чи правоохоронним органам, за носіння масок, балаклав чи іншої частини одягу, схожої на військову чи правоохоронну форму. Прийняття цих «диктаторських законів» викликало масові реакції серед громадянського суспільства, багатьох політиків, журналістів і міжнародних партнерів України та призвело до ще більших протестів на Майдані Незалежності у Києві [1, с. 50].

Однією з перших на «драконівські закони» відреагувала Велика Британія, наголосивши, що ухвалення таких законів «ставить під сумнів демократичний курс України». Міністр у справах Європи Девід Лідінгтон у спеціальній заяві в парламенті підкреслив, що українська влада несе особливу відповідальність за утримання від насильства, і попередив, що будь-які порушення основних прав і свобод матимуть «серйозні наслідки» для відносин між Києвом і Лондоном [2].

Подібну позицію висловили й представники ЄС та США. Зокрема, К. Ештон заявила, що нове законодавство «обмежує фундаментальні права громадян України», а міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр охарактеризував обраний курс як «глухий кут», наголосивши, що «репресії – не відповідь на політичну дискусію». У Вашингтоні держсекретар Дж. Керрі також засудив дії Києва, назвавши ухвалені закони «антидемократичними та неправильними» і такими, що «позбавляють українців їхнього вибору та можливості визначати майбутнє». Натомість, український міністр закордонних справ Леонід Кожара відкинув міжнародну критику, заявивши, що вона сприймається у Києві як «втручання у внутрішні справи України» [3].

17 січня 2014 року, наступного дня після прийняття «драконівських» законів, Комісар з прав людини Ради Європи виступив із заявою, засуджуючи ухвалення таких законів, які не відповідали зобов'язанням України щодо забезпечення прав людини. Парламентська асамблея у своїй Резолюції «Функціонування демократичних інституцій в Україні» засудила ухвалення законів від 16 січня 2014 року, заявляючи, що «ці закони порушують принципи свободи вираження поглядів, свободи зборів та демонстрацій, а також свободи преси та інформації, і є зазіханням на право на справедливий суд. Загалом, ці закони є недемократичними й репресивними та йдуть врозріз із зобов'язаннями України в межах Європейської конвенції з прав людини (ETS № 5) та як члена Ради Європи».

У своєму висновку від 10 лютого 2014 року Організація з безпеки і співробітництва в Європі («ОБСЄ») зазначила, що закони від 16 січня 2014 року не відповідали ключовим міжнародним стандартам у сфері прав людини, зокрема тим, які стосуються права на свободу мирних зібрань, свободи вираження поглядів, свободи участі в об'єднаннях та права на справедливий суд [4].

28 січня 2014 року окремим законодавчим актом, який набув чинності 2 лютого 2014 року (Закон № 732-VII),¹ парламент скасував «драконівські закони» від 16 січня 2014 року.

Після скасування 28 січня цих законів у Великій Британії та ЄС обережно вітали цей крок, однак наголошували на необхідності усунення глибинних причин протестів та пошуку компромісу між владою й опозицією.

Таким чином, Революція Гідності стала в Україні періодом трансформацій, сповненим як героїчними, так і драматичними

моментами. Таким моментом стало прийняття «драконівських законів» 16 січня 2014 року. Реакція міжнародної спільноти була, прогнозовано, стриманою. Євросоюз та США висловили з приводу них глибоке занепокоєння.

Джерела та література

1. Котляр Ю., Мосін О. Революція Гідності: вибір європейського майбутнього // *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2024. Volume VII. С. 47–56. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.07.047>
2. Ukraine. Volume 574: Debated on Thursday 30 January 2014. UK Parliament. URL: <https://surl.lt/xbweic> (last accessed: 18.08.2025)
3. Reuters in Kiev. Ukrainian president approves strict anti-protest laws. The Guardian, 17 January 2014. URL: <https://surl.li/lkjqf> (last accessed: 18.08.2025)
4. Інформаційна довідка МДГ № 9 «Драконівські» закони. URL: <https://rm.coe.int/168046a6ce> (last accessed: 29.09.2025)

Підберезних І. Є.

доктор юридичних наук,
професор кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ДІЙ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, стало не лише гуманітарною трагедією, а й однією з наймасштабніших екологічних криз у новітній історії Європи. Війна спричинила безпрецедентні руйнування промислової, енергетичної, транспортної та соціальної інфраструктури, значну частину якої становлять екологічно небезпечні об'єкти хімічних заводів, нафтобаз, теплових електростанцій, очисних споруд, сховищ відходів тощо. Їх знищення або пошкодження призводить до витоків токсичних речовин, забруднення ґрунтів, води та повітря, створюючи довготривалі загрози для життя людей і стану навколишнього природного середовища.

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на середину 2025 року задокументовано понад 3 тис випадків воєнного забруднення довкілля, включно з руйнуванням

промислових об'єктів, виникненням масштабних пожеж, забрудненням водних ресурсів і деградацією земель. Сумарні збитки, заподіяні довкіллю, оцінюються у понад 70 мільярдів доларів США, однак експерти зазначають, що реальні втрати можуть бути значно більшими, оскільки частину територій досі неможливо обстежити через активні бойові дії або мінування [1].

Особливого занепокоєння викликають руйнування гідротехнічних споруд, зокрема катастрофа на Каховській гідроелектростанції у 2023 році, яка спричинила затоплення десятків населених пунктів, загибель тисячі видів живих організмів і втрату унікальних природних екосистем Нижнього Дніпра [2]. Ця подія стала одним із найяскравіших прикладів того, як війна здатна перетворитися на екологічну катастрофу континентального масштабу.

Воєнні дії завдали значної шкоди й природно-заповідному фонду України: за різними оцінками, понад 20% заповідних територій опинилися під окупацією або зазнали прямого впливу бойових дій. Пожежі в лісах, мінування степів, порушення міграційних шляхів тварин і руйнування екосистем негативно позначаються на біорізноманітті, яке формувалося століттями.

Проблематика екологічної безпеки в умовах війни виходить далеко за межі природоохоронної сфери. Стан довкілля безпосередньо впливає на здоров'я населення, продовольчу та енергетичну безпеку, соціальну стабільність і перспективи післявоєнного відновлення. Екосистеми - це не лише природний ресурс, а й стратегічна основа виживання держави, її економічного потенціалу та стійкого розвитку. Саме тому вивчення сучасних екологічних викликів, спричинених воєнними діями, є вкрай актуальним і потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує екологічні, економічні, правові та соціальні аспекти.

Найгострішими проявами таких викликів є:

Забруднення повітря і ґрунтів. Воєнні дії супроводжуються масовими пожежами на промислових об'єктах, військових складах і нафтобазах. Наприклад, пожежа на нафтобазі у Василькові (Київська область) у березні 2022 року призвела до утворення хмари токсичних викидів, що містила бензопірен, діоксини та сажу. У Харківській області внаслідок постійних обстрілів зазнали пошкоджень десятки підприємств, включно з очисними спорудами, що спричинило витік стічних вод у річку Уди.

Крім того, вибухи та горіння боєприпасів сприяють потраплянню в ґрунт важких металів (свинцю, кадмію, міді), які можуть зберігатися в екосистемах десятиліттями.

2. Забруднення водних ресурсів. Найбільш трагічним прикладом екологічної катастрофи стало руйнування Каховської гідроелектростанції у червні 2023 року. Ця подія призвела до затоплення понад 80 населених пунктів, знищення біорізноманіття Дніпровського біосферного регіону та втрати водопостачання для південних областей. Вода з Каховського водосховища живила не лише промисловість і сільське господарство, а й Північнокримський канал, що тепер майже повністю осушений.

Подібні наслідки спостерігаються і в інших регіонах - у Донецькій області бойові дії пошкодили очисні споруди «Вода Донбасу», внаслідок чого під загрозою опинилася якість питної води для сотень тисяч мешканців.

3. Знищення природних екосистем і біорізноманіття. За даними Української природоохоронної групи, понад 20% природоохоронних територій країни постраждали від війни. Унікальні біотопи, такі як Азово-Сиваський національний парк чи Меотида, зазнали значних руйнувань через пожежі, мінування та бойові дії. Постійні вибухи та рух важкої техніки спричиняють ущільнення ґрунтів, що унеможливає їх природне відновлення. У багатьох місцях спостерігається зниження чисельності рідкісних видів, зокрема птахів-мігрантів і степових тварин.

4. Мінна небезпека. За оцінками ООН, Україна сьогодні є найзамінованішою країною світу - забруднено понад 174 тис км² території [3]. Це ускладнює повернення людей до своїх домівок, ведення сільського господарства та природне відновлення флори й фауни. Міни та нерозірвані боєприпаси становлять загрозу не лише для людей, а й для диких тварин, які масово гинуть у лісах і полях.

У таких умовах постає потреба у комплексних заходах з боку держави та міжнародної спільноти, спрямованих на подолання екологічних наслідків війни та фіксацію екозлочинів.

Уряд України спільно з міжнародними партнерами створив платформу "EkoZlochyn.gov.ua", де документуються екологічні злочини Росії. Крім того, реалізуються програми «Зелена відбудова України» та «Еко-реконструкція Донбасу», що передбачають рекультивуацію земель, моніторинг радіаційної ситуації, очищення водойм та лісовідновлення. Європейський Союз і Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP) беруть участь у формуванні

фонду для екологічного відновлення та моніторингу наслідків війни [4].

Екологічна безпека України у воєнний час - це питання не лише екології, а й національної безпеки. Збереження природного потенціалу має бути невід'ємною складовою післявоєнного відновлення.

Необхідні ключові кроки: створення єдиної системи екологічного моніторингу у зонах бойових дій; відновлення зруйнованих екосистем через програми «зеленої реконструкції»; залучення міжнародної допомоги для фіксації екологічних злочинів; розширення екологічної освіти для населення, щоб підвищити свідомість у питаннях відновлення природи.

Україна має унікальний шанс поєднати післявоєнну відбудову з принципами сталого розвитку - створити нову модель «зеленої держави», де безпека людини і природи будуть взаємопов'язаними складовими майбутнього.

Джерела та література

1. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/>
2. Підлив Каховської ГЕС: попередні висновки і можливі наслідки // *Екодія*. URL: <https://ecoaction.org.ua/>
3. Гичко М. «Небачений масштаб»: Україна стала найбільш замінованою країною світу // *УНІАН*, 26.08.2025. URL: <https://www.unian.ua/>
4. European Parliament. Russia's war on Ukraine: High environmental toll // *European Parliamentary Research Service (EPRS)*, 2023. URL: <https://www.europarl.europa.eu/>
5. Conflict and Environment Observatory (CEOBS); Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) // *Environmental consequences of the war in Ukraine / Екологічні наслідки війни в Україні*. OSCE–CEOBS Joint Report, 2024. URL: <https://ceobs.org/>
6. Hryhorczuk D., et al. The environmental health impacts of Russia's war on Ukraine // *BioMed Central*, 2024. URL: <https://occup-med.biomedcentral.com/>
7. Leal Filho W., et al. War in Ukraine: an overview of environmental impacts and sustainable-oriented responses // *Frontiers in Sustainable Resource Management*, 2024. URL: <https://www.frontiersin.org/>
8. Pidbereznykh I. et al. (2024). Effectiveness of European Human Rights Protection Mechanisms in the Context of Military Operations

Семенов Г. Ю.

аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА МІЖНАРОДНИХ КОНТАКТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР У 70–х рр. XX ст.

Міжнародна діяльність Верховної Ради Української РСР у 1970–х роках є показовим прикладом поступової інституціоналізації зовнішніх зв'язків радянської України. Попри обмеження союзної системи, саме в цей період формується відносно стабільна структура апарату, що забезпечувала протокольну, організаційну та інформаційну підтримку міжпарламентських контактів. На тлі зростання ролі УРСР у міжнародних організаціях (зокрема в ООН) Київ набував статусу не лише адміністративного, а й дипломатичного центру союзної республіки.

На початку 1970–х рр. Президія Верховної Ради УРСР здійснювала координацію міжнародних візитів через свій апарат і Секретаріат, взаємодіючи з ЦК Компартії України, Міністерством закордонних справ УРСР, Радою Міністрів УРСР, Держкомінформом і Комітетом з культурних зв'язків із закордоном. Відповідно до архівних документів, міжнародна діяльність Верховної Ради визначалася окремими директивами ЦК КПУ, які передбачали суворе дотримання партійної лінії у спілкуванні з іноземними представниками.

Згідно з матеріалами справ ЦДАВО України, міжнародна діяльність Верховної Ради УРСР будувалася на основі погоджень між Президією, ЦК КПУ, Міністерством закордонних справ УРСР та іншими союзними структурами. Архівні описи свідчать, що міжнародна діяльність Верховної Ради УРСР 1970-х років мала організований і системний характер, який забезпечувався міжвідомчою координацією між Президією, ЦК КПУ, Міністерством закордонних справ УРСР та іншими союзними структурами. Така узгодженість дозволяла підтримувати протокольний порядок прийому іноземних делегацій і здійснювати представницькі функції на республіканському рівні.

У 70-х роках XX століття Київ регулярно приймав парламентські делегації з соціалістичних і капіталістичних держав, що підтверджується документами про перебування представників Народної Республіки Болгарії, Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Фінляндії, Канади, Норвегії, Японії, Індії, Мексики, Чилі, а також офіційних делегацій від парламентів ФРН та Франції. Ці візити супроводжувалися обов'язковими протокольними заходами – покладанням вінків до пам'ятників, відвідуванням промислових підприємств і культурних установ, зустрічами з депутатами Верховної Ради УРСР, членами постійних комісій та представниками наукової громадськості.

Особливо активно налагоджувалися контакти з парламентами країн соціалістичного табору, однак у 1970–х рр. значно зросла кількість візитів із держав Західної Європи та країн, що розвиваються. Це було пов'язано з розрядкою міжнародної напруги, а також з ініціативами радянського керівництва з популяризації «миролюбної політики» СРСР.

Зокрема, у документах 1970–х років простежується активізація контактів із державами Азії, Африки та Латинської Америки. У цей період до Києва прибували парламентські делегації з Чилі, Монголії, Ірану та Замбії, що свідчить про прагнення радянської дипломатії підкреслити міжнародну легітимність союзних республік і водночас продемонструвати їхню «активну участь у зміцненні соціалістичної співдружності».

Важливим інституційним аспектом було створення механізмів планування та звітності міжнародної діяльності. Щорічно формувалися плани роботи апарату Президії Верховної Ради УРСР із розділами, присвяченими прийому іноземних делегацій і координації візитів у межах Ради Економічної Взаємодопомоги. У цих документах фіксувалися конкретні напрями співпраці, перелік парламентів–партнерів, тематика офіційних переговорів, а також питання матеріально–технічного забезпечення візитів (перекладачі, транспорт, прес–служба).

У середині 1970–х рр. у структурі апарату Президії з'явився сектор зовнішніх зв'язків, який відповідав за протокольні питання, інформаційну роботу й зберігання матеріалів про міжнародні зустрічі. Його діяльність узгоджувалася з відповідним відділом МЗС УРСР, що сприяло уніфікації документальних процедур.

За свідченням наукових досліджень, питання міжнародних контактів Верховної Ради УРСР у 1970–х роках узгоджувалися на партійному рівні й перебували під контролем ЦК КПУ та МЗС

УРСР. Такий порядок відповідав загальній моделі функціонування радянської зовнішньополітичної системи, де ініціативи союзних республік розглядалися крізь призму ідеологічних пріоритетів і принципу «єдиної лінії» у міжнародних відносинах. При цьому саме апарат Верховної Ради забезпечував організаційно-технічне виконання узгоджених рішень – підготовку програм візитів, ведення протокольної документації та звітів про результати прийомів іноземних делегацій.

На відміну від початкового післявоєнного періоду, коли зовнішня діяльність республіканських органів мала здебільшого формальний характер, у 1970–х рр. міжнародні зв'язки Верховної Ради УРСР набувають більш системної організації. Це проявлялося у:

1. розбудові структурної вертикалі взаємодії між Президією, Секретаріатом і профільними комісіями;
2. чіткішому розмежуванні функцій між ВР УРСР і МЗС УРСР;
3. створенні механізму документального обліку візитів та звітності перед союзними відомствами;
4. появі протокольних та пресових служб, які забезпечували інформаційний супровід контактів.

Інституційна основа міжнародних контактів Верховної Ради УРСР у 1970–х роках демонструє процес бюрократизації «народної дипломатії» радянського зразка. Верховна Рада виступала не самостійним актором зовнішньої політики, а інституційним посередником між союзним центром і зовнішнім світом, водночас реалізуючи власні представницькі функції. Системна взаємодія з МЗС УРСР і ЦК КПУ свідчить про відносну автономію республіканських інститутів у межах контрольованого політичного простору. Документальні комплекси ЦДАВО України дозволяють відтворити реальний механізм функціонування цієї системи, який поєднував централізоване управління з республіканською ініціативністю у сфері міжпарламентських зв'язків.

Джерела та література

1. Опис № 18 справ постійного зберігання за 1972–1975 роки. 1975. ЦДАВО. 1. Ф. 1. Н. 18. Т. 2. Спр. 389, 394, 435, 462, 469, 471, 490, 496, 497. URL: <https://tsdavo.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/1-18-t2.pdf>.

Смєлов Д. І.
здобувач (першого) бакалаврського рівня
спеціальності 032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили
Науковий керівник:
Пархоменко В. А.
доктор історичних наук,
професор кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОДОМОР ТА ІРЛАНДСЬКИЙ АН GORTA MÓR (ВЕЛИКИЙ ГОЛОД): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Дослідження питання Ірландського голоду починається із робіт політичного емігранта Джона Мітчела (1844-1850), який позиціонував цілеспрямовану політику Сполученого Королівства як головний чинник геноциду ірландців [7]. На противагу цьому з'являються праці науковців ХХ ст. (роботи О Града) [11, с. 173-178], які протистояли геноцидному поясненню Ірландського голоду, визначаючи на першому місці об'єктивні економічні чинники. У 90-х роках ХХ ст. та напочатку ХХІ ст. знову з'являється саме колоніальне пояснення причин Великого голоду [8].

У вітчизняній українській історіографії до 80-х років ХХ ст. переважна частина полеміки щодо Голодомору відбувається за кордонами України [6]. Починаючи із кінця 80-х років ХХ ст., із збільшенням доступу до джерел, активізується дослідження цього питання в Україні, яке представлене провідними фахівцями: С. Кульчицьким [3], В. Марочком [4], Г. Касьяновим [2]. На регіональному рівні, зокрема на Миколаївщині, проблему досліджували М. Шитюк та К. Назарова [5]. Більшість вітчизняних істориків наголошує на цілеспрямованій політиці геноциду тоталітарної влади по відношенню до українського селянства.

Історія України та Ірландії має багато паралелей, ключовою, на думку автора тез, є період голоду саме як геноциду народів. Обидві трагедії були викликані політичною ситуацією країн цього періоду – стану регіону як «внутрішньої колонії». Обидві країни можна вважати ключовими економічними регіонами для метрополії, важливим джерелом постачання продовольства та сировини, які країна-метрополія експлуатувала.

Голодомор в Україні відбувся в 1932-1933 рр.. Він не мав біологічного чинника, і викликаний державною політикою СРСР,

спрямовану на суцільну колективізацію та форсовану індустріалізацію, із метою максимізації експорту зерна з країни.

An Gorta Mór (Великий Голод) відбувся у 1845-1850 рр. Хоча Великий Голод мав і біологічний чинник: фітофтора інфекційна (*Phytophthora infestans*), що знищувала врожай. Основною причиною голоду стало економічне становище ірландського селянства, яке мало незначні ділянки землі, де вирощували картоплю задля виживання. При цьому, на період Великого Голоду, Ірландія експортувала зерно та м'ясо на британський ринок.

Обидва голоди стали травмою на національному рівні, змінюючи менталітет народів. Масштаби голоду, також в обох випадках, стали безпрецедентними в історії країн. Обидві трагедії супроводжувались випадками канібалізму.

Економічні системи в державах-метрополіях на той момент були різними: ліберальний капіталізм у Сполученому Королівстві та тоталітарний «соціалізм» у СРСР. Отже, на період голоду, ці дві колонії перебували в різних економічних системах. Через це, автор тез вважає економічну систему країни-метрополії не ключовим чинником у цих голодоморах. Спільним економічним чинником, у обох випадках, став експорт продовольства з країни-колонії, не дивлячись, на трагічні умови життя селянства, відсутність організованої допомоги з боку країни-метрополії.

Важливою різницею у цих двох подіях стала міграція населення. В контексті Голодомору, міграція з України була неможливою: радянська влада закрила кордони республіки, щоб селянство не мігрувало. У порівнянні з цим, близько мільйону осіб емігрувало з Ірландії. Велика частина цієї міграції спрямована у Британію – метрополію – 300 000 осіб. Ірландське населення Канади збільшилось у два рази, в США – в чотири рази [12, с. 21]. Важливу роль в цій міграції відіграла допомога від держави та приватних підприємств (у Ірландії та поза нею). Внутрішня міграція також збільшилась у три рази (у 1841 р. близько 2,5% населення живе у частині Ірландії, в якій не народилось, а у 1851 р. – 8.8%) [12, с. 19-20].

Зовнішня допомога стала також іншим важливим показником. Під час Голодомору, СРСР відмовився приймати іноземну допомогу, факт голоду всіляко приховувався. В історії Великого Голоду в Ірландії, близько 8 мільйонів фунтів було надано країні від міністра фінансів, переважна частина з яких пішла на індустріальні проекти, будівництво залізничних шляхів. Приватна допомога теж відіграла важливу роль, особливо з США та Сполученого Королівства. Так \$500 000 (близько 21 мільйона доларів США у

співвідношенні 2025 р.) було надано тільки зі штату Пенсильванія [9, с. 286].

Аналізуючи Голодомори, автор приходить до головного висновку: вони обидва мають колоніальне походження. Проведене порівняння з історії України та Ірландії, потребує свого подальшого дослідження та наукових інтерпретацій.

Джерела та література

1. Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 1153 с.
2. Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії* (1980-ті – початок 2000-х). Київ: Ін-т історії України НАН України; Наш Час, 2010. 271 с.
3. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду. Київ: Товариство «Знання», 1989. 48 с.
4. Марочко В. Голодомор 1932–1933 рр. Київ, 2007. 64 с.
5. Шитюк М. М., Назрова К. В. Голодомор 1932–1933 років в Україні в сучасній історіографії (1986–2009 роки). Миколаїв: Вид-во МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. 228 с.
6. Conquest Robert. *Harvest of Sorrows*. New York: Oxford University Press, 1986. 412 p.
7. Gray P. Was the Great Irish Famine a Colonial Famine? *East/West Journal of Ukrainian Studies*. 2021. 8(1). 159-172 p.
8. McDonough T., Eisenhauer [Joseph G.](#) Sir Robert Giffen and the Great Potato Famine: A Discussion of the Role of a Legend in Neoclassical Economics. [Journal of Economic Issues](#). 1995. 29(3). 747-759 p.
9. Strum H. Pennsylvania and Irish Famine Relief, 1846-1847. *Pennsylvania History*. 2014. 81(3). 277-299 p.
10. Ó Gráda C. *Eating People is Wrong: Famine's Darkest Secret?* Princeton University Press. 2013. 37 p. (<https://ssrn.com/abstract=2209806>)
11. Ó Gráda C. *Ireland: a new economic history, 1780-1939*. Oxford. Clarendon Press. 1994. 536 p.
12. Ó Gráda C. *The Next World and the New World: Relief, Migration, and the Great Irish Famine*. 2018. 46 p.

СВЯТКУВАННЯ 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСІ УКРАЇНЦЯМИ ДІАСПРИ (1988)

Святкування 1000-ліття Хрещення Русі стало однією з найвизначніших подій у духовному та національному житті українського народу. В Україні урочистості проходили з 5 по 12 червня 1988 р., проте відзначення ювілею охопило й українські громади за кордоном, об'єднавши численні осередки діаспори. Для українців, які змушені були залишити Радянський Союз задля власної безпеки та збереження національної ідентичності, ця подія мала особливе символічне значення — вона стала виявом духовної єдності народу, його історичної пам'яті та релігійного самоствердження.

Вагомий внесок у підготовку до святкування зробив Володимир Жила — очільник Ресорту культури, освіти й віросповідань Державного центру УНР в екзилі. У 1986–1987 рр. він провів масштабну підготовчу роботу, розділивши її на три основні напрями: науковий, світський і релігійний [1, арк. 56]. У межах наукової діяльності Жила активно виступав на численних конференціях та конгресах, представляючи дослідження, присвячені релігійним мотивам у творчості українських класиків. Зокрема, він прочитав доповіді: «Давньохристиянська тематика у творчості Лесі Українки. Мовні засоби і колорит» в Українському Вільному Університеті (Мюнхен, 1986 р.); «Стилістичні функції церковнослов'янizmів у “Кобзарі” Тараса Шевченка» в Українському Католицькому Університеті (Рим, 1987 р.); «Давидові псалми — релігійна лірика Шевченка» в Українському Вільному Університеті (Мюнхен, 1987 р.); «Письменницька спадщина Івана Вишенського в критичному висвітленні Івана Франка» в Науковому товаристві ім. Шевченка (Філадельфія, 1987 р.) [1, арк. 56]. Також він представив доповіді «Давньохристиянські теми у творчості Лесі Українки» на з'їзді Наукових організацій Канади (Вінніпег, 1986 р.) та «Релігійні мотиви в українській канадській поезії» (Гамільтон, 1987 р.) [1, с. 211–225].

У 1988 р. Володимир Жила взяв участь у Міжнародному науковому конгресі, присвяченому Тисячоліттю християнства в Україні-Русі, який проходив у Равенні (18–24 квітня 1988 р.), а також

у Науковому конгресі 1000-ліття Хрещення Русі-України в Мюнхені (28 квітня – 2 травня 1988 р.), де виступив із доповіддю «Національно-релігійні особливості католицької полемічної літератури в Україні кінця XVI – початку XVII сторіччя» [2, с. 178–207]. Наукова діяльність Жили в межах підготовки до ювілею стала важливим внеском у формування християнського й культурного наративу української еміграції.

У світському аспекті діяльності Володимир Жила від імені Ресорту культури та науки опублікував у журналі «Мета» звернення «В обличчі великого ювілею: 988–1988», закликавши українців усього світу до спільного святкування. Він також узяв участь у відзначенні Тисячоліття Хрещення в Стамбулі (17–18 червня 1988 р.), підкресливши міжнародний характер події.

У релігійному напрямі Володимир Жила проводив активні зустрічі з представниками церковної ієрархії – кардиналом Йосифом Глемпом, кардиналом Августином Казаролі, архієпископом Ф. Гульбінівичем у Римі (7–12 липня 1988 р.). Згодом він узяв участь у святкуваннях у Мюнхені (20–24 липня 1988 р.), які, за його словами, мали «повністю соборний і всеукраїнський характер»: «Соборний молебень на Марієнплаці біля статуї Божої Матері служили православні й католицькі єпископи. З довшою проповіддю виступив архієпископ Володимир Дідович. Мюнхенські святкування завершилися святою літургією в православному обряді 31 липня за участю православних і католицьких владик» [5, арк. 52]. Крім Німеччини й Туреччини, відзначення Тисячоліття Хрещення Русі проходило у Великій Британії [3], США [4], Канаді та інших країнах, де мешкали українські емігранти.

Велике значення у підготовці до святкувань мав Крайовий комітет Тисячоліття християнства в Україні, створений 24 березня 1984 р. представниками 34 українських емігрантських організацій [3, с. 23]. До його складу входили такі комісії: Пам'ятникова (відповідала за спорудження пам'ятника князю Володимиру Великому в Лондоні), Видавнича (підготувала пам'ятну книгу «Тисячоліття християнської культури в Україні» англійською мовою), Імпрезово-мистецька (організовувала концерти та культурні заходи), Інформаційна (займалася поширенням інформації серед іноземної аудиторії) та Фінансова [3, с. 7–9]. Комітет підтримував тісну співпрацю з українськими православною та католицькою церквами, організовуючи спільні заходи з метою духовного об'єднання українців у діаспорі [3, с. 9–10].

Важливою складовою святкувань став Науковий конгрес Тисячоліття, сформований 13 травня 1984 р. в Мюнхені. Відповідно до статуту, це було вільне об'єднання українських науково-дослідних та навчальних установ, покликане координувати наукові заходи, присвячені ювілею. До Конгресу увійшло 28 організацій, серед них Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, Наукове товариство ім. Шевченка (в Австралії, США, Канаді), Українська Вільна Академія Наук (США, Канада), Український Вільний Університет, Український Католицький Університет тощо. При Конгресі діяло вісім комісій: богословсько-філософська, літургійна, мовознавча, літературознавча, правничо-устроєва, історична, музикологічна та фінансова. Організаційна конференція Конгресу відбулася 11–13 травня 1984 р. в Українському Вільному Університеті (Мюнхен), друга – у Баунд-Бруку (США), третя – у Католицькому науковому центрі в Римі (5–8 жовтня 1985 р.), четверта – у Мюнхені (26–28 липня 1986 р.), де було представлено 13 доповідей [2, с. 865–872].

Підготовка до святкування Тисячоліття Хрещення Русі стала для української діаспори важливим етапом у збереженні історичної пам'яті та національної ідентичності. Протягом кількох років українські наукові, культурні та релігійні центри за кордоном здійснювали активну діяльність, спрямовану на глибоке осмислення значення Хрещення Русі для духовної історії України. Завдяки зусиллям представників Державного центру УНР в екзилі, Крайового комітету та Наукового конгресу Тисячоліття, святкування 1988 року стало не лише релігійною подією, а й потужним виявом національної консолідації українців у світі.

Джерела та література

1. Жила В. Українські мотиви в українсько-канадській поезії // Збірник тисячоліття християнства в Україні. 988-1988. Вінніпег : 1991, Українська Вільна Академія Наук в Канаді. С. 211-224.
2. Збірник праць Ювілейного Конгресу. Мюнхен : 1988/1989, Науковий Конгрес 1000 ліття. 988-1988. 1002 с.
3. Пам'ятна книга відзначення Тисячоліття Хрещення України. Лондон : 2001, Друкарня Української Інформаційної Служби в Лондоні, 176 с.
4. Українці в Чикаго й Іллінойс в Тисячоліття Хрещення України. Чикаго : 1989, редактор і упорядник Дарія Маркус, 365 с.
5. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 1246. 75 арк.

РОЛЬ ЖАНДАРМЕРІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА БОРОТЬБИ З «НЕБЛАГОНАДІЙНІСТЮ» НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Південь України наприкінці XIX – на початку XX століття став ареною для динамічних соціальних, політичних, економічних та навіть етнічних змін. Цьому сприяли такі фактори, як посилення національно-визвольних рухів, зростання міграції, урбанізація і зростання та розвиток торгівлі.

Під час цього історичного етапу важливими завданнями Російської імперії стало створення адміністративно-поліцейського апарату, який би здійснював підтримку державного контролю та громадського порядку і при цьому вів боротьбу з будь-якими проявами неблагонадійності серед населення. Адже територія Півдня України була багатонаціональною територією внаслідок історичних особливостей, яка на той час була заселена українцями, росіянами, євреями, греками, болгарами, німцями, татарами та іншими етнічними групами. Кожна з цих груп мала свої культурні особливості, мову, релігію, своє ставлення до царської влади і бажання від неї звільнитися. За даними першого перепису населення Російської імперії 1897 р. найбільш чисельними етносами на Півдні України були: українці – 56,1 %, росіяни – 21,4 %, євреї – 7,6 %, німці – 4,4 %, татари – 3,4 %, молдавани – 2,5 %, греки – 1,2 %, болгари – 1,1 % та ін. [1, с. 24–25].

Багатонаціональність регіону створювала специфічні виклики для царської влади, оскільки втримати кожну етнічну групу під контролем було неможливо без створення спеціальної політичної поліції. Органом, який мав би балансувати між придушенням «неблагонадійних» настроїв в етнічно-розрізненому суспільстві і при цьому уникати надмірних конфліктів стала жандармерія.

На українських землях, які перебували під владою Російської імперії, органи охорони державного ладу в другій половині XIX ст. існували у вигляді дев'яти губернських жандармських управлінь і жандармського управління м. Одеси. Станом на 1895 р. в Україні було п'ять жандармських управлінь залізниць: Київське, Кременчуцьке (його керівні підрозділи знаходилися в м. Харків), Одеське, Харківське і Харківсько-Царицинське (м. Харків) [3, с. 977].

Основною сферою діяльності жандармерії на території Півдня України стало виконання завдань з «утихомирення буйства і відновлення порушеного спокою, розсіяння законом заборонених скопищ» [2]. Ця функція була закріплена в офіційному нормативному документі – «Положенні про охорону громадського порядку» 1881 року, в якому відображалась сутність жандармерії як військово-поліцейського інституту, який мав виступати оперативним інструментом імперської влади для підтримання громадського порядку, особливо в кризових ситуаціях, зокрема під час масових заворушень та революційних демонстрацій.

Аналіз «Положення про охорону громадського порядку» дає зрозуміти, що даний нормативно-правовий акт закріплював систему централізованого нагляду за станом суспільної безпеки та політичними настроями населення, яка виражалась у двох ключових функціях, а саме превентивній та репресивній. У цьому контексті жандармерія фактично виступала головним виконавцем державної політики у сфері протидії «неблагонадійності». Вона не лише контролювала політичні рухи, а й формувала інформаційну базу для управлінських рішень уряду та місцевої адміністрації, оцінюючи ступінь лояльності населення до режиму. Особливу увагу звертали на поширення «шкідливих вчень» – соціалістичних, анархістських, українських національно-визвольних ідей, що розглядалися як загроза основам самодержавного ладу.

Що не менш важливо, жандармерія поряд із переліченими вище функціями також мала й кримінально-процесуальні повноваження, які знайшли своє відображення в «Правилах про порядок дій чинів Корпусу жандармів по дослідженню доказів», які було затверджено 19 травня 1867 року [3, с. 976]. Згідно з цим документом жандармські офіцери отримували право здійснювати дізнання у справах, пов'язаних з державними злочинами, зокрема справах про замах на безпеку державного та суспільного ладу, безпеки імперії та монарха. Відтак вони були наділені повноваженнями щодо збирання свідчень, допиту осіб, проведення обшуків та вилучення документів. Окрім цього, цей нормативно-правовий акт покладав на жандармів обов'язок сприяти у роботі загальній поліції щодо розкриття кримінальних злочинів. Ця взаємодія мала неоднозначний характер. Адже, з одного боку, жандармерія надавала допомогу у справах загального криміналу, а саме крадіжок, вбивств, шахрайств та інших поширених злочинах. А з іншого боку, жандармерія підпорядковувала ці справи під інтереси політичної безпеки, оскільки справа автоматично переходила під контроль

жандармського управління у разі виявлення ознак антиурядової діяльності або «неблагонадійних» контактів.

Наглядним прикладом справ, якими займалася жандармерія, є боротьба імперської влади з «панісламізмом», яка розглядалась в контексті комплексної боротьби уряду проти недопущення проведення зборів, з'їздів та об'єднання мусульманської молоді. Відтак, тотальне стеження і поліцейський нагляд за мусульманським населенням тривали упродовж 1915–1916 рр. на території міст Одеси та Ізмаїла [6, с. 23]. Відповідно до секретного циркуляру особливого відділу № 119645 від 18 грудня 1910 року: «Панісламізм – мусульманський рух, спрямований проти наявного державного устрою в Російській імперії». Згідно з циркуляром, для боротьби з цим рухом було запропоновано такий перелік заходів: створення секретної агентури для припинення революційної діяльності панісламістів; встановлення постійного стеження за настроями мусульманського населення, особливу увагу приділити діяльності педагогів мусульманських шкіл та духовних осіб; стеження за діяльністю панісламістських видавництв, а також за панісламістською літературою у всіх її видах [4, с. 3].

У цьому контексті наш науковий інтерес викликає листування у квітні – червні 1915 року начальника Жандармського управління м. Одеси з Департаментом поліції, ректором університету щодо різноманітних питань діяльності мусульман у регіоні: «Читаючи татарські газети «Індам», що видається в Баку, і «Терджиман» у Бахчисараї, якщо не звернути увагу на адреси редакцій, можна подумати, що така видається в Туреччині або ж в одній із вороже налаштованих до нас нейтральних держав. Хоча читачами зазначених газет є лише російськوپіддані татари, мова яких різко відрізняється від турецької, але представники татарської преси, які явно таємно співчують ідеям пантюркізму, користуються лише турецькою мовою, за винятком необхідних прислів'їв і приказок суто місцевого татарського походження. Отже, читач-татарин, не маючи можливості купувати інші газети цілком зрозумілою йому мовою, змушений волею-неволею вивчати турецьку мову, що є одним з головних пунктів програми «пантюркізму», тісно пов'язаною з панісламізмом» [5, с. 1–2].

Аналізуючи цей лист можна зробити висновок, що мусульманська преса Криму і Кавказу здійснювала вплив на організованість діяльності мусульман, які народилися і проживали в Російській імперії, та особливу увагу акцентувала на тому, що

ворожі держави мають прямий чи опосередкований вплив на дану категорію населення.

Таким чином, жандармерія на Півдні України постала як багатофункціональний механізм влади – водночас військовий, адміністративний і політичний, який забезпечував не лише фізичну безпеку держави, але й її ідеологічну стійкість. Її діяльність стала одним із ключових чинників формування імперської моделі суспільного контролю, що визначала політичну динаміку регіону впродовж усього XIX – початку XX століття. Жандармерія Російської імперії на території Південної України була не лише складовою адміністративно-поліцейської системи, а й важливим елементом політичного механізму імперського контролю. Її структура та функції поєднували риси військового формування, органу дізнання та політичної поліції, що надавало діяльності жандармерії багатовимірний характеру. Ці риси дозволяли жандармським управлінням ефективно виконувати завдання не лише із забезпечення громадського порядку, але й із придушення будь-яких форм політичної, національної чи соціальної нелояльності.

Джерела та література

1. Высочайше утвержденные правила для руководства при отделении жандармских команд от внутренней стражи и передаче оных в ведомство Корпуса жандармов. 1 июля 1836 г. № 9356 // Повне зібрання законів Російської імперії (ПЗЗРІ). СПб., 1837. Зібр. II, Т. XI. С. 782–783.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. СПб., 1904. Т. 13.
3. Філонов О. В. Специфіка структурної побудови, функціонування і діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів, що здійснювали протидію тероризму в кінці XIX – на початку XX ст. // Форум права. 2012. № 4. С. 975–978.
4. ЦДІАК України, ф. 313 «Катеринославське губернське жандармське управління», оп. 2, спр. 2386 «Циркуляр Департамента полиции о наблюдении за проявлением панисламизма среди населения», 28–29 грудня 1910 р., 3 арк.
5. ЦДІАК України, ф. 385 «Жандармське управління міста Одеси», оп. 2, спр. 144 «Переписка с Департаментом полиции, с ректором университета о выяснении делегатов избранных от г. Одессы на подготовляемый в Киеве съезд студентов мусульман высших

учебных заведений и по другим вопросам деятельности мусульман в России», 1915 р., 14 арк.

6. ЦДІАК України, ф. 1152 «Помічник начальника Бессарабського губернського жандармського управління на прикордонному пункті м. Ізмаїл», оп. 1, спр. 320 «О количестве магометан в г. Измаиле», 1914 р., 23 арк.

Чайка В. В.

здобувач (другого) магістерського рівня спеціальності 032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Міронова І. С.

доктор історичних наук, професорка, завідувачка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ВІЙНА В ПРИДНІСТРОВ'І (1992 р.) ТА УЧАСТЬ У НІЙ ДОБРОВОЛЬЦІВ УНСО

У середині 80-х років ХХ століття під час політики «Перебудови» М. Горбачова, в Радянському Союзі почалась відносна політична лібералізація на регіональному рівні. Ці процеси не оминули стороною і Молдавську РСР, яка призвела до Великого національного зібрання у серпні 1989 року, де було засуджено анексію Бессарабії та Буковини у 1940 році в результаті пакту Молотова-Ріббентропа, а також затвердження румунської мови як державної та перехід на латинський алфавіт. А вже 27 серпня 1991 р. було проголошено незалежність Молдавської Республіки [1].

Однак через посилену румунізацію Молдови, змішане російсько-українське населення виступало проти, а деякі депутати в парламенті виступали за надання російської мови статусу державної, нарівні з румунською. Найбільш активні протести проходили в найбільш індустріально розвиненому (порівняно з рештою Молдови) Придністров'ї, де було багато змішаного українського та російського населення. Придністровсько-молдавська еліта формувалася не так за етнонаціональними ознаками, як за наближеністю до радянської номенклатури (багато керівників підприємств Придністров'я були росіянами або українцями), тому відчувала залежність від Москви та більшість ринків збуту сировини були орієнтовані на РСФРР та УРСР.

Планувалось силою придушити виступи в Придністров'ї офіційною владою. На той час військова сила Молдови налічувала близько 25–30 тис. осіб. Приводом для конфлікту та основним засобом мобілізації суспільної підтримки в Придністров'ї стало мовне питання. Після проголошення т. зв. «Придністровської Молдавської республіки» (далі – ПМР) у вересні 1990 року та її незалежності 25 серпня 1991 року майбутні сторони конфлікту почали шукати підтримки у зовнішніх сил: Молдова у Румунії, а ПМР у Росії та Україні. Після провалу путчу ДКНС, Молдова проголосувала незалежність і потребує від уряду СРСР «розпочати переговори з урядом Придністров'я про негайний вивід радянських військ». Конфлікт перейшов в активну фазу, здійснили спробу розгромити військові формування в Придністров'ї та встановити суверенітет Республіки Молдова над цією територією. Але на стороні ПМР виступила 14-та радянська (згодом з 1992-го року російська) армія та місцеві формування, а також згодом приєдналися формування донських та кубанських козаків, а зі сторони України брали участь учасники націоналістичної організації «Українська народна самооборона» (далі УНСО) [2].

2 квітня члени УНСО безпосередньо вступили у бій. То були двоє (відділення), командирами яких були призначені Микола Карп'юк та Юрій Тима. Бойові дії на той час відбувалися на півдні ПМР (Слободзейський район) і під Дубоссарами (на лінії Дороцьке – Кошниця). Унсовцям виділили позиції поблизу села Кошниця з метою захисту автомагістралі, що пронизувала всю територію ПМР з півдня на північ. Поява українських громадян серед захисників Придністров'я викликала піднесення серед корінних українців. У Придністров'ї почали з'являтися українські православні церкви, в яких правили службу священики Київського Патріархату. Перша така церква (відреставрована) постала в с. Рашкові, де з середини квітня 1992 року в приміщенні загальноосвітньої школи розміщувався вишкільний унсовський центр. Настоятелем церкви став отець Володимир, доктор філософських наук. Пізніше він очолив новоутворену Придністровську єпархію УПЦ-КП [2].

До Придністров'я члени УНСО потрапляли невеликими групами: по 2-3 людини, або взагалі по одному. Контингентом серед прибулих були як ідейна молодь, так і неблагонадійний елемент (колишні в'язні), які прибували до ПМР з метою мародерства. По прибутті на місце дислокації табору починався вишкіл новоприбулих, а також проводилась патріотично-виховна робота серед бійців. Було введено сувору заборону на вживання наркотичних та алкогольних речовин.

Бійці УНСО мали військову форму радянського зразка, з характерними нашивками та кокардами на головних уборах. Озброєння складалось з автоматів АК, кулеметів та гранат, яке діставалось нелегальними методами (продажом та вимінюванням у місцевих жителів) зі складів колишньої радянської, а згодом і російської 14-ї армії [3].

Варто звернути увагу на стосунки офіційного уряду України та Придністровської республіки. Із початку «ПМР» розглядала можливість входження своєї території до складу України. 28 серпня 1991 року до Києва прибув лідер самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки Ігор Смирнов з метою ведення переговорів щодо приєднання Придністров'я до України. Проте переговори не відбулися, оскільки 29 серпня молдавська поліція заарештувала І. Смирнова, після чого його було доставлено в кишинівську тюрму (був звільнений 1 жовтня того ж року). Коли в 1992 році розгорівся придністровський конфлікт, президент України Леонід Кравчук заявив, що Україна гарантує незалежність Придністров'я, якщо станеться молдовсько-румунське об'єднання. Також є інформація, що на той час українська влада потай вела переговори з урядом Придністров'я щодо можливого приєднання. Адже у «ПМР» близько третини населення – це українці (українська мова має статус державної). Однак не знайшовши бажаної підтримки, влада «ПМР» зосередила погляд на РФ. Що ж до УНСО, то організація в Придністров'ї мала офіційний статус, була зареєстрована (на відміну від України) та мала широкі повноваження [4].

Після зміни свого політичного курсу Придністров'є почало налагоджувати стосунки вже з російською владою. 21 липня 1991 року у м. Бендери було введено миротворчі сили, які пізніше разом із 14-ю армією очолив генарал-лейтенант Олександр Лебедь. Того ж дня в Москві президент РФ Борис Єльцин і президент Республіки Молдова Мірча Снегур у присутності президента самопроголошеної ПМР Ігоря Смирнова підписали угоду «Про принципи врегулювання збройного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова». Хоч ця угода зупинила активні бойові дії, але жодним чином не врегулювала проблеми спірного статусу Придністров'я [5].

Після боїв за м. Бендери, які були найкровопролитнішими у цьому конфлікті, де загинуло до 1 тис. осіб з обох сторін, а близько 10 тис. мирних жителів почали шукати прихистку в Україні, почалось роззброєння відділів УНСО. Зокрема, було залучено відомого українського політика В'ячеслава Чорновола, який 11 липня 1992 року виступив на Молдовському телебаченні з осудом

дій УНСО у Придністров'ї. Це дало свої результати і 21 липня 1992 року в районному центрі Кам'янці на півночі ПМР місцева влада роззбрóла зведений відділ УНСО Придністров'я, який, згідно з укладеною раніше мирною угодою між Росією та Молдовою, було відведено з бойових позицій до місця постійної дислокації в с. Рашків. Саме роззброєння відбулося під вигаданим приводом, без домовленості з вищим керівництвом ПМР [6].

Загалом, у Придністровській війні брало участь близько 180 бійців УНСО, 60 осіб було нагороджено медаллю «Захисник Придністров'я». Враховуючи нинішню російсько-українську війну, то можна було б сказати, що солдати УНСО виступали на боці проросійських сепаратистів, але варто зазначити, що вони мали власні інтереси, в особливості захисту україномовного населення з подальшим приєднанням Придністров'я до складу України. Але неспроможність українського уряду виступити посередником у врегулюванні конфлікту та подальшої зміни політичної орієнтації ПМР на Росію, призвели до введення російських військ та заморожування війни до сьогоднішнього моменту. Для УНА-УНСО це був також перший бойовий досвід у введенні бойових дій, який вони згодом задіють у війні в Абхазії 1992–1993 рр. та у Чечні 1994–1996 рр.

Джерела та література

1. Закон про незалежність Республіки Молдова. URL: <https://web.archive.org/web/20090515103036/http://www.bri.gov.md/o/Departamentru/Zakonodatelistvo/Zakoni/Nezavisimosti.htm> (дата звернення: 15.05.2009).
2. Пальчик В. М. УНСО: перший посвист куль (війна у Придністров'ї, 1992 рік). Київ: Мельник М.Ю, 2021. 304 с.
3. Bostrom N. Nick Bostrom: AI and the Future of Humanity, 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=q6W9wX1aQoY> (date of access: 01.10.2023).
4. TV E. Пояснюємо, чи може Придністров'я стати частиною РФ та які загрози для України. Пояснюємо суть конфлікту. URL: <https://espresso.tv/poyasnuemo-chi-mozhe-pridnistrovyya-stati-chastinoyu-rf-ta-yaki-zagrozi-dlya-ukraini-poyasnyuemo-sut-konfliktu> (дата звернення: 05.10.2023).
5. Anonymous. The impact of social media on youth well-being: A qualitative study. URL: <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item:2627078/view> (дата звернення: 11.10.2023).
6. Centre P. 1992: The Role of Peacekeeping in Moldova. URL: <https://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/Moldova/Articles/1992.htm> (дата звернення: 01.10.2023).

ЙОСИП ПЕРГАМЕНТ – ВІДОМИЙ АДВОКАТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У контексті юридичної історії Півдня України, зокрема Одеси, значну роль відіграли адвокати як представники громадянського суспільства, правозахисники та громадські діячі. Одним із таких є Йосип Якович Пергамент – видатний юрист, присяжний повірений і депутат Державної думи. Його діяльність охоплює як адвокатську практику, так і політичну й громадську роботу, що дає змогу розглядати його як представника перетину професійної юридичної практики з соціально-політичною активністю.

Йосип Якович Пергамент народився 21 грудня 1868 року в Таврійській губернії, ймовірно у Феодосії, в єврейській родині. Сім'я була заможною, що дало можливість молодому Йосипу отримати добру освіту: він навчався за кордоном у Дрездені, а потім у Рішельєвській гімназії в Одесі. У 1887 році вступив на фізико-математичний факультет Новоросійського університету в Одесі, який закінчив у 1891 році [1].

Спочатку Й. Пергамент працював викладачем фізики і математики в гімназіях Одеси. У 1894 році екстерном склав юридичні іспити і почав займатися адвокатською діяльністю. Він працював помічником присяжного повіреного, зокрема у В. Я. Протопопова та Н. І. Мечникова, що дало йому базу для самостійної практики. Таким чином, Й. Пергамент мав добру освіту, зміну професійного шляху від науки до права, що створило передумови для його подальшого професійного успіху.

Адвокатська діяльність Й. Пергамента охоплює як цивільні, так і кримінальні справи. У 1899 році він отримав повноваження присяжного повіреного в окрузі Одеси. Його виступи у суді характеризувалися глибиною аналізу, логічною побудовою аргументації й красномовством – за що сучасники називали його «одеським златоустом». У 1904–1905 роках йому довірено керівництво Радою присяжних повірених округу Одеської судової палати – він став першим її головою. Й. Пергамент також здійснював публіцистику, зокрема є записи про виступи на теми адвокатури, прав національних меншин, єврейського питання.

У роки революційної ситуації початку ХХ століття Й. Пергамент активно долучився до політичного життя. Він був гласним Одеси,

одним із засновників місцевого відділу Союз союзів, у листопаді-грудні 1905 року ввійшов у партію конституційних демократів (кадетів). У лютому 1907 року він був обраний депутатом Державної думи II скликання від Одеси, а згодом – III скликання. У Думі він працював над законопроектами з питань судової реформи, свободи совісті, умовно-дострокового звільнення, авторського права тощо. Політична активність Й. Пергаменту супроводжувалась значною напругою: він виступав проти антисемітизму, за права єврейської громади, а це робило його мішенню для правих сил імперії.

Діяльність Й. Пергаменту мала значний вплив на становлення адвокатури на Півдні України. Як один із видатних адвокатів Одеси, він сприяв підвищенню фахового рівня, формуванню адвокатської етики, відкриттю шляхів до участі адвокатів у громадському та політичному житті. Його виступи та публікації також зміцнювали зв'язок адвокатської практики з ідеями громадянських прав і свобод. Крім того, вплив Й. Пергаменту можна простежити й у тому, що його ім'я стало символом поєднання професійного права і суспільної відповідальності: адвокат не просто як технічний захисник, але й як діяч, який бере участь у формуванні правового та громадського простору. Однак варто зазначити і обмеження: його кар'єра була трагічно обірвана в молодому віці (41 рік). Його смерть і супутні скандали дещо затемнюють оцінку діяльності. Проте навіть за таких обставин спадок Й. Пергаменту залишається помітним [2].

Отже, Йосип Якович Пергамент – видатний адвокат і громадський діяч Півдня України, який поєднав професіоналізм юриста з активною громадянською позицією. Його діяльність сприяла розвитку адвокатури в Одесі, підвищенню престижу професії та формуванню принципів правозахисту й етики. Як голова Ради присяжних повірених і депутат Державної думи, він зробив значний внесок у становлення правової культури та захист громадянських свобод. Попри коротке життя, Й. Пергамент залишив помітний слід в історії української адвокатури як приклад чесності, інтелігентності й відданості праву.

Джерела та література

1. Коляда І. Пергамент Йосип Яковлевич: сторінки біографії та громадсько-політичної діяльності (1868–1909 рр.). URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/93c635ac-8021-401f-aa5b-7ae727380b8f/content>
2. Орлов В. Осип Пергамент: одеський адвокат – легенда. 2023. URL: https://iodessit.com/uk/eternal-osyp-pergament-odeskyj-advokat-legenda#google_vignette

РОЗДІЛ 2. АРХЕОЛОГІЯ

Горбенко К. В.

старший викладач кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

Смирнов О. І.

провідний фахівець

лабораторії археології та етнології імені Володимира Станко

ЧНУ імені Петра Могили

ВИРОБИ З КАМЕНЮ В МАТЕРІАЛАХ УКРІПЛЕНОГО ПОСЕЛЕННЯ ДИКИЙ САД

Упродовж останніх тридцяти п'яти років проводяться археологічні вишукування на території укріпленого поселення доби фінального бронзового віку Дикий Сад, що розташовувалося в межах сучасного міста Миколаїв (перехрестя вулиць Адміральська та Набережна). В культурно-хронологічному аспекті воно відноситься до білозерської археологічної культури. Час існування життя Дикого Саду припадає на постсабатинівський–ранньобілозерський час (сер.13-го – кін. 11-го ст. до н.е.) [1]. Регулярні дослідження надали можливість накопичити значну колекцію матеріальних предметів (керамічний посуд, вироби з глини, бронзи, каміння, кісток та рогів тварин), що залишили жителі регіону Степового Побужжя кінця 2-го тис. до н.е. [2]. Вироби з каменю займали значне місце в господарстві та культовій практиці білозерських племен, зокрема й жителів Дикого Саду (рис. 1).

Кам'яні предмети в колекції Дикого Саду налічують понад 250 екземплярів. Виходячи з результатів археолого-петрографічного дослідження, що провів В.Ф. Петрунь, сировиною для виготовлення кам'яних виробів слугували вапняки, піщаники, кварцити, гнейси, граніт, кремій, базальт, мармур тощо. Населення Дикого Саду користувалось як місцевими породами, так й породами з інших прилеглих регіонів навколишньої ойкумени.

Для обробки кам'яних порід використовувалися спеціальні виробничі прийоми – пікетажна, полірувальна, абразивна техніка та техніка станкового свердління. Відібрані зразки спочатку розколювалися за допомогою спеціальних відбійників та молотів, а потім отримані заготовки доводились за допомогою вторинної обробки до готового знаряддя (при необхідності використовувалася додаткова техніка – шліфівка леза). При цьому, деякі вироби не

потребували вторинної обробки, а саме окремі види лощил для шкіри та кераміки, абразиви, ковадла та молоточки для ковки металів.

куранти: 1;
 кременевий наконечник
 стріли: 2;
 кременевий серп: 3;
 фрагменти булав з
 чорного базальту: 4-5;
 фрагмент сокири з
 камення малоазійської
 породи (вотивний
 предмет): 6;
 фрагмент сокири з
 чорного базальту: 7;
 антропоморфні фігурки
 та фалоси: 8-11;
 двобічна ливарна
 форма: 12-13;
 грузило, або висок: 14;
 відвіси та якоря для
 човнів: 15-18;
 розтирачи та
 зернотерки: 19-23;
 великі відвіси
 (проти ваги) для сіток:
 24-25;
 антропоморфні стели:
 26-28.

Рис. 1. Предмети з каменю

Вироби з каменю використовувалися в різних сферах господарства та мали різне функціональне призначення. Їх можна розподілити на три великі групи: *господарські* (знаряддя для землеробства, рибальського промислу та ремесла, насамперед ковальського, ткацького та гончарного), *зброя* та *престижні речі* (ритуально-культові предмети).

Господарські предмети займають найбільш значне місце серед кам'яної колекції артефактів. Серед них: знаряддя для *землеробства та обробки зерна* (кремений серп, зернотерки); для *рибальського промислу* (грузила для рибальських сіток, якоря для човнів); для *ремісничої діяльності* (куранти, розтирачі, пести для обробки зерна, фарби та руди, точильні каміння (абразиви), веретенні блоки, молотки, підставки-ковадла для холодної та гарячої обробки металу, ливарні форми, збагачувальні плитки для розтирання фарб, пасивні абразиви та дискові скребла для обробки шкір, опорні шарові підшипники для обертаючих пристроїв (свердлильних, токарних) вертикальної дії, гірничорудні знаряддя).

Зброя та престижні предмети представлені булавами, сокирами, ядрами для праці, кремевим наконечник стріли.

Ритуально-культові предмети репрезентовані антропоморфними стелами та статуетками, фалосами, ритуальним молотом.

До ритуально-культових предметів можна віднести й предмети, що характеризуються як якоря. Ряд дослідників, які вивчають історію мореплавства, відмічають ритуально-культову функцію якоря [4]. Ймовірно, якоря вважалися священними, та були пов'язані з особливим призначенням – збереження та рятування життя людини. У стародавньому світі відомі святилища та вівтарі, пов'язані з культом якоря. Викликає інтерес комплексна знахідка трьох якорів, п'яти «кам'яних яєць» (ідеально заглажені кам'яні предмети округлої та овальної форми) та поховання черепа людини у центральному храмі «цитаделі» Дикого Саду – приміщення № 4 [3]. Можна припустити, що на семантичному рівні «кам'яні яйця», поховання черепа та якоря з храму городища співвідносяться та мають ритуальне-культове значення (магічна формула «життя-смерть-відродження»). Яйце – співвідноситься з категорією «життя»; череп – з категорією «смерть»; якір – з категорією «відродження».

Також, необхідно наголосити, що петрографічний аналіз визначив, що кам'яні предмети, за більшістю ознак, відрізняються від порід, зафіксованих на інших поселеннях срубно-сабатинівсько-білозерського часу (Воронівка – II, Виноградний Сад, Бузьке – IV, Щуцьке – I, Безіменне – I і II тощо). Петрографічний аналіз надав інформацію про походження джерел сировини (виготовлені з місцевих порід, що видобувалися в долинах річок Південний Буг та Інгул, із порід, поширених в інших регіонах – Південні Карпати, Мала Азія, Середземномор'я). Особливу увагу слід звернути на

Середземноморську породу каменю, яка в більш пізній час привозилася в Ольвію як корабельний баласт. Найбільш ймовірно, що зв'язок населення Північного Причорномор'я з населенням Малої Азії, хетською Мілувандою (пізніше, грецьке місто Мілет) існував ще за добу фінального бронзового віку. Слід зазначити, що майже відсутнє каміння східного походження – Донбас, Кавказ та Урал.

Отже, кам'яні предмети з Дикого Саду свідчать про достатньо розвинене господарство, зокрема про розвиток землеробства (обробка зернових культур – пшениці, проса, ячменя), розвиток рибальства (промисел сомів, корокових тощо), судноплавства та обміну (контроль меридіональних сухопутних шляхів по вододілах), розвиток багатoproфільного ремісничого виробництва (гончарство, обробка руди та бронзи, металообробка, ткацтво, обробка кістки, рогу та деревини).

Наявність у колекції зброї та престижних предметів вказують на певне соціальне розшарування серед жителів Дикого Саду та поступове зародження стратифікованого суспільства з інститутом вождів, а ритуально-культові вироби дозволяють констатувати факт наявності розвинутих релігійних уявлень, пов'язаних з різноманітними культами (культ родючості, культ предків та героїв, тощо) поклонінню богам та формування прошарку жерців.

Джерела та література

1. Горбенко К.В. Укріплене поселення (городище) епохи фінальної бронзи Дикий Сад у місті Миколаєві // Краєзнавство. 2018. № 1 (102). С. 6-20.
2. Gorbenko K., Trygub O. History of Exploration of Final Bronze Age Fortified Settlement (Hillfort) 'Dykyi Sad // Revista Arheologică. 2022. T. 18, Vol. 2. P. 17-34.
3. Горбенко К.В. Залишки будівельних споруд «цитаделі» городища Дикий Сад // Старожитності Лукомор'я. 2020. № 1 (1). С. 5-44.
4. Иванова С.В., Петрова К.А., Будикін І.А. Найдавніший кам'яний ярів з поселення Грибівка IV // Археологія, Інститут археології НАН України. К., 2003, № 2. – С. 123-127.

Глов'як Л. Ю.

здобувачка (другого) магістерського рівня
спеціальності 032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Горбенко К. В.

старший викладач кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ГЛОБАЛЬНІ КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ: НОВІ ПІДХОДИ ДО АДАПТАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

Глобальні кліматичні зміни становлять безпрецедентну екзистенційну загрозу для світової археологічної спадщини, вимагаючи негайного парадигмального зсуву у стратегіях, методологіях та інституційній організації археологічних досліджень [1; 5]. Руйнівні процеси, спровоковані підвищенням рівня моря, посиленням інтенсивності екстремальних погодних явищ, прискороною ерозією ґрунтів, посухами та таненням вічної мерзлоти, незворотно знищують археологічні контексти, органічні матеріали та біоархеологічні архіви, унеможливаючи їхнє майбутнє вивчення та збереження [8]. Адаптація до цих умов повинна бути комплексною, міждисциплінарною та проактивною [5].

Центральною віссю адаптаційної стратегії є перехід до проактивного управління кліматичними ризиками, що передбачає створення Національних та Регіональних Карт Вразливості Археологічної Спадщини [6]. Ці карти мають розроблятися на основі ГІС-моделювання, інтегруючи прогностичні сценарії зміни клімату (температурні аномалії, гідрологічні зміни, динаміка берегових ліній) з даними про місцезнаходження, тип та оцінену вразливість відомих пам'яток [4; 6]. Такий підхід дозволяє науковим та управлінським органам здійснювати обґрунтовану пріоритизацію ресурсів, фокусуючи зусилля на критично важливих об'єктах, які мають найвище наукове значення і водночас перебувають у зоні неминучої загрози [2]. Принцип «археологія кліматичного порятунку» стає домінуючим, вимагаючи мобілізації ресурсів для невідкладних, повномасштабних розкопок або детального документування тих пам'яток, чиє фізичне збереження *in situ* вже не є реалістичним [1; 7].

Для забезпечення безперервного та широкомасштабного моніторингу стану пам'яток необхідне максимальне впровадження

неінвазивних технологій та цифрової археології [3]. Це включає масове використання Лідару (LiDAR), аерофотограмметрії з БПЛА, мультиспектрального та гіперспектрального супутникового зондування для створення базових ліній стану та високоточних 3D-моделей археологічних ландшафтів [3; 4]. Інструментарій штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання має бути інтегрований для автоматизованого аналізу цих масивів даних, дозволяючи ідентифікувати та кількісно оцінювати мінімальні, але критичні зміни (наприклад, ознаки ерозії, оповзнів, деградації органогенних шарів) і таким чином прогнозувати тенденції руйнування задовго до того, як вони стануть візуально очевидними [3]. Цей технологічний зсув також передбачає створення уніфікованих, стандартизованих цифрових архівів (*Heritage Data Lakes*), які гарантують довготривале збереження інформації, отриманої в умовах кліматичної кризи [5].

Адаптація в польовій практиці вимагає розробки інноваційних, стійких методів консервації *in situ* [1]. Це включає перехід до екологічної інженерії, спрямованої на стабілізацію мікроклімату навколо пам'яток [5]. Приклади включають створення контрольованих дренажних систем для управління динамікою ґрунтових вод, застосування біоінженерних рішень для зміцнення берегових ліній та схилів, схильних до ерозії, а також розробку «розумних» захисних покриттів, які реагують на зміни температури та вологості [1; 3]. У випадках танення вічної мерзлоти в арктичних та субарктичних регіонах, де створюється «вікно можливостей» для вивчення унікальних органічних знахідок, необхідне формування міжнародних груп швидкого реагування [7].

Стратегічна стійкість археологічних досліджень до кліматичних змін неможлива без глибокої міждисциплінарної синергії [5]. Археологи повинні активно співпрацювати не лише з геофізиками та комп'ютерними інженерами, але й з кліматологами, гідрологами та фахівцями з управління катастрофами [5; 6]. Археологічні дані, які є унікальними палеопроксі-індикаторами, можуть надати цінну інформацію про те, як минулі людські спільноти адаптувалися до значних кліматичних коливань, забезпечуючи довгострокову часову перспективу для сучасних стратегій стійкості [1]. Крім того, адаптація повинна включати соціальний вимір: залучення місцевих громад та корінних народів, які часто є першими свідками руйнування спадщини [8], до процесів моніторингу, документування та ухвалення рішень щодо захисних заходів [6]. Це перетворює проблему адаптації з чисто технічного завдання на етичний та соціо-екологічний імператив, підкріплений необхідністю оновлення

освітніх програм для підготовки фахівців, здатних оперувати на стику археології, кліматичної науки та інженерії [5].

Джерела та література

1. Кассар, Дж. Кліматичні зміни та археологічні об'єкти: стратегії адаптації / J. Cassar. – В: Lefèvre, R.-A., Sabbioni, C. (ред.), *Культурна спадщина від забруднення до змін клімату / Cultural Heritage from Pollution to Climate Change*. Бари: Edipuglia, 2016. – С. 119–127.
2. Раван, М., Ревез, М.-Ж., Пінто, І. В., Брум, П., Біркманн, Дж. Система оцінки вразливості культурної спадщини: випадок римських руїн Трої / A Vulnerability Assessment Framework for Cultural Heritage Sites: The Case of the Roman Ruins of Tróia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 77, 2023. – С. 3–12.
3. Барріль, В., Гаттусо, К., Дженовезе, Е. Огляд геоматичних рішень для захисту культурної спадщини від змін клімату / Review of Geomatics Solutions for Protecting Cultural Heritage in Response to Climate Change. *Heritage*, 7(12), 2024. – С. 10–22.
4. Чжан, Л., Ван, Дж. Новітні тенденції використання ГІС у збереженні культурної спадщини: огляд / Emerging Trends in GIS Application on Cultural Heritage Conservation: A Review. *Scientific Reports*, 14(1), 2024. – С. 5–15.
5. Актюрк, Г. Інтегроване розуміння змін клімату та політик зменшення ризиків катастроф для культурної спадщини / Integrated Understanding of Climate Change and Disaster Risk Reduction Policies: Building Resilience of Cultural Heritage Sites. *Natural Hazards*, 121(4), 2024. – С. 2123–2145.
6. ЮНЕСКО. Картографування вразливості культурних і природних пам'яток від впливу природних та антропогенних змін клімату / Mapping the Vulnerability of Cultural and Natural Monuments/Sites from Natural and Anthropogenic Climate Change Impacts. Париж: UNESCO, 2024. – С. 1–35.
7. Wired. Зміни клімату занурюють археологічні пам'ятки під тонни піску / Climate Change Is Burying Archaeological Sites Under Tons of Sand. 2022. – С. 2–5.
8. Time. Це не тільки повені у Венеції: як зміни клімату загрожують пам'яткам Світової спадщини / It's Not Just Flooding in Venice. Here's How Climate Change Threatens World Heritage Sites Everywhere. 2019. – С. 1–4.

[Єлісєєв В. Ф. 1946-2006]

Гребенников В. Б.

завідувач науково-методичним відділом
Миколаївського обласного краєзнавчого музею

ДЕЯКІ ОБРЯДИ ТА КУЛЬТИ НА ПОСЕЛЕННЯХ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ СТЕПОВОГО ПОБУЖЖЯ

Люди в усі часи з повагою, як до святині ставилися до свого житла, в якому вони знаходили сховище від холоду та негоди, готували їжу та мали тепло від домашнього вогнища і відпочинок, захист від диких тварин тощо. Відношення людини до домівки проявлялося у різних обрядах пов'язаних з ним. Ритуальні дії здійснювалися з початком будівництва житла. Це можна простежити з доби неоліту (наприклад, житла поселення Чатал-Куюк) і до нашого часу, коли, наприклад, під час спорудження хатин або будинків у кутах фундаментів клали монети.

Сліди обрядів доби пізньої бронзи, пов'язаних з житлами, можна простежити під час дослідження поселень у вигляді різних матеріальних предметів знайдених біля них або в середині приміщень. У добу фінальної бронзи (білозерська культура) вже існували окремі будівлі культового призначення (городище Дикий Сад). Так приміщення №13 на городищі виявилось культовою спорудою, де на відкритій площадці біля його північної частини приносили жертви, а у ямах східної частини - відправляли похоронні та поминальні ритуали.

Неодноразово при дослідженні помешкань сабатинівської культури на теренах Північного Причорномор'я знаходили обпечені глиняні хлібці. Багато їх відомо і на пам'ятках Степового Побужжя (Ташлик I, IV, Щуцьке I, Бузьке I, II, IV, Виноградний Сад I та ін.). Вони знаходилися у різних частинах жител і були, переважно, закопані у підлогу, а найчастіше – під подом вогнища. При дослідженні поселення Ташлик I глиняні хлібці були знайдені у кількох житлах. А у будівельному комплексі X на підлозі біля вогнища їх був знайдений цілий набір. У будівельному комплексі I поряд із житлом виявлена яма глибиною 0,6 м і діаметром 1,3 м. В ній знайдено ціле скупчення цих артефактів. Усі вони мали округлу форму діаметрами 5-6 см.

При дослідженні поселення Щуцьке I, хлібці були знайдені на підлогах у багатьох будівельних комплексах. Зокрема, у IV, V, VI,

VIII. Причому, форма їх різна. Хлібці з комплексів IV і VI мали вигляд наближений до форми серця. У VIII комплексі знайдений хлібець мав вигляд овального плаского коржика.

Знахідки хлібців у житлах підказують те, що вони навмисно оставлені при залишенні житла (ймовірно, існував такий ритуал) або вони були закопані під підлогою і пов'язані з будівництвом житл (як будівельна жертва). З іншого боку розміщення хлібців у господарських ямах, де зберігалися припасти, та біля вогнищ, де готувалася їжа, можна пов'язати з культом достатку у домі. Щоб у ньому весь час був хліб та інші продукти харчування. В Україні попередні століття селяни у своїх хатах зберігали цілий рік перший сніп нового врожаю. Щоб у оселі протягом року було досить хліба.

На поселенні Ташлик I (будівельний комплекс IV) у кутку приміщення була виявлена велика яма, заповнена камінням та землею. Вона мала у плані овальну форму. Її розміри по верху 2,4 x 1,8 м. До дна вона розширювалася і мала підбій глибиною 0,3 м і висотою 0,3 м. В стіні ями була влаштована ніша глибиною 0,4 м і висотою 0,15 м. Під час її обстеження були виявлені наступні предмети: набір хлібців, які мали форму картоплин, миска діаметром 8 см із наскрізним отвором в центрі і фрагмент керамічної фігурки порося (?), від якого зберіглася голова і частина тулуба.

Набір предметів знайдених у ямі, мав явно ритуальний характер пов'язаний с житлом. Можливо, що й сама яма була вирита для певного ритуалу. Яма знаходилася у дуже незручному місці - в самому куті житла і примикала впритул до кам'яної основи стіни. Причому, ніша знаходилася під самою кам'яною кладкою, тобто звід ями міг обрушиться і завалити саму яму. Також у неї могла завалитися і частина стіни. Досить можливо, що яма була засипана землею і камінням зразу після завершення ритуалу.

Набір предметів, знайдених у ніші, вірогідно, являвся жертвою перед будівництвом або перед заселенням у житло. Причому усі натуральні предмети були замінені моделями виготовленими з глини. У будівельному комплексі IV ритуал, можливо, було виконано з дотриманням усіх норм та правил і тому жертвний набір, знайдений у ямі, залишився у даному випадку найбільш повним.

Фігурки різних тварин цілі або розбиті часто знаходять на поселеннях доби пізньої бронзи. Так на поселенні Ташлик I, крім порося, була знайдена глиняна фігурка барана у будівельному комплексі VII. Цікавими знахідками являються фігурки свині та черепахи на поселенні Виноградний Сад I. Існування на поселеннях

різних керамічних зображень тварин можна пов'язати із тотемами певних родів які там проживали, а також (свина, баран) із культом зростанням поголів'я свійської худоби. Керамічні фігурки були знайдені і в інших регіонах, зокрема, у Молдові, а також на поселеннях Кірове (Крим), Трихатки I (Одещина) в Україні.

Крім глиняних хлібців і фігурок різних тварин у житлах доби пізньої бронзи часто знаходять поодинокі астрагали або їх набори. Причому, кількість астрагалів у наборах може бути різна як і їх розміри. Найчастіше зустрічаються, так звані альчики – п'ятоні кістки вівці або барана. Іноді вони зустрічаються обточені, зашліфовані та просвердлені всередині. Рідко з насічками або з зображеннями. Унікальним є астрагал знайдений у 1974 р. на поселенні доби пізньої бронзи Новософіївка на р. Інгулець, в розвалі житла. Його розміри 3,5 x 2 x 1 см. На одній його стороні процарапано схематичне зображення людини. Астрагали зустрічаються як на поселеннях, так і в похованнях доби пізньої бронзи. Відомо, що їх використовували у грі в кістки, але знахідки їх у похованнях можуть свідчити про певне відношення до культів. Можливо, що астрагали використовувати і в ритуалах пов'язаних з культом житла. Також мешканці поселень могли їх використовувати при ворожбі.

Астрагали знайдені у житлах на поселеннях Ташлик IV, V, Новосафронівка, Октябрі I, Олександрівка, Бузьке IV та ін.

Звертає на себе увагу чисельні випадки знаходження на поселеннях доби пізньої бронзи цілих людських скелетів та їх окремих частин: у житлах, біля них, та за їх межами. Кістяки були знайдені при дослідженні поселень Кірове та Зміївка (Поліпров'я). Знахідки людських скелетів на давніх поселеннях відомі ще з часів кам'яного віку. На неолітичному поселенні Чатал-Куюк багаточисельні поховання людей виявлені у житлах під підлогою і являлися без сумніву культовими похованнями.

У Степовому Побужжі поховання людини з горщиком у скорченій позі виявлено на поселенні Октябрі I поряд із стіною житла. Залишки людського черепа виявлені у господарській ямі у житлі на поселенні Степове. При дослідженні поселення Щуцьке I, людські кістки від різних скелетів знаходили у зольнику. При дослідженні будівельного комплексу VIII, під час розбірки кам'яної основи стіни під плитами були знайдені два людські скелети. Багато кісток у скелетів були відсутні, а ті що залишилися були складені компактно не в анатомічному порядку. Таким чином, на поселеннях Степового Побужжя часто знаходять не цілих похованих, а у

більшості випадків людські кістяки, які схоже були розчленовані і покладені під завалами кам'яних основ житл, у господарських ямах, а також багаточисельні окремі кістки знайдені у зольниках. У якості прикладу, можна навести поховання в Україні під порогом хатин мертвонароджених або непохрещених немовлят, яке практикувалося до ХХ ст. В Румунії до недавнього часу, часто ховали своїх померлих родичів на подвір'ї або на городі.

Мимоволі, напрошується припущення, що ми зустрічаємося на поселеннях пізньої бронзи з ритуальними залишками людських скелетів. Про сам ритуал можна надавати тільки гіпотетичні припущення. В окремих випадках, можливо, ми стикаємося з людськими жертвоприношеннями. Невідомо, коли відбувалася така дія – при закладці житла або поселення в цілому, або при його покиданні. На городищі Дикий Сад у рові навколо цитаделі були знайдені людські черепи. Можливо, це були обереги, щоб ворог не зміг перетнути рів. В будь-якому випадку подібні знахідки заслуговують ретельної уваги і спеціального дослідження.

Торкаючись ритуальних обрядів, пов'язаних з житлом, необхідно звернути особливу увагу на оформлення входу у житло VII на розкопі I поселення Ташлик I. Ліворуч від тамбуру входу, прибудованого до кута житла, лежала стелоподібна плита. Поряд з нею зберіглося заглиблене гніздо обкладене камінням, у яке раніше була встановлена ця плита (стела). На дні ями знаходилися чисельні шматки залізної руди, які мали червоний колір. Стела була встановлена біля входу до житла в яму з рудою яка можливо, символізувала кров, також несла на собі ідею родючості, продовження роду і служила сторожею-оберегом даного житла. Як відомо, стели у добу бронзи займали важливе місце у ритуалах, пов'язаних з поховальним обрядом, з продовженням життя.

Яскравою сторінкою духовної культури пізньої бронзової доби були зольники - своєрідні жертovníки, на яких, можливо, виконувалися домашні та селищні обряди, пов'язані з богами - хранителями вогнища, захисниками будинку і поселення. Вони розташовані біля багатьох поселень Степового Побужжя. Один з них майже повністю досліджений біля поселення Октябрі I. Їх аналогії відомі й в античній культурі. Поширення у добу пізньої бронзи зольників можна пояснити зростанням культу вогню, зокрема як обігрівача, засобу для виготовлення різних знарядь і приготування їжі. Також, можливо, що на зольниках - місцях «померлого» вогню - люди просили захисту від пожеж.

Таким чином ми торкнулися лише деяких аспектів культів та обрядів на поселеннях доби пізньої бронзи у Степовому Побужжі. Ця тема дуже цікава і актуальна у зв'язку з великими об'ємами робіт, які були проведені на пам'ятках цього періоду. За більш ніж пів століття було розкопано багато поселень і житл на їх території. До рук археологів попали артефакти, які свідчать про досить розвинуте духовне життя їх мешканців. Вивчати його – одне із завдань сучасної науки.

Дузенко М. О.

здобувач (першого) бакалаврського рівня спеціальності В 9 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Горбенко К. В.

старший викладач кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ПЕРВІСНІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОГО ПОБУЖЖЯ В ПЕРІОД ЕПОХИ ФІНАЛЬНОГО БРОНЗОВОГО ВІКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРІПЛЕНОГО ПОСЕЛЕННЯ ДИКИЙ САД)

Вивчення ранніх релігійних уявлень є одним із провідних напрямів історико-археологічних досліджень, оскільки саме вони відображають найдавніші способи осмислення світу та визначення місця архаїчної людини в ньому. Уявлення про сакральне формувалися в контексті повсякденного життя та господарської діяльності, впливаючи на систему соціальних зв'язків, моральних норм та формування колективної ідентичності.

Найдавнішими й найбільш поширеними формами архаїчних релігійних вірувань стали анімізм, фетишизм і тотемізм. *Анімізм* ґрунтувався на переконанні в одухотвореності природи та існуванні духів; *фетишизм* передбачав наділення окремих предметів магічними властивостями; *тотемізм* формував уявлення про особливий зв'язок між родовою спільнотою та певними тваринами чи рослинами, що виконували роль сакральних покровителів або міфічних пращурів. Варто зазначити, що архаїчні форми релігійності, як правило, не обмежуються лише одним із зазначених елементів, а поєднують у собі кілька з них одночасно. Це явище можна простежити на археологічних матеріалах, які будуть розглянуті нижче.

Важливим джерелом для реконструкції духовної культури епохи фінальної бронзи є археологічні пам'ятки, серед яких особливе значення має укріплене поселення Дикий Сад у місті Миколаїв. Матеріали комплексу дозволяють простежити, як архаїчні релігійні уявлення що втілювалися у поховальному обряді, культових практиках і символічних артефактах [1].

Одним із найважливіших свідчень релігійних уявлень мешканців поселення Дикий Сад є кам'яні стели, виявлені у ряді ям приміщення № 13 [2]. Так, у ямі № 2 на глибині 0,4 м від рівня підлоги зафіксовано кам'яну стелу антропоморфної форми, поряд із якою збереглися залишки зерен культурного винограду. У ямі № 9 поховано кам'яну стелу разом із фрагментами керамічного посуду, кам'яними знаряддями праці та кістками тварин. Очевидно, що ці ями мали культове призначення й могли бути частиною ширшого анімістичного комплексу вірувань населення Дикого Саду. Імовірно, поховання стел мало шанобливий характер, а самі стели могли виступати як зображення духа-захисника, прасура, або героя, душа якого перебувала в матеріальному предметі. Наповнення ям у вигляді кераміки, кам'яних знарядь, кісток і зерен винограду можна розглядати як ритуальні підношення.

Традиція поховання кам'яних антропоморфних стел є поширеною на території Північного Причорномор'я в добу бронзи (3 – 2 тис. до н. е.) Особливість комплексу Дикого Саду полягає в тому, що стели ховали у спеціально підготовлених ритуальних ямах, тоді як на решті території Північного Причорномор'я вони переважно трапляються у складі курганних поховань.

Аналіз матеріалів, пов'язаних із будівлями та системою приміщень № 3 і № 4 комплексу, дозволяє виділити ряд ознак, що вказують на їх культовий і ритуальний символізм [3]. Перш за все, звертає на себе увагу широке використання вогню: майже у всіх ямах і приямках фіксуються шари попелу, вугілля, прожарені стінки, лінзи обпаленої глини, вогнища. У ряді випадків вогнища перекривали ями, що могло бути пов'язано з очисними або перехідними ритуалами. Проходження всередину приміщення супроводжувалося рухом уздовж або крізь палаючі ями, що могло символізувати обряд очищення або ініціації. Вогонь міг використовуватися під час ритуалів, пов'язаних із переходом, або розумітися як каталізатор деструктивних магічних впливів. Цей аспект очисного значення вогню має численні паралелі в більш пізніх культурах. Видатний англійський антрополог і релігієзнавець Джеймс Джордж Фрейзер у праці «Золота гілка» наводить

свідчення, що в середньовічній традиції послы, які прибували до татарського хана, повинні були пройти між багаттями, щоб усунути можливий шкідливий магічний вплив, що потенційно загрожував володареві. Той же ритуал проводився щодо привезених дарів [4, р. 198]. Подібні етнографічні та історичні аналогії дозволяють краще зрозуміти функції вогню в обрядах фінальної бронзи: можливо, вогонь виступав не тільки як посередник під час ритуалів, а й виконував функції захисту, очищення та нейтралізації чужого впливу. У цьому сенсі культ вогню в Дикому Саду можна розглядати як частину ширшої системи анімістичних уявлень, де стихія володіла власною сакральною силою і виступала активним посередником у сакральній комунікації.

Говорячи про ями приміщень №3 і №4, варто зазначити їхнє наповнення. У першій ямі знайдено найцікавіші артефакти: людський череп без нижньої щелепи, фрагменти кераміки, кам'яну котушкоподібну виріб та нижню частину панцира черепахи. Всі ці предмети відображають аспекти ритуально-символічного мислення мешканців поселення. Людський череп, ймовірно, символізував «носія душі», духа-захисника місця, а фрагменти кераміки - можливі підношення. Вони могли бути навмисно розбиті, що символізувало перехід речі з одного стану в інший, з одного світу - в інший. Кам'яна катушка також могла розглядатися як елемент підношення.

Особливої уваги заслуговує фрагмент панцира черепахи. На думку автора, вибір саме черепахи як елемента наповнення може вказувати на ймовірний тотемістичний культ, що існував на території поселення. Черепаха могла виступати як тотем. Дж. Дж. Фрейзер наводить етнографічні приклади індіанців Північної Америки, де черепаха наділялася функціями тотемної тварини та сприймалася як вмістилище душі. У племен навахо і мокі черепаха виступала посередником між живими та світом померлих: її панцир використовувався в обрядах, а сама черепаха могла розглядатися як «нове житло душі» після смерті людини. В архаїчному суспільстві підтримання зв'язку з потойбіччям було невід'ємною частиною життя.

На думку Фрейзера, у черепахах міг втілюватися дух прашура або члена клану, який час від часу відвідував колишні оселі. Жителі радо зустрічали цього духа і ритуально вбивали черепаху для підтримання контакту з тим світом [4, р. 504].

Застосування етнографічних аналогій у випадку з матеріалами Дикого Саду потребує обережності, проте дозволяє припустити, що панцир черепахи міг уособлювати як тотемічну тварину, так і

посередника у контакті зі світом духів. У поєднанні з людським черепом та ритуально зруйнованими речами, ця знахідка свідчить про складну систему ритуально-міфологічного мислення жителів поселення.

Про тотемістичні уявлення жителів Дикого Саду також може свідчити низка археологічних знахідок, зафіксованих у приміщенні № 13. Кам'яна кладка цієї споруди вирізняється не лише технічною специфікою (хаотичне розташування елементів, менш оброблені каміння), але й наявністю артефактів, імовірно, сакрального характеру: глиняного горщика з кістками риби (ймовірно, сома) та кам'яної антропоморфної стели, вмурованої безпосередньо у конструкцію стіни. Стела, як вже зазначалося, може бути інтерпретована як матеріальне втілення анімістичних уявлень, а горщик із рибними кістками - як прояви тотемістичного культу. Близькість поселення до русла річки Інгул дозволяє припустити, що сом сприймався як тотемна або духоносна істота, асоційована з водною стихією чи покровительством у рибальській діяльності. У межах архаїчного мислення такі об'єкти могли виступати посередниками між світом людей і духовних істот.

Сам акт захоронення кісток у посудині, вмурованій у стіну, можна розглядати як ритуал симпатичної магії, заснований на принципі подібності: частина репрезентує ціле, а контакт із матеріальним залишком тотемної істоти забезпечує зв'язок із її духовною сутністю. Аналогічні етнографічні паралелі наводить Дж. Г. Фрейзер описує обряди, засновані на принципі подібності та причетності: індіанці Британської Колумбії виготовляють чучела риб і занурюють їх у воду, щоб сприяти появі косяків; мешканці островів Торресової протоки застосовують зображення дюгонів і черепах для магічного притягнення здобичі; аборигени Целебесу розміщують у житлі щелепи диких тварин, вважаючи, що духи померлих особин приваблюють живих представників виду [4, р. 18]. Подібні практики демонструють універсальні механізми архаїчного релігійного мислення, що дозволяють тлумачити матеріали Дикого Саду в ширшому контексті тотемістичних і магіко-анімістичних вірувань.

Для розпізнання фетишистських мотивів архаїчної релігійності особливого значення набувають приміщення №№ 6, 7, 8, які утворювали єдиний архітектурний комплекс із внутрішніми проходами. Особливий інтерес становить артефакт у південно-західному вході поблизу кам'яної притолоки – уламок ретельно змодельованого фалічного зображення з вапняку. Подібні артефакти

не є поодинокими, що свідчить про поширеність фалічного культу на території поселення. Фалос, найімовірніше, виступав фетишем, пов'язаним із культом родючості, та був важливою частиною релігійно-міфологічних уявлень мешканців поселення. Семантика фалоса як символу родючості, життєвої сили та оновлення широко засвідчена серед індоєвропейських народів: у скандинавській традиції бог родючості Фрейр зображувався з ерегтованим статевим органом; у брахманізмі культовим атрибутом Шиви є лінгам; під час діонісійських містерій у Давній Греції процесії супроводжувалися винесенням великих фалічних символів і обрядовими піснями [5]. Численні історичні паралелі свідчать про архаїчність фалічного культу, сліди якого простежуються у мешканців Дикого Саду. На думку автора, культ фалоса як фетиша може мати коріння у праїндоевропейській релігійній традиції.

Дослідження ритуальних артефактів, знайдених на території укріпленого поселення Дикий Сад, дає змогу реконструювати надзвичайно архаїчний комплекс вірувань, що відображає духовний світ мешканців Степового Побужжя в епоху фінальної бронзи. Матеріали розкопок – кам'яні антропоморфні стели, фалічні зображення, ритуальні посудини та залишки жертвоприношень – свідчать про існування розвиненої системи магічно-релігійних уявлень, у центрі яких перебували культи духів, вогню та родючості.

Отримані археологічні дані дають підстави говорити про поєднання кількох рівнів архаїчної релігійності – анімізму, фетишизму та тотемізму, які взаємодоповнювали один одного. Анімізм виявляється у вшануванні одухотворених природних об'єктів (кам'яні стели як уособлення духів), тотемізм – у культі певних тварин, насамперед риб, що символізують зв'язок із водною стихією та рибальським господарством, а фетишизм – у поклонінні предметам, наділеним сакральною силою, серед яких особливе місце посідають фалічні зображення.

Хоча розглянуто далеко не всі артефакти, вже наведені матеріали дозволяють зробити висновок, що релігійно-міфологічна система жителів Дикого Саду відображає універсальні для архаїчної свідомості ранні форми релігійності. Матеріали укріпленого поселення не лише підтверджують давність цих вірувань, а й дають змогу розглядати Дикий Сад як важливе свідчення становлення проторелігійних систем в південній України доби фінальної бронзи.

Джерела та література

1. Горбенко К. В. Укріплене поселення (городище) епохи фінальної бронзи Дикий Сад у місті Миколаєві // Краєзнавство. 2018. № 1 (102). С. 6-20.
2. Матвиенко Л. В. Каменные стелы с городища «Дикий Сад» в контексте археологических реалий бронзового века Северного Причерноморья // Гілея. Філософія. Історія. Політологія. Науковий вісник. 2007. Випуск 7. С. 320-328.
3. Гребенников Ю. С. Культовое помещение на поселении «Дикий Сад» // Древнее Причерноморье. Краткие сообщения Одесского Археологического Общества. Одесса, 1994. С. 26-29.
4. Frazer J. G. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. New York: The Macmillan Company, 1925.
5. Eliade, M. *A History of Religious Ideas. Volume 1: From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*. Chicago: The University of Chicago Press, 1978. 361 p.

Карнаух Є. Г.

провідний фахівець

лабораторії археології та етнології імені Володимира Станко

ЧНУ імені Петра Могили

Щербина О. В.

заступник директора з навчальної роботи

ВСП Миколаївський будівельний фаховий коледж КНУБА

МОНУМЕНТАЛЬНА СКУЛЬПТУРА ЕПОХИ БРОНЗИ З МОГИЛЬНИКА БІЛЯ С. ТУЗЛИ БЕРЕЗАНСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У період з 2011 по 2013 Миколаївською новобудовною експедицією під керівництвом Олександра Смирнова, були досліджені два кургани епохи бронзи біля с. Тузли, в Березанському районі Миколаївської області. Серед досліджених матеріалів особливий інтерес представляють антропоморфні стели, виготовлені з вапняку.

У недавній роботі А. Фірциг зазначає, що традиція використання антропоморфних стел виникла на Близькому Сході в 4 тис. до н.е. в процесі героїзації померлих воїнів. Згодом з Близького Сходу подібний ритуал через Кавказ сприйняли племена носіїв ямної культурно-історичної спільноти, що найяскравіше проявилось на

території Причорноморських степів, а згодом поширилося на всю територію Європи.

У Тузловському могильнику виявлено 7 stel у похованнях ямної спільноти. Звертає на себе увагу порівняно велика кількість антропоморфних stel в перекриттях поховань – одна стела в похованні 4-го кургану 1 і шість stel в трьох похованнях кургану 2 (2/3 – три, 2/5 – дві, 2/12 – одна стела). У похованні 5-го кургану 2 стели орієнтовані головами в різні боки, що характерно для ямних комплексів регіону.

Типологічно стели з могильника біля с. Тузли відносяться до типу «схематичних» (найбільш поширений тип stel). «Схематичні» стели являють собою кам'яні блоки і плити зі слабо виділеними головами. Всі сім stel з курганів біля с. Тузли виготовлені на плитах вапняку. Обробці, іноді досить ретельній (стела 2 з комплексу 2/5), піддавалися лицьова сторона, іноді бічні сторони і виступ «голови». Обриси stel підпрямокутні або трапецієподібні, висота від 0,7 м до 1,5 м, виступ голови також прямокутних або трапецієподібних обрисів, лише у стели з дитячого поховання 12 кургану 2 він напівкруглий. У стели 2 з комплексу 2/5 також ретельно оброблено основу. За спостереженнями В. Дергачова, стели «схематичного» типу входять до пізнього горизонту пам'яток ямної культурно-історичної спільноти, пізня фаза якої характеризується синкретичними ознаками в матеріальній культурі, які виникли в результаті просування ямних племен на захід, в карпато-балканський регіон.

Показовими є статеві-вікові характеристики похованих зі стелами: 1/4 – дитячий кенотаф (зуб дитини 6-12 місяців), 2/3 – чоловік 30-40 років, 2/5 – жінка 60-70 років і 2/12 – дитина 1-1,5 років.

Подібний розподіл може свідчити про існування певної соціальної групи з успадкованим статусом, що маркується використанням антропоморфних stel у похоронному обряді і, можливо, пов'язаною з виконанням обрядових дій. Здається, що зі смертю відповідної особи і виготовленням присвяченої їй меморіальної стели, вони вкопувалися у вертикальному положенні десь у зоні запланованого майбутнього кургану. Після здійснення якогось особливого прощального обряду, всі вони використовувалися як перекриття для його ж похоронної камери.

Пелик О. В.

здобувач (першого) бакалаврського рівня
спеціальності 032 Історія та археологія НУК імені адмірала
Макарова

Науковий керівник:

Горбенко К. В.

старший викладач кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

КОЛЕКЦІЯ ВИРОБІВ САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З ПОСЕЛЕННЯ ВОЛНА І

В епоху пізнього бронзового віку (15–13 ст. до н.е.) степи Північного Причорномор'я та Криму, займали племена сабатинівської культури, які генетично пов'язані з попереднім населенням регіону – бабинською культурою.

Не зважаючи на багаторічні розкопки сабатинівських поселень, значна частина матеріалів залишається не опублікованими. Це стосується й колекції предметів з поселення Волна І, що було відкрито 2 травня 1966 р. вчителем історії школи села Сергіївка, Сікорським А. О., який збирав підйомний матеріал: фрагменти грубої ліпної кераміки з домішками піску, кам'яну кулю, частину точильного каменю, шматок обпаленої глини з соломом та зерном, керамічне пряслице, гончарну залощену кераміку з лінійним орнаментом черняхівської культури, фрагменти ребристих амфор. Описані артефакти втрачено, тому більш детально їх проаналізувати неможливо.

Пізніше, 1974 р. поселення обстежено Інгульською експедицією, у результаті чого зібрано нову колекцію артефактів епохи пізньої бронзи (близько 100), найбільш цікаві з яких автор і має на меті вперше опублікувати.

Поселення розташована на східній околиці села Хвиля (до 2025 р. Волна) Баштанського району на плато правого берега річки Висунь (площа приблизно 5 га). Місцями простежуються плями від будівель, розташованих без чіткого планування.

На поселенні виявлено фрагменти посудин майже усіх типів, характерних для сабатинівської культури: горщики, корчаги, банки, келихи, миски. Поміж усіх вирізняється тонкостінна (товщина 0,4 см) миска з вузьким округлим вінцем діаметром 9 см. Тісто з домішками шамоту, іноді слюди, ракушки та піску. 25 % посудин ангобовані, дві підлощені.

Варто виокремити орнаменти, що присутні на посудинах:

1. Відтягнутий пружок з овальними вертикально розміщеними вдавлюваннями по ньому (дві посудини).
2. Відтягнутий пружок (рис. 1, 1).
3. Відтягнутий слабо виражений пружок по якому нерівномірно нанесені насічки різної орієнтації (рис. 1, 2).
4. Бордюр (горизонтальна прокреслена лінія) під яким прокреслені косі насічки, що перехрещуються (рис. 1, 3).
5. Відтягнутий пружок з овальними горизонтально розміщеними вдавлюваннями по ньому (рис. 1, 4).
6. Розчісування на зовнішній стороні (дві посудини).

Рис. 1. Орнаментовані фрагменти кераміки

Більшість описаних типів орнаmentaції зафіксовано на всіх пам'ятках окресленої епохи. За даними Ключинцева В. М., пружком прикрашено близько 87 % орнаментованих посудин сабатинівської культури. Менш поширеним є бордюр із прокресленими косими насічками (рис. 1, 3). Подібні візерунки відомі за матеріалами з декількох поселень: Виноградний Сад, Бузьке IV, Снігурівка II, Кременчук тощо.

Вінця можна загальною поділити на три типи:

1. Сильно відігнуті навислі (чотири екземпляри), усі заокруглені.
2. Горизонтально відігнуті навислі (три екземпляри), два з них – плоско зрізані (рис. 1, 1).
3. Слабо відігнуті вінця (22 екземпляри), одне з них – косо зрізане, чотири – плоско зрізані. 80 % мають округле потовщення, інші з рівною зовнішньою частиною.
4. Прямі вінця (два екземпляри), одне з них має загострену форму, підтрикутне у перерізі.

Також варто виокремити фрагмент денця діаметром 2,8 см. Зазвичай науковці відносять подібні мініатюрні посудини до культових. Хоча Черняков І. Т. класифікував їх як дитячі іграшки. Загалом, фрагменти посудин з поселення Волна I в цілому

репрезентують кераміку пізньосабатинівського часу та знаходять свою аналогію серед інших пам'яток культури.

Рис. 2. Орнаментоване пряслице

Цікавою знахідкою є керамічне пряслице біконічної форми (рис. 2), орнаментоване бордюром та вертикальними скісними паралельними прокресленими лініями розташованими у два ряди по обох боках виробу. Його діаметр у найширшому місці – 3,1 см, у найвужчому – 1,6 см, висота – 2,9 см, діаметр отвору – 0,5 см. Варто зауважити, що нанесені на розглянутий артефакт візерунки характерні для сабатинівської кераміки та відомі за матеріалами з багатьох поселень. Прясла схожої форми трапляються на більшості досліджених пам'яток пізньої-фінальної бронзи (Ушкалка II, Виноградний Сад, Ташлик IV, Острівець, Дикий Сад тощо). Проте майже усі з них без орнаменту. Ідентичні вироби, з подібними візерунками, є унікальними – вони виявлені лише на декількох пам'ятках, наприклад на скелі Кременчук (орнаментация – бордюр по обох боках).

Наступним варто розглянути фрагмент гранітного песту складної циліндричної форми, що розширюється до робочої поверхні, діаметр якої 5 см (рис. 3).

Рис. 3. Пест

Розширення схоже на перевернуту шапочку гриба (товщина – 3,4 см), ймовірно, воно слугувало упором для руки, оскільки має добре шліфовану поверхню. На верхній частині ручки простежується різке потовщення (фрагмент у цій частині сильно пошкоджений, тому встановити важко). Пести різних типів знайдені на багатьох пам'ятках пізньої бронзи: Кременчук, Новорозанівка I, Баловне I, Степанівка I, Південне, Капуловка, Златополь, Волоське тощо. Найбільш подібним до описаного є пест бабинської культури з Південного (Білгород-Дністровський район Одеської області) але він відрізняється значно тоншим потовщенням робочої поверхні. Жоден з наразі відомих пестів окресленої епохи не ідентичний описаному. Проте, варто зауважити, що незважаючи на наявність у той час певної уніфікації виробів з каменю (на це, наприклад, вказує поширення пестів-скіпетрів ідентичної форми з однаковою орнаментациєю та округлою головкою-перехватом на усій території існування сабатинівської культури), у більшості випадків, стародавні люди робили вироби нетиповими. Варіативність форм подібних типів знарядь праці можна пояснити впливом трьох факторів:

1. Кожен майстер мав сировину специфічної природної форми.
2. Форма залежала від цілей використання.
3. Кожне поселення (або група поселень) мало власні виробничі традиції.

Використовувалися пести у різноманітних цілях: вотивних, помол зерна або інших продуктів харчування, оброблення руди тощо. Встановити призначення окресленого виробу складно, оскільки в епоху пізньої бронзи більшість кам'яних знарядь праці були поліфункціональними. Хоча, варто зауважити, що на робочій поверхні досліджуваного песта наявно багато глибоких сколів, що вказує на його використання, зокрема, для подрібнення якоїсь твердої речовини.

Також на поселенні знайдено невелику ступку циліндричної форми з діаметром основи – 5, 5 см зі сфероподібним поглибленням-лункою діаметром у найширшому місці орієнтовно – 3 см та глибиною – 3,5 см. Зроблена з сірого дрібнозернистого граніту (рис. 4).

Рис. 4. Ступка

Ідентичні ступки зафіксовані на декількох пам'ятках сабатинівської культури: Трапівка, Ташлик I тощо. Варто зауважити, що подібні мініатюрні ступки зустрічаються повсюдно, проте більшість з них мають більш складну форму, звужуються до середини, мають потовщення. У досліджуваного же артефакта відсутні подібні особливості. Найбільш імовірно, що окреслені ступки невеликих розмірів використовувалися у культових цілях, наприклад для подрібнення охри або трав. На думку автора, артефакти описаного типу могли виготовлятися з бракованих кам'яних молотів, оскільки їх робоча поверхня схожа на дно ступок. Подібна традиція повторного використання різноманітних виробів зафіксована на поселеннях епохи пізньої бронзи.

Нечисленними знахідками представлені крем'яні вироби – три скребла (одне зі слідами ретуші) та два нуклеуси.

Отже, описана колекція підйомного матеріалу дає підстави віднести поселення Волна I до сабатинівської археологічної культури. Деякі предмети з її складу є рідкісними (пест, орнаментоване пряслице). Загалом, усі висвітлені артефакти свідчать про постійне проживання людей на поселенні та про розвиток на ньому різних форм господарської діяльності.

Піструіл І. В.
кандидат історичних наук,
иректор Одеського археологічного музею НАН України,
доцент кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

РАНЬОРОДОВА ОБЩИНА: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЖИТТЯ ПЕРВІСНОЇ ЛЮДИНИ

Наче все давно вже вирішено. Дослідниками, спираючись на археологічні факти, етнографічні свідчення, залучаючи дані інших наук, розроблені різноманітні системи життєзабезпечення первісних колективів. Але і сьогодні, іноді, в деяких науково-популярних фільмах та книжках, у деяких, це зараз дуже популярно, блогерів (деякі з яких мають більше мільйона підписників та сотні тисяч переглядів) розповідається про дуже важке життя первісної людини, коли вона (ця первісна людина), змерзла та напівголодна, постійно бігала по різних територіях у пошуках їжі та, мабуть, ще для того щоб не замерзнути. Крім того, висловлюються тези про проміскуїтет у первісних колективах та прояви канібалізму, коли в пізньоплейстоценовий час в сім'ях з десятком дітей з'їдали одну дитину, щоб зберегти інших від голоду. Ці тези нівелюють роботу численних науковців та формують неадекватне враження про життя первісної людини. Але, чи так це було насправді?

Подібні теорії були поширені у другій пол. XIX-першій пол. XX століття, коли хибно вважали, що люди пішли від мавп та постійно шукали «перехідну ланку» між мавпами та людиною, а перших людей вважали настільки дикими, що вони майже нічим не відрізнялися від тварин (ну, і звісно, у цих «троглодитів» (як тоді називали перших людей) була і «тваринна» поведінка).

Поступово, з накопиченням фактів, насамперед археологічних, теорії про первісну людину та її життєдіяльність змінювались. Але, все ж таки, для реконструкції життєдіяльності первісних колективів бракує прямих джерел. Тому, для цієї реконструкції залучалися додаткові джерела, як то писемні джерела (описи античних та середньовічних авторів народів, що мешкали поряд або відкриті під час Великих географічних відкриттів), етнографічні джерела тощо.

Доба ранньородової (ранньопервісної) общини корелюється з верхнім палеолітом, мезолітом та початком неоліту археологічної періодизації. У той час, як вважають більшість дослідників, основною соціально-економічною одиницею була велика сім'я, яка складалася з декількох поколінь кровних родичів (декількох малих

сімей, в залежності від кількості дорослих). Чисельність таких общин складала приблизно 15-25 осіб (по 5-8 осіб кожної статі та діти). Ця велика сім'я складалася з декількох малих сімей.

Економіка в ранньопервісну добу була привласнюючою (полювання та збиральництво) та базувалась на статеві-віковому розподілі праці (дорослі чоловіки займались мисливством, жінки – збиральництвом). Діти, за можливістю, починали допомагати дорослим в їх справах. По досягненню певного віку, підлітки, через обряд ініціації, переходили до групи дорослих. З цього моменту вони, в повному обсязі, залучались до дорослого життя зі всіма правами та обов'язками та мали змогу створювати сім'ї.

Це опосередковано підтверджується етнографічними та археологічними джерелами. Так, на півночі України археологами досліджені стоянки з залишками 4-х – 6-ти будівель з кісток мамонтів (Мізін, Гінці, Добранічевка тощо). Подібні пам'ятки досліджені і в інших регіонах центральної частини Східно-Європейської рівнини. Припускається, що в теплу пору року велика сім'я розпадалася на малі сім'ї, які, на певній території, займалися полюванням та збиральництвом. В холодну пору року сім'ї збиралися на поселенні, ремонтували житла та займалися заготівлею провізії на зимовий період. Таким чином, первісне населення було цілком адаптоване до кліматичних умов того часу. І де тут прояви канібалізму, змерзли люди та десятки дітей у сім'ях? Нічого такого нема. У добу існування ранньопервісної общини жінка фізично не мала змогу народити десяток дітей. Це є «досягненням» більш пізніх археологічних періодів. Також, за археологічними даними, не зафіксовані однозначні прояви канібалізму. На пам'ятках верхнього палеоліту іноді зустрічаються окремі кістки людей, але це ніяк не свідчить про канібалізм. Частіше знаходять поховання давніх людей. І тут постає питання: чому давні люди, перманентно перебуваючи у голодному стані, так безпечно використовували цінний їстівний ресурс, як труп загиблого або померлого родича? Відповідь дуже проста – як такого постійного голоду не було. Іноді, первісні люди могли відчувати нестачу їжі в окремі періоди або деякі колективи голодували внаслідок якихось катастроф. Але це – випадкове непередбачуване явище.

Звернемося знов до поховань ранньопервісної доби. Біля відомої стоянки Сунгирь, що розташована у центральній частині Східноєвропейської рівнини, досліджені поховання дорослого чоловіка-мисливця та парне поховання підлітків, які були оздоблені багатим поховальним інвентарем. Серед виробів у похованнях

представлені намистини, що вирізані з бивня мамонта. По розташуванню цих намистин дослідниками реконструйовано одяг первісних людей, що був схожий на одяг сучасних мешканців Сибіру. Тобто, первісні мисливці були адаптовані до тодішніх кліматичних умов центру Східноєвропейської рівнини. Але тут цікаве інше – одяг мисливців був оздоблений сотнями таких намистин. І тут знов постає питання: а чи буде людина, що страждає від холоду та голоду сидіти та годинами вирізати намистини з бивня мамонта та нашивати собі їх на одягу? Звісно ні. Можна навести приклад і з інших територій. Чи буде голодна та змерзла людина малювати десятки тварин на стінах печер, що були відкриті в різних регіонах Європейського континенту. І тут відповідь однозначна – ні, не буде.

Тому, висновок тут може бути один – невеликі ранньопервісні общини мисливців-збирачів досить швидко адаптувались до різноманітних кліматичних умов, що дозволило їм за тисячі років заселити різні географічні ландшафти Європи, Азії та Америки. А тези про змерзлу, напівголодну людину, з десятками дітей у сім'ї та канібалізмом у ранньопервісну добу можна зараз розглядати лише з точки зору розвитку наших знань про життя давніх людей.

Смирнов Л. І.

завідувач лабораторії
археології та етнології імені Володимира Станко
ЧНУ імені Петра Могили

Горбенко І. М.

провідний фахівець
лабораторії археології та етнології імені Володимира Станко
ЧНУ імені Петра Могили

МОНІТОРИНГ ТА УТОЧНЕННЯ МІСЦЯ ЗНАХОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ НА ТЕРИТОРІЇ с. ПРОГРЕСІВКА БЕРЕЗАНСЬКОЇ ТГ

Територія Миколаївської області знаходиться в дуже зручному географічному місці на перетині гідрологічних артерій Північного Причорномор'я, та її території із давніх часів приваблювали людину. Перші стоянки стародавньої людини датуються вісімнадцятим тисячоліттям до Р.Х. і с того часу людина постійно мешкала на нашій землі. На сьогоднішня в області офіційно зареєстровано більш п'яти тисяч пам'яток археології.

Березанська територіальна громада знаходиться на південному заході області. Вона розташований на території Причорноморської низовини, яка являє собою пласку рівнину порізаною стародавніми балками та долинами невеличких степових річок (в межах громади) Сосік, Березанка та Царега. На півдні він межує з узбережжям Чорного моря, на заході і сході відповідно з Тилігульським і Березанським лиманами. Громада є одною з найчисельніших на пам'ятки археології в області.

Початок археологічних досліджень на теренах району поклали обстеження на острові Березані. Відкриття давнього поселення Борисфеніди на ньому сталося на початку XIX ст. Тоді академік Келер, обстеживши острів, знайшов залишки кам'яного будівництва та інший археологічний матеріал. В середині століття О.С. Уваров склав мапу острова, на якій накреслив усі об'єкти, які знаходилися у той час на ньому.

Другий важливий етап археологічного обстеження району почався з кінця 40-х років. Співробітниками Одеського археологічного музею та Інституту археології АН УРСР М.С. Синіциним, М.Ф. Болтенко і Е.О. Симоновичем були відкриті по берегах лиманів поселення різних культур біля сіл Анатолівка, Атаманка, Вікторівка, Лимани, Рибаківка і Ташине (Грибове). В той же час загонами Буго-Дніпровської експедиції, під керівництвом вище згаданих вчених, були розпочаті розкопки на знов виявлених пам'ятках у зокрема й на черняхівських могильниках. Також необхідно відмітити, що вперше цими дослідниками у даному регіоні були відкриті поселення доби бронзи.

У цей час співробітниками Ольвійської експедиції Л.М. Славіним та С.І. Капошиною проведені розкопки античних пам'яток.

Третій найбільш поширений етап археологічних досліджень розпочався у 70-ті роки і закінчився на початку 90-тих. З 1973 р. Периферійний загін Ольвійської експедиції ІА АН УРСР (керівники Бураков А.В., Буйських С.Б.) проводив планомірне обстеження берегів лиманів розташованих та території району, в ході якого було відкрита велика кількість поселень античного часу та доби бронзи. Усі знайдені античні пам'ятки були віднесені до архаїчного (друга половина VI – початок V ст. до н.е.), класично-елліністичного (IV–III ст. до н.е.) та римського (I ст. до н.е. – середина III ст. н.е.) періодів. У ці ж роки почалися й розкопки ряду поселень, які відносилися до ольвійської хори. Крім того, у 1977 р. було досліджено городище Мис.

У 2000 р. експедиція МДПІ (нач. Гребенников Ю.С.) розкопала курган біля с. Анатолівка, в якому було знайдено 9 поховань доби бронзи.

У 2006-2008 рр. Гребенниковим В.Б. зроблене друге після 1995 р. обстеження долини р. Царега, в ході якого знайдено кілька поселень різних культур. Також у 2006 р. Розвідувальний загін експедиції МкДУ (кер. Філатов Д.В.) провів обстеження кількох поселень доби бронзи на лівому березі Тилігульського лиману.

На підставі усіх наведених матеріалів, за роки досліджень було розкопано біля 20 курганів, а у даний час їх налічується у районі 265. Також тут знаходиться 2 античних городища, 4 стоянки, 88 поселень (з них 1 доби енеоліту, 33 доби бронзи, 16 –античного (скіфського) часу, 36 – черняхівської культури і 2 салтово-маяцької), а також 6 античних і черняхівських могильників.

Співробітниками лабораторії археології та етнології імені Володимира Станко Чорноморського національного університету імені Петра Могили спільно з працівниками Інституту Археології НАН України упродовж квітня 2025 року проводились польові роботи на території Прогресівської сільської ради Березанської територіальної громади Миколаївської області. Роботи проводились на підставі кваліфікаційного документа № 058/25 від 06.02.2025, дозвіл Міністерства культури та інформаційної політики України №22/24 від 06.03.2024. Строк дії дозволу продовжено на період дії воєнного стану на підставі пункту 2-2 статті 11 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», на ім'я Смирнова Леоніда Ігоровича, зареєстрованих в Управлінні культури, національностей та релігій Миколаївської обласної військової адміністрації.

На підставі історико-архівних даних проведено повне візуальне обстеження території. Дані роботи проводилися з урахуванням загально прийнятих методик проведення археологічних розвідувальних робіт по з'ясуванню, наявності або відсутності пам'яток археології, огляду відомих пам'яток та пошуку нових. Роботи проходили в декілька етапів. Перший етап – вивчення мікрорельєфу та робота з топографічними та супутниковими мапами на місцевості. Складання плану проведення робіт, візуального огляду територій. Опираючись на висновки першого етапу, було прийняте рішення стосовно черговості польових робіт. За історико-архівними наданими на території Прогресівської сільської ради є п'ять археологічних та дві історичні пам'ятки. Дані вишукування були зосередженні виключно на археологічних пам'ятках, нажаль

маємо констатувати занедбаний стан всіх пам'яток, вони розорані в наслідок аграрної діяльності що є прямим порушенням чинного пам'ятко-охоронного законодавства (відповідна інформація передана до охоронних органів), також з метою уточнення та подальшого урегулювання законодавства було проведено більш детальний огляд пам'ятки – Курганна група № 2 с. Прогресівка (рис. 1).

Рис. 1. Ситуаційна схема ділянки з нанесеними курганами та координатами

Ділянка розташована на схід від с. Прогресівка Березанської ТГ вздовж дороги з півночі розташоване поле сонячних батарей зі сходу вітрозахисна лісосмуга. Візуальне обстеження підтвердило історико-архівні данні. Було виявлено два кургани: 1. Розорений майже в нуль висота складає 20 см. діаметр насипу 21 м. координати центру кургану - $46^{\circ}55'03.8''$ N $31^{\circ}04'42.4''$ E по всій площі розтягнутий малий вапняковий бут. 2. Поли кургану розоренні частково збереглася шапка на насипу багато малого, середнього вапнякового буту та вапнякові плити. Висота насипу 1,1 м. Координати центру насипу $46^{\circ}55'07.3''$ N $31^{\circ}04'41.2''$ E діаметр кургану 40 м. Кургани вичлененні як на території поля так і на кадастрі, укладено захисні договори з власником поля, урегульовані всі законодавчі питання.

Снитко І. О.

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Миколаївський обласний краєзнавчий музей

**СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ХОРИ ОЛЬВІЇ
ТА СОЦІАЛЬНО-МАЙНОВА СТРАТИФІКАЦІЯ
ВПРОДОВЖ VI-III СТ. ДО Н. Е.**

Через відсутність достатньої інформації з письмових джерел та нескінчені дебати на етнічному ґрунті, дещо в тіні довгий час залишалась проблема соціального складу сільського населення Ольвійської держави. Прихильниками «варварської» теорії, представниками, переважно, Санкт-Петербурзької школи в античній археології, ці питання майже зовсім не розроблялись, що було обумовлене відсутністю відповідного ставлення до Ольвії, як до класичного давньогрецького колоніального полісу з його адміністративно-суспільною структурою та територіальною організацією. Тобто, теоретичний варіант моделювання соціально-суспільної складової населення периферії по відношенню до Ольвійського поліса, на кшталт традиційної античної, навіть не припускався з самого початку досліджень. Мешканці хори, в уявленні науковців, були місцевим населенням варварського походження, залежним від Ольвії, але з незрозумілим статусом та ступінню залежності від міста. Ця початкова обмеженість наукового розгляду проблеми в вузьких рамках гіпотетичної, організаційно чітко невизначеної, суто варварської спільноти, в процесі сучасних археологічних досліджень Ольвії та її округи, під тиском нових аргументів, змушує дослідників дещо переглядати свої погляди, наслідком чого, є поступове «технічне скорочення» так зв. «варварського елементу» серед населення ольвійської хори та визнання, що «шар туземців» в загальному балансі населення в районах охоплених грецькою колонізацією значно поступався еллінському компоненту. Тим не менше, дослідження соціально-суспільних питань, серед представників «варварської школи», нажаль, і нині, в достатньому обсязі, не знаходять належної уваги. Натомість, продовжуються подальші, на наш погляд, малоперспективні наукові пошуки в суто етнокультурній площині, дещо відокремлені від розгляду загальносуспільних завдань у дослідженні історії Ольвійської держави. При цьому, проблема визначення адміністративно-територіальної і соціально-суспільної

структури поліса, в умовах продовження етнокультурних дискусій, залишається своєрідною «білою плямою» в науці.

Принципово інші критерії щодо аналізу проблеми соціальної структури населення хори Ольвійського поліса притаманні представникам Київської школи, в наукових розробках яких, соціально-суспільні питання займають достатньо вагоме місце. Це обумовлене, перш за все, початковим ставленням дослідників до Ольвії, як до класичного грецького колоніального поліса в Північному Причорномор'ї з розгорнутим характером своєї аграрної території — хори, з наявністю селищної структури, яка включала різні за площею та кількістю мешканців поселення, хутори, садибні комплекси та окремі садиби, рибальчі та скотарські стоянки, ін., об'єднані в мікрорегіональні агломерації. Висновки науковців сформульовані на підставі археологічних даних та наявних епіграфічних джерел, згідно з якими сільське населення з архаїчного часу складалося з громадян різного статусу, неповноправних вільних та рабів. Підкреслимо й дещо обережний, виважений підхід до цього питання науковців, висновки яких базуються на комплексному аналізі археологічних матеріалів та письмових джерелах, що мають безпосереднє відношення саме до Ольвії. Так, що стосується елліністичної епохи, то, у якості аргумента, наводиться цінна інформація, яку надає декрет на честь громадянина Протогена. В документі згадані громадяни, іноземці — ксени, раби — ойкети та мікселліни. Деяка інформація походить з повідомлення Макробія, вказуюча на те, що під час македонської облоги ольвіополіти пішли на крайні поступки для відбиття агресії — надали права громадянства іноземцям і відпустили рабів на волю.

Певні уявлення про організаційно-суспільний стан сільського населення, вкупі з вже відомими, надають і новітні епіграфічні документи — граффіті з пам'яток хори. Навіть враховуючи різні можливі тлумачення цих уривчастих написів безперечним є те, що сільське населення не було осторонь суспільно-політичного і релігійного життя поліса та, найвірогідніше, мало свою адміністративно-територіальну та соціально-суспільну організацію на зразок відомих загальноантичних (філи, фратрії, деми).

Характеристику соціальної структури та соціально-майнового стану населення хори VI — III ст. до н.е., яка змодельована науковцями Київської школи в ході досліджень пам'яток житлово-господарчого характеру, достатньо яскраво доповнюють матеріали сільських некрополів. За особливостями поховального обряду певна соціально-майнова диференціація серед населення хори

простежується вже з пізньоархаїчного – ранньокласичного часу. Про це свідчить різниця в улаштуванні поховальних споруд, іноді, з зведенням курганних насипів та різний за багатством і різноманітністю комплекс ритуальної церемонії: кількісний та якісний склад реквізиту; наявність решток офірувань, тризни, тощо. Крім того, починаючи з VI ст. до н.е., а тобто від самого початку освоєння територій Нижнього Побужжя, на сільських некрополях формуються сімейно-родові ділянки, можливо, не тільки за родинними, але й за соціальними ознаками. Підтвердженням цьому є скупчення курганних груп та концентрація однакових за типом поховальних споруд на певних ділянках. Відзначимо й дещо окремішнє розташування бідних поховань, могил людей середнього достатку від курганів, де ховали представників сільської соціальної верхівки. Наявність поховань зі зброєю та воїнським обладунком, переважно підкурганних, як і в інших колоніальних громадах Ойкумени, найвірогідніше, свідчить про тенденції до олігархічного устрою. Першопоселенці, на початку рівні за майновим і соціальним станом, надалі створювали привілейовані групи, що зберігали свої права на тлі появи в Нижньому Побужжі нових хвиль епоיקів. Покладанням зброї та пишних заупокійних дарів до могил підкреслювалась їх виключність, «первинність» та лідерство в цій місцевості. В цьому контексті особливе символічне значення, пов'язане з потойбічним життям, становить, саме «трофейна» зброя так зв. «скіфського типу», що часто-густо покладалась до могил. З іншого боку, можна стверджувати, що поховання з наявністю зброї, безперечно, свідчать про громадянський статус похованих, а сам склад предметів зброї, про їх майновий стан, а з ним і відношення до певного роду війська (вершники, гопліти, легка піхота, лучники, ін.). Підкресленням свого особливого статусу окремими, безумовно, заможними верствами населення, в деякій мірі, можливо, пояснюється й поява на некрополях хори Ольвії перших курганних меморіалів, які є загалом властивими давньогрецькій культурно-ритуальній традиції. Також, можливо, окремі групи підкурганних поховань (Адзигольський та Матросівський некрополі, Дідова Хата) були залишені представниками певного, достатньо заможного професійного сімейно-родового прошарка населення, яке накопичило капітал у сфері тваринництва, внаслідок чого, могло собі дозволити витрати на таке, достатньо пристойне для того часу поховання.

Певна соціально-майнова однорідність населення простежується під час нового освоєння ольвіополітами своєї

території в першій половині IV ст. до н.е. Про це свідчать майже однаковий для всіх верств аграріїв тип поховальної споруди – яма, в різних конструктивних варіантах (3 підтипи) та небагатий супровід поховального церемоніалу. Відчутні зміни відбуваються вже у другій половині століття. На некрополях хори з'являються підбійні поховання, різні за монументальністю, в деяких випадках перекриті невеликими курганными насипами. Такий стан справ, можливо, треба пояснювати поступовістю процесу соціально-майнової диференціації серед сільського населення у майже півсторічний діапазон.

Особливих обертів процес соціально-майнової диференціації набуває в добу еллінізму – в останній чверті IV – першій половині III ст. до н.е. В цей час на сільських некрополях значно поширюються поховання в великих підбоях, перекритих курганными насипами та з'являється самий монументальний тип поховальної споруди – земляні склепи. Спорудження земляних склепів свідчить про виділення серед селян найвищої соціальної категорії, яка, найвірогідніше складала верхівку сільської аристократії (представники заможних кланів, ойкісти, демархи (?)). Це було пов'язано з політичними перебудовами в Ольвійському полісі після відбиття македонської агресії 331 – 330 рр., імовірною перемогою партій радикального демократичного напрямку та новим загально-економічним підйомом в державі, який сприяв появі та формуванню великого прошарку багатого та середньозаможного населення не тільки в місті, а й на його аграрній території.

На сільських кладовищах доки не зафіксовані кам'яні склепи, характерні для некрополя Ольвії елліністичної доби. Поясненням цьому може бути вірогідна відсутність серед мешканців периферії представників найвищої полісної знаті. Не виключено, що найвідоміші аристократичні клани, маючи земельні ділянки і садиби на хорі та постійно перебуваючи в місті, надавали свої земельні володіння в оренду, або вели господарство цілком використовуючи труд вільних найманих землеробців, орендарів та сільськогосподарських рабів – ойкетів. Саме з таким способом ведення господарства, на наш погляд, можливо, пов'язана поява на хорі Ольвійського полісу в останній чверті IV ст. до н.е. так зв. «колективних садиб», що відрізнялися від індивідуальних бідністю та одноманітністю.

За результатами розгляду життєдіяльності сільського населення Ольвійського полісу архаїчного, класичного та ранньоелліністичного періодів підтверджуються загальні висновки

про переважно еллінський склад населення хори, його відповідну соціальну стратифікацію в різні хронологічні відрізки, духовну та матеріальну культуру, основну сільськогосподарську економічну спрямованість.

На вказаних етапах розвитку хора Ольвійського полісу була одною з найважливіших системостворюючих та життєзабезпечувальних складових держави, що чітко регулювала свою структуру та розміри відносно потреб і знаходилась в єдиному, збалансованому комплексі з містом, з яким уявляла єдину систему „поліс – хора” у класичному вигляді. Додатково простежується певна система внутрішньої територіальної організації окремих поселень та агломерацій за традиційною античною схемою, в мініатюрі повторюючою основні принципи містоутворення, а також з типологічними особливостями для різних хронологічних періодів, яка включала в себе селитебну зону (територія об’єктів житлово-господарського призначення), земельні угіддя громадян, некрополь, тощо, що свідчить про чітко спланований та цивілізований її характер.

Наявність сільських агломерацій навкруги великих базових поселень, а з ними і улаштування великих спільних некрополів в окремих мікрорегіонах полісу, особливо, з IV ст. до н.е. – часу, безперечно, демократичного розвитку Ольвійського поліса, можливо, свідчить не тільки про згуртованість населення за певною галузевою специфікою сільського господарства, але й про його адміністративно-територіальну та соціально-суспільну організацію на зразок відомих античних (філи, братрії, деми). У якості адміністративних центрів демів, можливо, треба сприймати великі базові поселення, а в римський час – городища.

РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

Вірлич Є. М.

аспірантка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА В ДОСЛІДЖЕННІ БІОГРАФІЇ АВГУСТА ВІРЛИЧА

Архів Августа Вірлича (1931–2017) – краєзнавця, журналіста, громадського діяча, який основну свою діяльність провадив на території Херсонщини, частково зберігається в Державному архіві Херсонської області (далі – ДАХО) [1]. Архів налічує 200 справ, які складаються з документів, що передавав Август Вірлич до 1984–2001 рр. Загалом же фонд охоплює документи за 1954–2000 рр. [2]. В архіві, окрім інших, містяться епістолярні джерела, які становлять значну частину архіву та дозволяють дослідити як особливості біографії Августа Вірлича, так і доповнити його інтелектуальний портрет.

Епістолярії є важливою складовою для дослідження біографії окремих постатей та хронології певних подій. Зокрема і в українській історичній традиції епістолярії – важлива частина джерельної бази, яка забезпечує можливість дослідження приватної та публічної сфер життя, а також процесів формування колективної пам'яті, відтворити не лише біографічні факти, а й ціннісні орієнтири та світоглядні позиції їх авторів. Епістолярії, збережені від часів різних воєнних дій дозволяють досліджувати особливості життя людей під час війни та поновити важливі аспекти хронології, що складає особливу цінність та актуальність сьогодні, під час масштабної агресії Росії проти України.

Окремі листування відомих постатей видані окремими книжками, що дозволяє скласти уявлення про маловідомі та малодосліджені періоди історії, а також доповнити портрет тієї чи іншої особи, скласти враження про її ціннісні орієнтири.

У своєму рецензійному огляді томів V–VI серії «Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej» польська дослідниця Клаудія Маза зауважує: у дослідженні лист одночасно трактовано як документ особистий і як літературний твір; підкреслено міжжанрову гібридність (зближення з щоденником) і конституювання «комунікаційної ідентичності» автора [3]. Відтак лист постає як

важливе джерело, яке має великий потенціал для вивчення історії політичної культури, повсякдення та ментальностей.

У навчальному посібнику з джерелознавства докторка історичних наук І. Міронова, приміром, наводить збірку «То була неволя...». Спогади та листи оstarбайтерів» (2006), до якої увійшли епістолярії воєнного часу, автобіографічні рукописи колишніх примусових робітників, а також їхні усні оповідання, записані упродовж 2003–2005 рр. співробітниками Інституту історії України НАНУ та Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (м. Київ) [4]. Разом із усними історіями та автобіографічними рукописами епістолярії дозволяють скласти найбільш повну картину подій, які відбувались під час Другої світової війни на певній території відносно конкретних людей. Всі ці дані разом становлять великий науковий інтерес для реконструкції маловивчених в українській історіографії питань життя під час нацистської окупації, вербування, примусової праці, репатріації в СРСР, післявоєнної адаптації колишніх примусових робітників, зокрема на тлі масштабної війни Росії в Україні, окупації та пограбування музеїв, архівів і бібліотек.

Близьким до дослідження епістолярної спадщини Августа Вірлича є дослідження польської історикині Анни Марії Адамусь «Listy i korespondencja do władz jako źródło do badań dziejów PRL» [5], в якому вона аналізує листи та кореспонденцію, адресовані центральним органам влади у Варшаві і доходить висновку, що ці епістолярії – цінне джерело для дослідження історії ПНР, а також окреслює теоретико-методологічні аспекти їхнього використання. Матеріальною базою цього дослідження стали десятки мільйонів листів, скарг, прохань і доносів, які надсилали громадяни до: ЦК ПОРП (КС PZPR), Канцелярії Ради Держави, Уряду Ради Міністрів (URM), Комітету з питань радіо і телебачення. Листи стали важливим інструментом комунікації «влада–громадянин»; джерелом для відстеження настроїв, проблем і соціальних конфліктів; матеріалом для різнобічного аналізу, засобом впливу на політику, а також інструментом для використання у пропагандистських цілях. Подібні методи застосовували і за часів СРСР, а Август Вірлич майже 60 років прожив саме за часів СРСР. Так само важливими є напрацювання інших науковців, які досліджували епістолярну спадщину окремих людей.

До епістолярної спадщини Августа Вірлича в ДАХО належать його листи до видавництв, інших інституцій та окремих людей (письменників, колишніх військових, інших журналістів тощо). В

архіві зберігається листування Августа Вірлича з радянською розвідницею Марією Фортус [6], яка відіграла в результаті важливу роль в особистому житті Августа Вірлича: дослідила обставини життя його батька, які губляться у нацистських концтаборах. Завдяки листуванню з радянськими військовими та їхніми рідними можна скласти враження про обставини їхнього життя та особливості радянської пропаганди, яка одним із завдань мала підсилення наративів про «героїзм» та «перемогу» у війні, яку радянська історіографія називала «великою вітчизняною».

Листування з видавництвами дає уявлення про реалії видавництва у СРСР та незалежній Україні (період 1991–2000 рр.). Август Вірлич вів листування як щодо видання своїх робіт, так і щодо рецензування робіт інших авторів. За відсутності тих засобів зв'язку, які ми маємо сьогодні (електронна пошта, мобільний зв'язок тощо), епістолярії ставали одним із небагатьох доступних засобів тогочасної комунікації для отримання необхідної для краєзнавця і журналіста інформації.

Аналізуючи епістолярні джерела в архіві Августа Вірлича, який зберігається в ДАХО, можна зробити наступні основні висновки:

- Листування Августа Вірлича з різними людьми та інституціями дає можливість відтворити тогочасні реалії життя на Херсонщині: особливості формулювань, обставини, описані в листах тощо.

- Август Вірлич намагався зібрати якомога більше інформації щодо історії Херсонщини, біографій окремих людей, зокрема військових, які брали участь у Другій світовій війні, а також пересічних людей, які пережили ті чи інші події: Другу світову війну (в листуванні використовуються зазвичай тогочасні формулювання, зокрема «велика вітчизняна війна»), комуністичні репресії (в листуванні переважно це «сталінські репресії») тощо.

- Зважаючи на період, який охоплюють епістолярні джерела Августа Вірлича, можна робити враження про зміни настроїв різних епох – до 1991 року та після, а також про особистий та інтелектуальний портрет Августа Вірлича, який до кінця 80-х років ХХ століття (до настання «гласності») у публічному дискурсі працював в контексті тоталітарного режиму радянської влади, хоча продовжував досліджувати як злочини комуністичного режиму, так і історію Херсонщини, зокрема козацької доби. Все це підкреслює як його біографія в цілому, так і епістолярна складова його архівів зокрема. Факт підтримки Августом Вірличем проукраїнського руху, його участь у формуванні «Народного руху України» у Херсонській області та обласного товариства «Меморіал» разом із подальшою

його роботою над популяризацією інформації про злочини радянської влади стають свідченнями його істинної проукраїнської позиції, яку він був змушений приховувати, як і переважна більшість людей за часів СРСР.

- Епістолярна спадщина Августа Вірлича свідчить про перетин його особистих досліджень – пошуки слідів батька, дослідження реалій Першої та Другої світових війн тощо – та професійних.

Отже, епістолярні джерела мають суттєву вагу в дослідженні біографії, зокрема Августа Вірлича. Епістолярії демонструють відмінний від сформованого публічного портрет особистості, відкриваючи нові факти та особливості життя, іноді – повну картину намірів людини. Таким чином, епістолярії є унікальною пам'яткою ролі та місця людини в історії та важливим джерелом дослідження інтелектуального портрету особистості.

Джерела та література

1. Архів Августа Вірлича в Державному архіві Херсонської області. Ф. № Р-3378. Опис 4. Вірлич Август Ернестович – краєзнавець, журналіст. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/fondy-ta-dovidkovyi-aparat/oczyfrovani-dokumenty/fond-%E2%84%96r-3378-zhurnalisty-i-pysmennyky-hersonshhyny/opys-4/>
2. До 90-річчя від дня народження Вірлича Августа Ернестовича (1931–2017), херсонського журналіста, краєзнавця, почесного громадянина міста Херсона, фондоутворювача Держархіву області : віртуальна вист. Держ. архіву Херсонської області. URL: <https://kherson.archives.gov.ua/informacyjna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/do-90-richchya-vid-dnya-narodzhennya-virlycha-avgusta-ernestovycha/>.
3. Смаза К. Nad epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej (o тт. *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej. Tom V–VI*. Kraków: Collegium Columbinum, 2015). *Pogłosy*. 2015. С. 382–386. (рецензійний огляд).
4. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії: навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с.
5. Anna Maria Adamus. «Listy i korespondencja do władz jako źródło do badań dziejów PRL». *Dzieje Najnowsze*, 2020, nr 2. URL: <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10.12775.DN.2020.2.06/c/DN.2020.2.06-26302.pdf>
6. Листи Марії Фортус Августу Вірличу. Державний архів Херсонської області. Ф. № Р-3378. Оп. 4. Спр. 103. URL: https://kherson.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/fr3378_4_103.pdf

Картузов К. М.
аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ДОКУМЕНТИ КАНЦЕЛЯРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ ІМПЕРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ПІСЛЯ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 року

Січневе (Польське) повстання 1863 року стало каталізатором тривалих змін імперської політики безпеки на західних і південних теренах Російської імперії. Попри військову поразку, повстання згуртувало активні верстви суспільства, стало важливою віхою формування модерних національних ідентичностей у регіоні, а його придушення призвело до тривалого посилення імперського контролю й русифікаційної політики, що суттєво вплинули на подальшу історичну пам'ять.

Його актуальність підкреслено і в сучасному вимірі, зокрема у спільній декларації президентів Литви, Польщі та України, ухваленій 11 січня 2023 року у Львові на Другому саміті Трикутника Люблінського, що апелювала до 160-ї річниці повстання та засуджувала «тиранію й утиски» Росії.

У сучасній історіографії добре досліджені події у Царстві Польському та на Правобережжі, проте південний регіон лишається вивченим фрагментарно. Саме у Миколаєві, стратегічному портовому центрі, адміністрація військового губернатора фіксувала виконання секретних розпоряджень міністерств, взаємодію з поліцією та жандармерією, контроль за міграцією, листуванням і пересуванням підозрюваних осіб. Цей документальний масив дозволяє простежити, як загальноімперські механізми нагляду набували локальної форми у припортовому середовищі поза зоною безпосередніх бойових дій.

Дослідниця польського повстання Лариса Левченко слушно зауважує, що в XIX столітті Миколаїв мав особливий статус у південному просторі Російської імперії: тут діяли суднобудівні верфі Чорноморського флоту, резиденція Головного командира й управлінські структури флоту, що визначало режим підвищеної секретності та сприйняття міста як «військово-морської фортеці». Водночас потреба у фахівцях морського відомства сприяла припливу іноземців, а особливості заселення Півдня зумовили багатонаціональний склад населення. Уже 1792 року в Миколаєві сформувалася католицька громада, а 1796 року освячено перший

католицький собор Святого Йосипа. Влада суворо контролювала прибуття членів таємних організацій, обіг «небажаних відомостей», переміщення і контакти населення; під пильним наглядом перебували документи, що надходили з Санкт-Петербурга до канцелярії військового губернатора й міської поліції з приписами щодо нагляду, висилок, арештів та інших дій стосовно «політичних злочинців» і «неблагонадійних».

Поразка Російської імперії у Кримській війні та підписання Паризького миру 1856 року спричинили занепад суднобудування, що стимулювало відкриття 1861 року Миколаївського торгового порту для іноземних суден і створення митниці першого класу. Відтоді місто швидко перетворювалося на значний торговельний осередок: зростали експортно-імпортні операції, насамперед хлібна торгівля, відкривалися консульства та представництва іноземних торгових домів, дозволено повернення євреїв до міста.

Проблемне поле визначається кількома лакунами. По-перше, значна частина нормативних основ післяповстанчих репресій залишалася в таємних циркулярах і не увійшла до офіційних зводів законів. По-друге, південні архівні джерела, зокрема матеріали Канцелярії Миколаївського військового губернатора, майже не залучалися для реконструкції практик імперського контролю: від етапування засланців до нагляду за емігрантами. По-третє, соціальні настрої в мультикультурному Миколаєві, де співіснували військові, чиновники, ремісники й католицькі громади, досі не розглянуто у зв'язку з практиками поліцейського нагляду, що відкриває можливість нового погляду на Південь як транзитний простір і зону «профілактики» революційних впливів.

Метою дослідження є висвітлення відображення Січневого повстання 1863-1864 років у документах Канцелярії Миколаївського військового губернатора, з'ясування механізмів імперської реакції на події, реконструкція практик репресій і нагляду та інтерпретація локальних уявлень про «польську неблагонадійність» у багатонаціональному середовищі Миколаєва. Водночас важливим завданням є введення до наукового обігу маловідомих джерел і визначення місця Південної України в загальноімперській системі контролю після повстання.

Новизна полягає у введенні комплексу документів Канцелярії Миколаївського військового губернатора до наукового обігу та поєднанні інституційного аналізу імперського нагляду з вивченням локальних суспільних процесів у портовому місті. Такий підхід дозволяє розглядати Миколаїв як індикатор поширення та

трансформації «польського питання» у другій половині XIX століття.

За переписом 1875 року, проведеним Миколаївським статистичним комітетом, у місті мешкали представники понад сорока національностей і піддані двадцяти чотирьох держав; польську мову визначили рідною 1 734 особи (близько 2,9 % населення). Поступово Миколаїв із «фортеці» перетворювався на індустріальний центр Півдня. Близькість до Одеси як «південних морських воріт» посилювала транзитність міського простору, тож уникнути прибуття іноземців і «небажаних» персон було неможливо. Це зумовило посилення заходів контролю за місцевими жителями й прибульцями.

Саме такий статус Миколаєва пояснює, чому тут відкладалася значна кількість матеріалів Міністерства внутрішніх справ і Третього відділення, нині представлених у фонді «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» (ф. 230) Державного архіву Миколаївської області. В липні 1941 року фонд було евакуйовано до Росії. Після звільнення України від окупації не всі документи фонду повернулися до Миколаєва. 1944 року вони надійшли з м. Златоуст до Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві, де залишилася «таємна частина фонду», та її основі сформовано окремий фонд № 356, у якому було зосереджено найповніші серії міністерських циркулярів і обіжників, реєстри піднаглядних та службове листування з поліцейськими структурами, що безпосередньо відображають механізми післяповстанчого нагляду в Південному регіоні Російської імперії. Фонд фіксує структуровану систему адміністративного контролю, у межах якої Миколаїв виступав південним пунктом імперського наглядового ланцюга, що поєднував центр і провінцію в єдиній мережі репресивної бюрократії.

Залучений комплекс документів Канцелярії Миколаївського військового губернатора свідчить, що після Січневого повстання імперська політика безпеки функціонувала як розгалужена, чітко регламентована система. Вона поєднувала таємні циркуляри Міністерства внутрішніх справ, адресні орієнтування на окремих осіб, облік піднаглядних, міжвідомчі погодження переміщень і докладно оформлені реєстраційні процедури на місцях. Миколаїв, маючи стратегічний статус міста під управлінням військового генерал-губернатора, посідав у цій системі важливе місце: сюди надходили сигнаменти, звідси організовувалися нагляд і

затримання, а кожен легальний рух «неблагонадійних» супроводжувався службовими звітами та підтвердженнями.

Матеріали фонду також демонструють «подвійний» характер імперської практики: на тлі часткових пом'якшень 1870-х років: зняття окремих форм нагляду, дозволів на повернення чи зміну місця проживання, продовжували діяти вибіркові заборони та адміністративні висилки. Типовими залишалися продовження або поновлення контролю за вихідцями із «західного краю» та Царства Польського, відмова у виїздах, вислання під поліцейський нагляд, детальне регламентування маршрутів пересування за участю жандармського конвою. У персоніфікованих справах чітко простежуються всі ланки цього процесу: від первинного повідомлення й дозволу на «переписку на жительство» до реєстрації на новому місці та наступних поліцейських рапортів.

Опрацьовані матеріали вводять до наукового обігу новий корпус джерел і відкривають перспективи для подальших порівняльних студій з фондами інших державних архівів України.

Кобець Є. А.

аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ВИВЧЕННЯ ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Помаранчева революція 2004 року стала однією з ключових подій сучасної історії України та предметом зацікавленості західноєвропейських і американських дослідників українського походження. Вона була не лише внутрішнім політичним переломом, але й важливим маркером демократизаційних процесів у пострадянському просторі, що актуалізувало дискусії про природу «експорту демократії», специфіку електоральних революцій, феномен «революції переговорів» і цивілізаційний вибір України на користь Європи. Незважаючи на значну кількість публікацій, у науковій літературі досі бракує певного аналізу того, як саме західні автори українського походження інтерпретували події 2004 року.

Адріан Каратицький, американський дослідник українського походження, старший науковий співробітник «Atalnic Council» та президент «Freedom House» у 1994-2004 рр. трактує революційні події 2004 р. в Україні як результат мобілізації громадянського

суспільства, нового середнього класу та студентства у відповідь на корупційно-олігархічну деградацію держави за президентства Л. Кучми.

Він докладно аналізує роль олігархічних кланів, залежних медіа, студентських і громадських рухів, підкреслюючи ненасильницький характер протестів та їхню силу як внутрішнього чинника демократизації. У ширшій перспективі, на його думку, Помаранчева революція стала «сейсмічним зсувом» геополітичної орієнтації України у бік Заходу та джерелом натхнення для суспільств пострадянського простору [1].

У західній академічній дослідницькій думці окреме місце посідає підхід Тараса Кузя, британського та канадського політолога українського походження, який розглядає Помаранчеву революцію крізь призму громадянського націоналізму та розвитку громадянського суспільства. На його думку, масова мобілізація людей у 2004 році стала можливою завдяки потужному потенціалу національної ідентичності, передусім, у західних і центральних регіонах України [2]. Саме націоналізм став тією «батареєю», що забезпечила здатність до тривалих ненасильницьких протестів і зробила український революційний досвід унікальним у порівнянні з аналогічним досвідом інших посткомуністичних держав.

Водночас, дослідник наголошує на регіональній асиметрії мобілізації: участь у протестах була зосереджена у західно- та центрально-українському середовищі, тоді як у східних регіонах домінувала протилежна тенденція. Такий підхід дозволяє осмислити Помаранчеву революцію не лише як електоральний конфлікт, але й як прояв глибшої боротьби за моделі ідентичності та напрями національного розвитку.

Т. Кузьо також акцентує увагу на ще одному вимірі – ідеологічно-дискурсивному. Він показує, що революція 2004 року супроводжувалася відродженням радянських конспірологічних наративів та антизахідної риторики, активно відтворюваних східноукраїнськими елітами та Партією регіонів під впливом російської політичної культури. У цьому дискурсі Помаранчева революція зображувалася як «західний проєкт», організований США та «націоналістами» із Західної України [3].

Особливим об'єктом таких атак став В. Ющенко, чия електоральна база лежала у «націоналістичних» регіонах, а родинні зв'язки із США (дружина - американка) підсилювали цю аргументацію. За словами Т. Кузя, саме у ході кампанії 2004 року радянська політична культура конспірології, антиамериканізму та

ксенофобії набула нового життя та закріпилася як світоглядна основа Партії регіонів, визначаючи її подальші внутрішні та зовнішньополітичні орієнтири.

Таким чином, у працях дослідників Помаранчевої революції 2004 року трактується, як знакова подія демократичного розвитку, яка послабила авторитарні механізми влади та започаткувала традицію прозорих виборів в Україні. Але багато реформ не закінчилися успіхом або були згорнуті пізніше. Праці зарубіжних вчених українського походження виконують роль своєрідного мосту між українським баченням Помаранчевої революції та західними теоретичними підходами, адже вони транслюють український досвід у координати міжнародної наукової дискусії.

Джерела та література

1. Karatnycky A. Ukraine's Orange Revolution. Foreign Affairs. 2005. Vol. 84, No. 2. P. 35-52. DOI: <https://doi.org/10.2307/20034274>
2. Kuzio T. Nationalism, identity and civil society in Ukraine: Understanding the Orange Revolution. Communist and Post-Communist Studies. 2010. Vol. 43, No. 3. P. 285-296. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2010.07.001>
3. Kuzio T. Soviet conspiracy theories and political culture in Ukraine: Understanding Viktor Yanukovich and the Party of Regions. Communist and Post-Communist Studies. 2011. Vol. 44, No. 3. P. 221-232. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2011.07.006>

Ляхова А. М.

здобувачка (першого) бакалаврського рівня
факультету комп'ютерних наук ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Пархоменко В. А.

доктор історичних наук,
професор кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1917–1918 рр. У СПОГАДАХ Н. ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

Важливим джерелом із історії Української революції 1917-1921 рр. є мемуарні свідчення українського історика, громадського діяча Наталії Полонської-Василенко (1884-1973). У період революційних перетворень вона здійснювала активну викладацьку діяльність у

Київському університеті Св. Володимира, Жіночих курсах, Народному університеті та Київському археологічному інституту, і залишила свої, дещо емоційні як у жінки, враження від буремних процесів, що відбувалися в Києві у 1917-1918 рр. Її мемуари оприлюднено в історичному часописі в 1988-1989 рр. [1], і в збірці спогадів, виданих в 2011 р. у Києві [2].

Початок революційних змін 1917 р. їй запам'ятався певним суспільним хаосом: «У газетах друкували резолюції мітингів, у тому числі мітингів кримінальних злочинців, які теж винесли свої резолюції на користь революції. «Киевская мысль» із захопленням... вихваляла революційні мітинги куховарок, які вимагали права користування роялями, гардеробами, своїх господинь тощо. Навчання припинилось. В університеті всі аудиторії перетворились у залі для мітингів...» [2, с. 293].

Спектр політичних сил, на початку революції, вона розподіляє на три табори, перебільшуючи тодішній вплив більшовиків. «З перших днів у Києві намітилися три ворожі сили: з одного боку стояли прихильники Тимчасового уряду; від них відділялися українці, які вимагали визнання самостійної України у формі республіки: розділом сил добре користувались большевики, які зміцнювали все більше своє положення» [2, с. 293].

Далі, вона побіжно згадуючи про Центральну Раду, важливе місце відводить тим подіям, що довелося особисто пережити – січневим боям за Київ 1918 р. «Большевицька зграя йде на Київ з різних напрямів, у той час, коли українські сили в самому Києві були дуже малі. Вони складались з «Вільних козаків» під проводом М. Ковенка, двох сотень «Січових стрільців», групи козаків з різних полків... В ніч 14-15 січня в Києві вибухає большевицьке повстання. Осередком його стає Арсенал... В місті йде стрілянина, окремі пункти переходили з рук до рук. Нарешті українські військові сили очистили Печерськ від большевиків. Повстання було зліквідоване. Звільнено товарову залізничну станцію, водогін, електричну станцію. Місто жило нормальним життям» [2, с. 311].

Проте, залишившись без боєздатних підрозділів Центральна Рада не могла протистояти радянським військам на фронті. «А в цей час большевицька навала була вже під Києвом. Знищивши під Крутами Студентський курінь, замордувавши нелюдським способом полонених і ранених, большевицькі війська... 21 січня вже б'ють з гармат по Києву. 5 днів без перерви, день і ніч, на вулицях Києва, в будинках, парках та дворах рвалися стрільна большевицьких гармат... Згоріли назавжди неповторні українські скарби – архів

М. Грушевського та музей української старовини В. Кричевського... Від реву гармат боліли груди, каламутилося в головах... Думок не було. Почуття притупилося. Люди ховалися до пивниць, вишукували більш безпечні кутки. Було лише одне бажання – одержати спокій, виспатися і відпочити» [2, с. 311]. Ситуація схожа з тією, що зараз переживає мирне населення України у 2022-2025 рр.

Після здобуття Києва почалися розстріли та обшуки. Мемуаристка називає прізвища розстріляних: член Генерального Секретаріату О. Зарудний, член Центральної Ради Л. Бочковський, редактор часопису «Народна Воля» І. Пугач [2, с. 312]. «Протягом трьох днів день і ніч большевики провадили обшуки та труси у мирному помешканні... Під час обшуків буржуїв не знаходили, але зникали коштовні речі, одяг, вино, парфуми. Наприкінці лютого большевики змушені були Київ залишити, згідно з Берестейським договором. До Києва повернулась з українським військом Центральна Рада. Перебування большевиків у Києві в січневі дні 1918 року показало всім, що вони несуть для населення та для України. Не зрозумів трагічного сенсу Української Держави, на жаль, тодішній політичний провід. Тому й карається Україна за те дуже жорстко» [2, с. 312].

Маючи історичний і життєвий досвід Н. Полонська-Василенко критично оцінює в спогадах діяльність Центральної Ради, надаючи перевагу Гетьманату П. Скоропадського. Вона зазначала, що «Центральна Рада не спроможна налагодити порядок у країні. Вона пішла шляхом безконечних засідань, кількість послів зростала щодня і робила неможливою реальну працю... терор у Києві, 5000 розстріляних большевиками, повернення Центральної Ради з німцями – все це компрометувало Центральну Раду в очах населення, зводило її владу нанівець, в країні панувала анархія... Люди стали переконуватися в неминучості перевороту» [2, с. 381]. Діяльність гетьманського уряду Полонська-Василенко оцінює позитивно, насамперед в галузі освіти, що їй було найближче, інші аспекти внутрішньої політики вона фактично не висвітлює. «Для нижчої школи кадри педагогів – українців були достатні, і міністерство видало наказ про утворення національної нижчої та вищої початкових шкіл. Для них друкувалися підручники, й усе було добре. З гімназіями справа була складніша: на Україні було багато гімназій зі складом російських педагогів і не вистачало педагогів – українців. Не було українських підручників. Тому міністерство, не руйнуючі гімназії, що існували, почало відкривати паралельні

українські. В російських гімназіях введено обов'язкові українські дисципліни: мову, історію, географію» [2, с. 384].

У падінні Гетьманату вона звинувачує соціалістів, які партійні інтереси ставили вищі за державні. «У цьому причина загибелі і гетьманату, і самої української держави. В історичний момент представники українського народу не знайшли в собі патріотизму, національної свідомості й зрозуміння, щоб стати вище партійних інтересів й об'єднатися в ім'я української держави, як не могли того зробити ні за Руїни, ні за Мазепи» [2, с. 383].

Таким чином, спогади Н. Полонської-Василенко, не зважаючи на їх фрагментарність та уривчастість щодо Української революції, є важливим джерелом, що відображають буремні події очима представниці української інтелігенції.

Джерела та література

1. Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади // Український історик. 1988. № 1-4; 1989. № 1-3.
2. Полонська-Василенко Н. Спогади / упоряд. В. Шевчук. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 591 с.

Макарішин С. В.

здобувач (другого) магістерського рівня спеціальності 032 Історія та археологія ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Міронова І. С.

доктор історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

АНТРОПОНІМІЯ ЯК ІНДИКАТОР КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДЖЕРЕЛАХ XVII ст.

Проблематика культурної ідентичності в ранньомодерну добу набуває особливої ваги в контексті Речі Посполитої XVII століття – політичного та культурного простору, де взаємодіяли польська, руська, литовська та інші традиції. Цей період позначений інтенсивним рухом людей, ідей та мовних форм, що відбивалося не лише в історичних документах, а й у художніх і публіцистичних текстах.

Особливо цінними для дослідження культурних перетинів є твори, створені на пограниччі цих світів, адже саме вони зберігають

у собі риси змішаних ідентичностей. До таких джерел належить і твір Валеріана Неканди Трепки – барокового автора, чий текст поєднує документальність із характерною для епохи полемічністю.

Твір Валеріана Неканди Трепки зберігся в рукописі, який згодом був опрацьований і виданий друком у 1963 році. У багатьох аспектах він наслідує характерні риси барокової літератури. Автор ґрунтується на доступних йому джерелах – канцелярських і судових документах, – проте не уникає також використання неперевірених розповідей сучасників, анекдотів і чуток. У результаті формується цікава, строката, але неоднозначна щодо достовірності оповідна структура.

Основною метою твору є висміювання представників фальшивих, на думку автора, шляхетських родів та демонстрація їхніх численних зловживань. Серед цих персонажів неодноразово згадуються вихідці з лісовчиків. Із 2534 прізвищ, зафіксованих у творі, лісовчики становлять 107 осіб. Частина з них має безпосередній зв'язок із територією України, що підтверджується топографічними позначеннями, інша ж потребує детальнішої атрибуції.

Окрім географічних вказівок, важливим джерелом реконструкції походження людини є антропонімічний матеріал. Як приклад можна розглянути постать Зданського [3, s. 659], в імені якого відображено культурно-етнічні риси його середовища. У тексті зазначено, що він був сином Вечорків із Туробіна та певний час служив товаришем серед лісовчиків.

Особливу увагу в контексті реконструкції походження привертає форма особового імені «Ostafi». Це народна адаптація грецького Eustathios (Εὐστάθιος), що в польському церковному вжитку відповідала формі Eustachy [1, s. 123–124; 2, s. 237]. У східнослов'янській традиції відповідниками стали форми Остафій/Остап. Отже, написання «Ostafi» у польському тексті передає фонетичне наближення до русько-церковнослов'янського звучання, нетипового для польської антропонімії першої половини XVII ст.

Лінгвістична характеристика цього імені, доповнена вказівкою на походження з Туробіна – території Люблінщини, тобто польсько-руського культурного пограниччя, – створює підстави для гіпотези про належність Зданського до руського або русько-польського середовища. Навіть, якщо точну етнічну ідентифікацію встановити неможливо, сама фонетична форма імені виступає важливим

індикатором культурної належності, що могла визначати як побутове, так і релігійне тло його походження.

Таким чином, можна припустити, що Зданський належав до руського середовища або, принаймні, походив із родини, яка перебувала під сильним впливом руської традиції. Наявність імені у руській формі, збереженої навіть у польському записі, може свідчити про тривалість і стійкість цього зв'язку.

Отже, у випадку Зданського антропонімічна деталь дає підстави висунути обережну, але аргументовану гіпотезу про його руське або русько-польське походження – явище, характерне для прикордонних регіонів Речі Посполитої, звідки нерідко вербувалися учасники лісовицьких загонів.

Додатковим підтвердженням цієї гіпотези є згадка в тому ж джерелі про інших осіб, походження яких локалізується в межах українсько-польського прикордоння [3, s. 474; 3, s. 232]. Їхні топонімічні означення вказують на той самий географічний ареал, який у першій половині XVII ст. був перехідною зоною між польською та руською культурами. Відповідно, не можна виключати, що й ці особи належали до подібного культурного середовища або підтримували тісні зв'язки з руською традицією.

Водночас, відсутність чітких антропонімічних чи мовних ознак не дозволяє робити остаточні висновки щодо етнокультурної ідентифікації цих постатей. З однаковою ймовірністю вони могли належати як до русько-українського, так і до польського культурного кола. У таких випадках географічний чинник може лише окреслити можливе соціально-культурне тло, але не є достатньою підставою для остаточної ідентифікації, яка потребує подальших джерельних підтверджень.

Джерела та література

1. Rymut K. *Słownik imion wspólnie w Polsce używanych*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1995. 439 s.
2. Sajewicz M. *Imiona osobowe z podstawowym c, ć, cz w części sufiksalnej notowane w Kleszczelach na Podlasiu w połowie XVI wieku. Od tradycji do nowatorstwa*. Studia nad nazwami własnymi / red. U. Andrejewicz. Białystok, 2021. S. 221–242.
3. Trepka W. N. *Liber generationis plebeorum ("Liber chamorum")* / red. M. R. Mayenowa. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo. Wydawnictwo PAN, 1963. 770 s.

Міронова І. С.

доктор історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Інтелектуальна історія – відносно новий, проте динамічно розвинутий напрям історичних досліджень, який охоплює аналіз формування, трансформації та впливу ідей, концептів, інтелектуальних традицій і середовищ у різні історичні епохи. У світовій історіографії цей напрям набув розвитку у XX столітті (праці А. Лавджоя, К. Скіннера, М. Фуко, Ю. Габермаса), тоді як в українському науковому просторі його активне формування припадає на період незалежності України, коли з'явилася можливість критичного переосмислення історичних наративів і виходу за межі традиційного політичного чи соціально-економічного підходу [5].

Інтелектуальна історія в українській науці розглядається не лише як історія ідей, а як вивчення інтелектуальних спільнот, дискурсивних практик, ментальних структур та комунікативних середовищ, у яких народжуються ідеї. Сучасні українські дослідники активно спираються на методологію історії понять і термінів (Begriffsgeschichte), дискурсивний аналіз (М. Фуко), нову інтелектуальну історію (new intellectual history) та інтердисциплінарні підходи (поєднання з історією культури, історією науки, соціологією знання) [6].

Однією з вихідних передумов сучасної інтелектуальної історії є усвідомлення нерозривного зв'язку між історією самих ідей та ідейних комплексів, з одного боку, та історією умов і форм інтелектуальної діяльності, з іншого. Принциповим стає облік взаємодії, що існує між рухом ідей та його історичним «довкіллям», тими соціальними, політичними, релігійними, культурними контекстами, в яких ідеї народжуються, поширюються, перекидаються, модифікуються, розвиваються. Сьогодні фахівці приділяють багато уваги тим утворенням в інтелектуальному житті минулого, які не змогли оформитися інституційно, не перетворилися на професійні види діяльності або на сучасні академічні дисципліни. Проблемно-орієнтована інтелектуальна історія прагне подолати опозицію між зовнішньою та внутрішньою історією ідей і текстів, між їх змістом та контекстом. Наприклад, в історії науки помітною є

тенденція зосередити увагу не на доктринах і теоріях, а на вивченні проблем, що стояли перед науковцями (включно з усім спектром конвенцій, практик і стратегій, залучених до їх постановки і вирішення), розкрити діапазон досліджуваних питань, відновити загальний інтелектуальний контекст, організаційні структури та структури знання, відображені в енциклопедіях та навчальних програмах [4, с. 119–120].

Значне місце в сучасній інтелектуальній історії займають історія філософії, а також історія політичної думки, як у жанрі біографій її видатних представників, так і в протилежній перспективі – в рамках історико-антропологічних досліджень, які називають «інтелектуальною історією знизу». Останні вивчають не лише «сяючі вершини», а весь різномірний інтелектуальний ландшафт того чи іншого історичного періоду. Особлива увага приділяється, з одного боку, з'ясуванню того, які саме з більш ранніх ідей приймалися масовою свідомістю, а з іншого – досліджуються шляхи та способи поширення нових ідей, зокрема через популярну літературу, насамперед у переломні періоди історії. Між цими двома перспективами залишається місце і для вивчення безлюдної історії ідей: наприклад, ідеї свободи, рівності, справедливості, прогресу, тиранії тощо [4, с. 120].

Історики політичної думки сконцентрували свою увагу на вивченні політичної мови з метою виявити той інтелектуальний контекст, на ґрунті якого вирости великі тексти і в трансформацію якого вони зробили свій внесок. Аналогічний підхід до інтелектуальної історії полягає в аналізі політичних дискурсів. На прикладі релігійної історії, яка сьогодні є одним з напрямів культурно-інтелектуальної історії, видно, як вирішується проблема поділу сфер впливу із суміжними дисциплінами у всіх напрямках інтелектуальної історії. Релігійна історія – це не історія церкви як інституту, з одного боку, і не історія офіційної церковної доктрини – з іншого, і навіть не історія ересей та релігійних сект, а історія релігійної свідомості та мислення – історія поділених духовенством та мирянами вірувань та ідеалів, що задають інтерпретаційні моделі та виступають як один із вирішальних факторів орієнтації особистісної та групової інтелектуальної або квазі-інтелектуальної діяльності. Таким чином, нові тенденції пронизують усі ділянки дослідницького простору інтелектуальної історії [4, с. 120].

Невід'ємна частина сучасної інтелектуальної історії – історія знання, історія науки і так звана дисциплінарна історія. На відміну від традиційної історії науки, яка була історією відкриттів, що

втілюють прогресивний рух людства до пізнання істини, сьогодні вона відмовляється від інтерпретації знань минулого виключно з точки зору сучасної наукової ортодоксії. Існують різні підходи до історії науки, але провідна тенденція полягає у зміні інтерналістського (або сконцентрованого на самій науці) підходу більш ширшим контекстуальним підходом, який співвідносить науку із сучасним їй суспільством. Нова історіографія науки розглядає її як одну з форм суспільної діяльності та частину культури, яка не може досліджуватися в ізоляції від соціального, політичного та інших аспектів інтелектуальної історії. Відбулася легітимізація не лише соціальної, а й культурної історії науки, найважливішою передумовою якої є визнання культурно-історичної детермінованості уявлення про науку та псевдо-науку, про те, чим відрізняється знання природне або наукове від соціального та культурного [4, с. 120–121].

Серед українських авторів, які сформували теоретичні засади інтелектуальної історії, слід назвати Я. Грицака, С. Плохія, О. Кісь, О. Яся, І. Колесник, Г. Єфіменка, О. Удода, І. Сердюка, О. Аркушу, О. Турія, О. Зайцева та ін. В українській історіографії останніх років виокремлюються кілька тематичних блоків:

1. *Інтелектуальна історія українського національного руху.* Дослідження ідейних засад українського націоналізму, лібералізму, консерватизму (О. Зайцев, О. Турій, В. Склокін) [3].
2. *Історія гуманітарного знання та академічних традицій.* Аналіз університетського середовища, формування історичної науки, розвиток гуманітаристики (І. Колесник, В. Маслійчук, С. Плохій) [1].
3. *Інтелектуальні середовища й культурні осередки.* Дослідження осередків інтелектуального життя – Харківського, Київського, Львівського університетів, НТШ, УАН тощо (О. Ясь, І. Сердюк, О. Удод) [6].
4. *Історія пам'яті та комунікації ідей.* Зв'язок між інтелектуальною історією та історією пам'яті, зокрема через поняття колективної пам'яті (О. Гарань, Л. Гриневич) [6].
5. *Жіночий інтелектуальний простір та гендерний вимір.* Розвідки, присвячені діяльності українських жінок-науковців і мислительок (Н. Яковенко, О. Кісь) [2].

У 2020–2025 рр. спостерігається поживлення інтересу до інтелектуальної історії в Україні. Низка дослідницьких проєктів реалізується в Інституті історії України НАН України, Українському

католицькому університеті, Харківському національному університеті ім. В. Каразіна та ін. [6].

Серед проблем розвитку інтелектуальної історії в Україні можна відзначити:

- недостатнє використання міждисциплінарних підходів (соціологія знання, культурна антропологія);
- обмеженість джерельної бази (епістолярії, приватні архіви, інтелектуальні мережі);
- потребу в методологічному діалозі з європейською наукою (Кембриджська школа, концептуальна історія, нова інтелектуальна історія).

Перспективи розвитку пов'язані з цифровими дослідженнями (digital humanities), створенням біографічних баз даних інтелектуалів та інтеграцією українських досліджень у міжнародний науковий простір.

Отже, інтелектуальна історія в сучасній українській гуманітаристиці посідає важливе місце серед нових дослідницьких напрямів. Її розвиток зумовлений прагненням зрозуміти процеси формування ідей, дискурсів, культурних моделей, які визначали історію українського суспільства. Працями українських істориків закладено міцні теоретико-методологічні підвалини цієї галузі, однак подальше її розширення потребує активного міждисциплінарного обміну, цифрової підтримки досліджень і міжнародної інтеграції.

Джерела та література

1. Plokhy S. *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. Cambridge: CUP, 2006. 378 p. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/8713/file.pdf>
2. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації: монографія / Під наук. ред. Оксани Кісь. Львів: Центр міської історії; Інститут народознавства НАН України, 2023. 440 с. URL: https://www.lvivcenter.org/wp-content/uploads/2024/02/Introduction-to-the-book_womens-dimensions-of-the-past.pdf
3. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті) роки: Нариси інтелектуальної історії. [Монографія] / Наук. ред. Я. Грицак. Київ: Критика, 2013. 488 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0018901.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

4. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії: навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с.
5. Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності ; пер. з англ. Р. Ключка. Перероб і доп. вид. Харків: КСД, 2021. 512 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Plokhii_Serhii/Brama_Yevropy_Istoriia_Ukrainy_vid_skifskykh_voien_do_nezalezhnosti/
6. Ясь О. В. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): монографія. Ч. 1. /за ред. В. А. Смолія ; НАН України, Ін-т історії України. Київ: [Б. в.], 2014. 586 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yas_Oleksii/Istoryk_i_styl_Vyznachni_po_stati_ukrainskoho_istoriopyssannia_u_svitli_kulturnykh_epokh_Ch1/

Пархоменко В. А.

доктор історичних наук,
професор кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В СПОМИНАХ ДМИТРА ДОРОШЕНКА В ЮНАЦЬКІ РОКИ

Серед численної мемуарної літератури доби визвольних змагань початку XX століття чільне місце посідають спогади Д. І. Дорошенка (1882-1951) – видатного українського історика, дипломата, міністра закордонних справ за Гетьманату (1918 р.). Про події Першої світової війни і Української революції власні спостереження він оприлюднив ще у 1920-х рр. [1]. На схилі життя, своїм гімназійним і студентським рокам він присвятив мемуарні свідчення, що побачили світ у 1949 р. за кордоном [2], і були перевидані у незалежній Україні [3].

Розповідаючи про своє становлення як вченого та політичного діяча, чия діяльність припала на першу половину буремного XX століття, Дмитро Дорошенко відзначає, що зародженню національного почуття, він зобов'язаний батьку – Івану Яковичу Дорошенку та родині [2, с.3].

Згадуючи про свої дитячі роки, автор спогадів зазначив: «Свідомості національної серед населення не було ніякої. Тільки й того, що люди відчували свою відрубність від сусідів-москалів, а ця відрубність в побуті, звичаях, одежі, мові була дуже помітна і

кожному впадала в око... Свідомості в сучасному розумінні слова не було, але українська стихія давала себе чути. Дід мій, скінчивши ще в 1820 році науку в гімназії... засів на хуторі і зовсім відучився говорити по-російськи. Як я його пам'ятаю, то він з усіма і зі мною говорив тільки по-українськи. Не знаю, під чийм впливом передплачував він усі важніші українські видання: у зібраній ним бібліотеці були «История Малой России» Бантиша-Каменського, «История Малороссии» Маркевича, «Чорна рада» і «Записки о Южной Руси» Куліша, український місячник «Основа» 1861-1862 років, Шевченків «Кобзар» 1860 року та інші українські видання» [3, с. 38].

Дядько Дмитра – Василь – громадський діяч у Глухові був змолоду «хлопоманом», «ходив завжди в українському вбранні... говорив лиш по-українськи» [3, с. 39]. Інший дядько – Петро Дорошенко (1857-1919), який за Гетьманату став заступником міністра освіти, дарував українські книжки і розповідав про минуле України. Обидві дядьки загинули від рук більшовиків. «Мій батько став «українофілом» під впливом своїх братів. Активним українофілом проте він не був, але любив українську мову, пісню, театр, збирав українські книжки... Батько добув собі празьке, заборонене в Росії, видання Шевченкового «Кобзаря» і беріг його як святощі. Був він романтик у душі і щирий демократ-народолюбець. Своє романтичне захоплення Україною прищепив він і мені малому» [3, с. 39].

Батько був ветеринарним лікарем у Вільно (Вільнюсі), де в гімназії й навчався Д. Дорошенко, проте літо хлопець проводив на хуторі Дорошенків на Чернігівщині. На Дмитра завжди робив враження великий портрет І. Мазепи, що висів у вітальні дідового будинку. Під портретом була мідна табличка, де зазначалося, що у 1696 р. гетьман надав у володіння цей хутір сотнику Василю Дорошенку. Так зберігали пам'ять про історію свого роду.

Свою любов до України Дорошенко намагався поширити серед однокласників. У 6 класі він з однодумцями започаткував літературний журнал, адміністрація гімназії звернула увагу, що Дмитро писав у ньому виключно на українські теми: про І. Котляревського та Ю. Федьковича. А в домашній вправі «Поет – учитель суспільства» написав про Т. Шевченка і А. Міцкевича. «Ні про того, ні про другого не випадало учневі російської гімназії писати, і тому гімназійне начальство переконалося в моїй «неблагонадійності» і – сепаратизмі» [3, с. 43]. Навчаючись у старших класах, мемуарист познайомився з видатним діячем

білоруського національного відродження – Ф. Богушевичем (1840-1900), який закликав завжди шанувати рідну мову і бути вірним своєму народові. Цей заповіт Дорошенко запам'ятав на все життя. Дмитро мріяв про вступ до Київського університету, проте за тодішнім циркуляром випускники гімназії мали вступати до університету свого шкільного округу, відповідно для Вільно - це був Варшавський університет.

У 1901 р. Дорошенко став студентом історично-філологічного факультету університету Варшави. Як він згадував, атмосфера у закладі була неприємною, викладачі переважно росіяни, не охоче йшли викладати до вузів Варшави. Навчання відбувалося російською мовою, проте польські студенти з усіма студентами-чужинцями, спілкувалися виключно польською, і трималися від них осторонь. Проте, тут автор спогадів познайомився із студентом В'ячеславом Лашенком (1875-1953), майбутнім українським письменником, і незабаром вони організували українську студентську громаду, яка об'єднала біля 20 студентів [3, с. 45].

На початку 1902 р. Д. Дорошенку вдалося перевестися навчатись до Петербурзького університету, де була згуртована українська студентська громада. В його житті розпочався новий етап, пов'язаний з визвольним рухом та Українською революційною партією.

Таким чином, мемуарні свідчення переконливо доводять про важливість із дитячих років родинного виховання та впливу сімейних традицій на становлення та подальше формування особистості. Спогади Дмитра Дорошенка містять також характерну інформацію про гімназійне та студентське життя в імперії на межі двох століть.

Джерела та література

1. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Львів: Червона Калина, 1923. Ч. 1: Галицька Руїна 1914–1917 рр. 131 с.; Ч. 2: З початків відродження Української державності: Доба Центральної Ради. 96 с.; Ч. 3: Доба Гетьманщини (1918). 122 с.; 1924. Ч. 4: Під Директорією. На чужині (1919–20). 104 с.
2. Дорошенко Д. [Мої спомини про давнє-минуле \(1901-1914 роки\)](#). Виннипег: Накладом Вид. Спілки «Тризуб», 1949. 167 с.
3. Дорошенко Д. [Мої спомини про давнє минуле \(1901-1914 роки\)](#). К.: Темпора, 2007. 272 с.

СТАТУС ЖІНКИ У ПРАВОВИХ ДЖЕРЕЛАХ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Питання становища української жінки у суспільстві завжди відображало рівень розвитку культури, права, моралі, особливості побутового життя кожної історичної епохи. Особливо яскраво це можна простежити на прикладі сільської жінки, яка завжди була і залишається носієм національних традицій, мовних особливостей, моральних норм та звичаїв. Гендерні відносини у сільському середовищі регулювалися переважно звичаєвим правом, відносини між представниками вищих суспільних верств спиралися на кодифіковане право, котре також різнилося від епохи до епохи, від регіону до регіону, від країни до країни [1].

Як відомо, «Руська правда» – одна з найдавніших правових пам'яток давньоруського права. Саме там фігурує образ «жони», «дівки», «вдови». Таким чином, жінки та їх роль у суспільстві розглядалися в залежності від їх сімейного статусу – розпочалася поступова еволюція сільської жінки: від майже цілковитої залежності до формально і законодавчо визнаної рівності.

«Руська правда» містила цілу низку статей, які регулювали шлюбно-сімейні, майнові, та спадкові відносини [2]. Наприклад, у статті 88 зазначалося, що за вбивство вільної жінки стягувався штраф у розмірі 20 гривень. Вже з раннього дитинства дівчинка мала певні майнові права, сини отримували частину батьківського майна, а дівчата – придане. Перед весіллям обов'язково було проводити заручини. При порушенні угоди з боку нареченого встановлювалася система штрафів: «дівчині за сором – 3 гривні, митрополиту – 5 гривень». Якщо говорити про розлучення, то зі сторони дружини це могло бути через такі причини: подружню невірність, матеріальну незабезпеченість. У разі залишення чоловіком своєї дружини без поважних на те підстав, він обов'язково сплачував їй матеріальну компенсацію і штраф у церковну скарбницю [3]. У разі смерті чоловіка обов'язки голови сім'ї набувала жінка. Статусу вдови та її спадкових прав відводилося особливе місце в регулюючих нормах «Руської Правди». Право вдови на її усадикування закріплювалося статтями 93, 101, 106 [4].

Розглянемо статус жінки у Великому Князівстві Литовському. На зорі існування Литовсько-Руської держави там продовжувало

панувати «старе руське право», але були певні особливості. Жінки на литовських землях почували себе набагато вільніше, ніж у більшості європейських держав. Наприклад, у Першому Литовському статуті 1529 року значна кількість статей присвячена правовому становищу жінки. Четвертий розділ статуту має назву «О поглаве женской и о виправу дівок». Жінки вищих станів користувалися майже такою ж свободою і правами, як і чоловіки. У Другому Литовському статуті 1566 року жінки отримали широкі спадкові права. Для порівняння, аналогічних прав фактично не мали жінки в країнах Західної Європи. Карні норми Литовських статутів охороняли та гарантували життя та здоров'я жінок, особливі норми були присвячені правам вагітних жінок, але якщо говорити про сільських жінок, вони довгий час залишалися в залежності від пана, не мали можливості залишати маєток, укладати договори, але водночас, могли утримувати двір, керувати господарством, займатися торгівлею у межах громади [5].

Найбільш цікавим та дискусійним було становище жінки в період козацької доби. Стосовно нього склалося чимало стереотипів щодо статусу жінки в суспільстві. В Україні у XVI – першій половині XVII ст., на відміну від Західної Європи, суспільне становище жінки залежало не від суспільного статусу чоловіка, а від її власного майнового становища. Тому шляхтянки, незалежно від сімейного стану, інколи володіли величезними земельними наділами, мали значну суспільну вагу [6].

Суспільне становище жінки-шляхтянки відрізнялося від становища чоловіка тим, що жінки при живих братах наслідували четверту частину батьківського спадку. Запорозька Січ була майже неприступною для жінок, проте українки були пов'язані з військом і військовими обов'язками. Особливості нестабільного життя в українських воєводствах біля татарських кордонів зумовлювали перейматися тими ж інтересами, що і чоловіки. Щоб переконатись у цьому, досить вчитатися в рядки народних пісень і дум Козацької доби. Образ матері, дружини, сестри, нареченої змальовано із ширістю та реалістичним відображенням дійсності. Володіння маєтностями, повноправність, повага в суспільстві давали українським жінкам вищих суспільних станів права на видачу документів різної ваги – від адміністративно-господарських розпоряджень щодо управління війтівством чи староством до надання права самоврядування окремим містам і розподілу земель та маєтностей. А якщо говорити про меценатську діяльність жінок, це було цілком закономірним явищем тогочасного українського життя.

Один із її напрямів – заснування православних церков, монастирів та шкіл при них. Наприклад, треба пригадати Галшку (Єлизавету) Гулевичівну – дружину київського шляхтича Стефана Лозки, вона була однією із засновниць Київського братства, Київського Богоявленського монастиря [7].

Отже, жінки вищих суспільних станів України у XVI–XVII ст. вели повноцінне суспільно-політичне життя, мали широкі спадкові та майнові права.

На початку XX століття українські землі перебували у складі двох імперій. Перша хвиля фемінізму, боротьба жінок за свої політичні права була потужним рухом у Європі, а на теренах України проявилася специфічно. Боротьба за право голосу, право на освіту, професійну працю по-різному розвивалась у двох імперіях. Попри поширений міф, українські жінки отримали виборчі права ще до жовтневого більшовицького перевороту 1917 року – 1 квітня (19 березня за ст. ст.) того ж року. В Українській Державі (1918 р.) ухвалено Закони про тимчасовий державний устрій України, видані 29 квітня 1918 року гетьманом Павлом Скоропадським, фактично поновлено станова структуру суспільства. Про гендерну рівність у державному управлінні ані в конституційних Законах, ані в іншому законодавстві гетьмана не йшлося, хоча фактично соціальні права жінок суттєво розширилися. Майже одночасний розпад двох імперій, Російської й Австро-Угорської, для багатьох народів не лише став шансом на незалежність, а й спровокував поширення ідей емансипації жінок, зокрема законодавчого закріплення їхніх політичних прав. Саме з демократичних процесів початку XX століття в Україні варто вести відлік еволюції емансипації українських жінок, їхньої боротьби за політичні права і права участі в ухваленні рішень. У Конституції 29 квітня 1918 року, якою УНР проголосила себе незалежною, було зазначено, що жінки мають рівні з чоловіками юридичні права. У документі, зокрема, сказано: «Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає». Зокрема, жінки-селянки отримали можливість брати участь у виборах до місцевих рад, бути членами кооперативів, отримували землю згідно із земельною реформою. Однак, недовгий термін існування держави (УНР) та складна військово-політична ситуація не дозволила реалізувати ці норми у повній мірі [8].

Історична наука, завдяки цілій низці факторів, таких, як тривале панування комуністичної ідеології та наявності великого кола історичних проблем, що потребують подальшого дослідження та вивчення на сучасному етапі, досі не розкрила трагічну роль

сільської жінки в Україні у 1920-х роках. У джерелах та літературі, офіційних документах, селянки якщо і були предметом вивчення, то лише як робоча сила або з точки зору знаходження нових важелів для їх ширшого залучення до виробничих можливостей. Незалежне українське державотворення закінчилося 1921 року, на території України постала Українська Соціалістична Радянська Республіка. Однак, початком радянської влади на території України історики вважають 1917 рік. У перших більшовицьких урядах, попри задеклароване гасло про звільнення жінок, їх присутність була малочисельною. Коли ЦВК Рад України у Харкові створив перший більшовицький уряд – Народний секретаріат, до його складу увійшла одна жінка – Євгенія Бош, яка очолювала Міністерство внутрішніх справ. Із приходом більшовиків, в Україні було ліквідовано і визнано буржуазними всі жіночі громадські рухи, які активно діяли в добу УНР, натомість створювалися контрольовані владою жіночі об'єднання. Жінвідділи діяли по всій партійній вертикалі, у кожному населеному пункті й регіоні. За допомогою цих організацій радянська влада мала на меті підмінити не лише суто феміністичні, а й добродійні та освітні жіночі товариства. У своїй праці «Нова радянська жінка: гендерна політика радянської влади 1930-х років» Марина Вороніна наголошує, що через жіночу мережу радянська влада намагалася передусім залучити якомога більше партійців і агітаторів. Наприклад, у рамках організації велася підготовка партійних кадрів, внутрішніх справ, а згодом і уряд, від грудня 1917 до квітня 1918 року. Проте, суттєвого результату діяльність жінвідділів не дала: 1924 року на Київщині до сільрад було залучено 5,9 % селянок. 1925 року поставили завдання провести п'ять селянок в окрузі головами сільрад і залучити в сільради не менше як 25 % селянок, але це розпорядження не виконали [9].

Таким чином, проведений історико-правовий аналіз свідчить, що статус української жінки зазнав суттєвих змін і трансформацій залежно від епохи, державного устрою, соціокультурних та політичних умов. Довгий час на українських землях діяли залишки звичаєвого права, які забезпечували жінці певну самостійність. У Литовсько-Руську добу та за часів Козаччини спостерігалася поступове розширення правового поля діяльності жінки. У XIX – на початку XX століття, під впливом модернізаційних процесів поступово формувалися ідеї рівноправності, які частково були втілені у радянський та пострадянський періоди [10].

Отже, розвиток правового становища жінки був відображенням історичної епохи, загальної динаміки розвитку суспільства, еволюції принципів справедливості та рівноправності. Слід наголосити, що і на сучасному етапі ці процеси продовжуються.

Джерела та література

1. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. С. 76–233.
2. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1. Методологічні та історично-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. Цвіка М. В., Петришина О. В. Харків: Право, 2008. 728 с.
3. Статут князя Ярослава про церковні суди: (Просторова редакція). Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: у 2 т. Т. 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. / за ред. Гончаренка В. Д. Київ, 1997. 645 с.
4. Руська правда: (Коротка та Просторова редакції). Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: у 2 т. Т. 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. / за ред. Гончаренка В. Д. Київ, 1997. 645 с.
5. Українки в історії / С. Андрусів та ін.; за ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, 2004. 326 с.
6. Дмитрієв М. В., Старостина І. П., Хорошкевич А. Л. Михалон Литвин і його трактат. URL: <http://litopys.org.ua/mltytvyn/mlty04.htm> (дата звернення: 18.10.25).
7. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 5. Львів, 1991. 688 с.
8. Кривошия О. П. Роль образу Богоматері в духовному становленні Запорозжя // Південна Україна XVIII–XIX ст. Запоріжжя, 1996. С. 69–72.
9. Тишко І. Жінки в політиці України: 100 років еволюції. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/zhinki-v-polititsi-ukraini-100-rokiv-evolyutsii-134913.html> (дата звернення: 18.10.25).
10. Кобалія А. Від «рівноправки» до «радянської жінки». Хто в Україні вперше надав жінці право голосу? URL: <http://povaha.org.ua/vid-rivnopravky-do-radyanskoji-zhinky-hto-v-ukrajini-vpershe-nadav-zhintsi-pravo-holosu/> (дата звернення: 18.10.25)
11. Маланчук-Рибак О. Типологічна ідентичність українського емансипаційного руху жінок. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WBOfc7>

OzXOIJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgiibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eine_2001_11_22.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=safari (дата звернення: 19.10.25).

Яремчук Б. О.

аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ЗАКОНИ ДЖИМА КРОУ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Дослідження епохи законів Джима Кроу залишається ключовим для розуміння сучасної американської історії, оскільки саме в цей період були закладені інституційні та соціальні основи расової нерівності, наслідки якої відчутні й сьогодні. Проте погляди істориків на цей період суттєво змінювалися з часом, відображаючи не лише нові наукові підходи, але й загальні зміни в американському суспільстві. Простеживши цю еволюцію, починаючи від ранніх спроб виправдати сегрегацію, що домінували в працях «школи Даннінга», через ревізіоністський перегляд середини ХХ століття, який зосередився на жорстокості системи, і до сучасних досліджень, що розглядають ці закони як кастову систему та акцентують на особистому досвіді афроамериканців. Такий аналіз дозволяє побачити, як фокус історичної науки змістився з вивчення дій білої еліти на відтворення досвіду тих, хто жив під гнітом сегрегації.

На початку ХХ століття домінуючою в американській історіографії була так звана «школа Даннінга», названа на честь Вільяма А. Даннінга, автора праці «Reconstruction, Political and Economic (1865-1877)». Хоча його книга безпосередньо не охоплює період розквіту законів Джима Кроу, вона закладає ідеологічну основу для їх виправдання. Представники цієї школи стверджували, що афроамериканці не були готові до політичної участі, і таким чином їхні праці створювали історичне підґрунтя для виправдання сегрегації та позбавлення прав, подаючи ці заходи як необхідність для відновлення «порядку».

Аналізуючи працю Даннінга, можна побачити, як формується наратив, що виправдовує сегрегацію. По-перше, він представляє так звані «чорні кодекси», прийняті південними штатами одразу після Громадянської війни, не як спробу відновити контроль над афроамериканцями, а як «сумлінну та пряму спробу внести певний

порядок у соціальний та економічний хаос» [1, с. 58]. Автор стверджує, що ці закони були логічною відповіддю на «фактичний стан справ», оскільки, на його думку, «звільнені раби не були і, за своєю суттю, не могли бути протягом поколінь на тому ж соціальному, моральному та інтелектуальному рівні, що й білі» [1, с. 58]. Ця теза про вроджену нерівність і неготовність до свободи стала основою для виправдання законів Джима Кроу, які також базувалися на ідеї необхідності окремого правового та соціального статусу для афроамериканців.

По-друге, Даннінг змальовує період радикальної Реконструкції, коли афроамериканці отримали виборчі права, як добу корупції та некомпетентності. Він описує конституційні конвенції, де брали участь чорношкірі делегати, як «жалюгідно непридатні для свого завдання» [1, с. 112]. Маса делегатів, за його словами, складалася з білих та чорних, «невігластво та недосвідченість яких у політичних методах дорівнювали лише грубості та спотворенню їхніх уявлень про політичні та соціальні цілі» [1, с. 112]. Цей образ став аргументом для прихильників Джима Кроу, які стверджували, що позбавлення афроамериканців виборчих прав було необхідним для відновлення чесного урядування.

По-третє, Даннінг інтерпретує виникнення білих терористичних організацій, таких як Ку-клукс-клан, не як акт агресії, а як захисну реакцію. Він називає їхній підйом «неминучим позаправовим протестом» [1, с. 121] білого населення проти «глибокого страху перед пануванням негрів» [1, с. 122]. Метою цих організацій, за Даннінгом, було «збереження соціального та політичного пріоритету білої раси» [1, с. 122]. Він підкреслює, що конфлікт мав глибоку соціальну природу, оскільки білі чинили опір прагненню чорних до соціальної рівності.

Починаючи з середини ХХ століття, а особливо під впливом руху за громадянські права, американська історіографія пережила кардинальний злам. Історики нового покоління, прагнучи «відновити чорний голос» [2, с. 50], почали переглядати роботи часів школи Даннінга. Одним із представників цієї нової хвилі став Леон Ф. Літвак. Його праці, зокрема «Been in the Storm So Long» та «Trouble in Mind», змістили фокус з інституцій білих на досвід самих афроамериканців, демонструючи закони Джима Кроу не як патерналістську систему, а як жорстокий механізм соціального, економічного та психологічного контролю.

Літвак рішуче відкинув романтизований образ рабства та Реконструкції, який існував раніше. Він стверджував, що історики

не просто «підсилювали існуючі расові та етнічні упередження; вони допомагали створювати та формувати їх, дезінформуючи покоління американців» [2, с. 42]. Його метою стало показати історію з точки зору тих, хто «носив черевик» [2, с. 49], тобто самих афроамериканців. У своїх роботах Літвак акцентував на психологічному терорі, який був основою системи Джима Кроу. Він прагнув, щоб читачі «почули і відчули голоси» [2, с. 54] тих, хто жив у постійному страху. Цей акцент на насильстві та залякуванні зруйнував уявлення про сегрегацію як про систему, що забезпечувала мир між расами. Закони Джима Кроу в інтерпретації Літвака – це не просто юридичні обмежень, а повноцінна система терору, яка включала лінчування, що пояснювалося «необхідністю жорсткого карантину для звіроподібних чорношкірих, які нібито були джерелами зараження» [2, с. 49].

Крім того, історики-ревізіоністи, як і Літвак, почали активно використовувати нові джерела, зокрема усні свідчення колишніх рабів, зібрані в 1930-х роках Федеральним письменницьким проєктом. Ці наративи, які він вважав незамінними, дозволили відтворити досвід емансипації та подальшого життя зсередини. Вони показали, як афроамериканці сприймали свободу, як вони боролися за свої сім'ї, землю та гідність, і як система Джима Кроу стала відповіддю білого Півдня на ці прагнення. Літвак підкреслює, що після Громадянської війни «нація відвернулася від людського спустошення, яке вона підтримувала і захищала, і відкинула будь-яку думку про те, що вона несе відповідальність за століття неоплачуваної примусової праці» [2, с. 55].

Книга Ізабель Вілкерсон «The Warmth of Other Suns: The Epic Story of America's Great Migration» є яскравим прикладом сучасної американської історіографії, що розглядає закони Джима Кроу не просто як систему сегрегаційних законів, а як всеохопну кастову систему. Цей підхід показує еволюцію від переважно політико-правового аналізу до глибокого соціально-історичного та психологічного дослідження. Вілкерсон визначає режим Джима Кроу як систему, що «зберігалася з 1880-х до 1960-х років, близько вісімдесяти років і була насильно впровадженими кодексами південної кастової системи» [3, с. 15].

Вілкерсон, спираючись на методи усної історії, демонструє, як ця кастова система пронизувала абсолютно всі аспекти життя. Вона наводить конкретні приклади законів, що контролювали кожен крок афроамериканців. Історикиня детально описує цю реальність: окремі вагони в потягах, заборона сидіти поруч з білими, окремі відра для

води, чашки, ковші чи склянки, що було закріплено законом у Південній Кароліні до 1915 року [3, с. 43]. Це можна вважати ритуалізованим приниженням, спрямоване на закріплення ієрархії.

Ключовим елементом системи Джима Кроу, як показує Вілкерсон, був системний терор. Історикиня підкріплює цю тезу статистикою: «з 1889 по 1929 рік когось вішали або спалювали живцем кожні чотири дні за такі «злочини», як «крадіжка свиней, хвалькуваті зауваження або спроба поводитися як біла людина» [3, с. 41].

Нарешті, Вілкерсон виступає проти попередніх історіографічних поглядів, які часто зображували мігрантів як неосвічених, неблагополучних людей, що принесли соціальні проблеми на Північ. Вона прямо спростовує це, посилаючись на сучасні дослідження, зокрема на соціолога Стюарта Толнея. Вілкерсон пише, що, всупереч загальноприйнятій думці, «чорношкірі мігранти з більшою ймовірністю були одружені, мали вищий рівень участі в робочій силі, нижчий рівень безробіття, вищі доходи, нижчий рівень бідності та залежності від соціального забезпечення», ніж народжені на Півночі афроамериканці [3, с. 20].

Таким чином, еволюція поглядів на закони Джима Кроу в американській історіографії демонструє перехід від виправдання та нормалізації сегрегації до її глибокого критичного аналізу. Якщо ранні праці, представлені «школою Даннінга», намагалися раціоналізувати та виправдати сегрегацію, то історики-ревізіоністи, такі як Леон Літвак, кардинально змінили підхід, зосередившись на системному насильстві та досвіді афроамериканців. Сучасні дослідження, на прикладі праці Ізабель Вілкерсон, поглиблюють цей аналіз, розглядаючи Джима Кроу через призму кастової системи та використовуючи наративні методи для відтворення життєвого досвіду людей. Цей перехід від вивчення законів до вивчення людських долі показує не лише розвиток історичної науки, але й тривалий шлях американського суспільства до більш чесного та критичного погляду на власне минуле.

Джерела та література

1. Dunning W. A. Reconstruction, political & economic, 1865-1877. New York: Harper, 1962. 378 p.
2. Litwack L. F. Troubled in mind: the education of a historian. *American antiquarian society*. Vol. 116. P. 37–58.
3. Wilkerson I. The warmth of other suns. New York: Random House, 2010. 622 p.

РОЗДІЛ 4. ФІЛОСОФІЯ, ПЕДАГОГІКА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Броннікова Л. В.

кандидат філософських наук,
доцентка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

КОГНІТИВНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Наука в усіх аспектах і вимірах свого існування є складною динамічною системою. Очевидною є тривіальність констатації впливу соціуму на науку, адже наука є підсистемою сучасного соціуму. Однак функції та призначення науки не вичерпуються соціокультурними чинниками. Для визначення взаємозалежності соціального та ґносеологічного доцільно застосувати таку характеристику синергетичного дискурсу як нелінійність. Саме ця взаємозалежність вказує на важливі трансформації як у житті соціуму, так і у науковій діяльності.

Коли йде мова про соціальну обумовленість пізнання, то передбачається, що соціальні та культурні чинники є не тільки основою для створення наукових знань, а й стають частиною їх змісту. Зокрема, соціокультурні чинники впливають на вибір наукових проблем, висунення гіпотез, способи обґрунтування, стандарти розуміння тощо. Така аргументація здається логічною.

В той же час у філософській літературі існує розмаїття трактовок проблеми соціальної обумовленості науки. Ядром цих інтерпретацій є те, що наукове знання перебуває під впливом соціуму поруч з іншими чинниками. Але якими? Можливі безліч причин та способів подібної детермінації відповідно до обставин і запитів часу. Однак, наукові знання створює людина і суб'єкт пізнання (індивідуальний чи колективний) є продуктом соціального буття.

Якщо не визнавати те, що наука є похідною від еволюції соціуму та його потреб, то можна говорити про автономність науки. Дійсно, наука вирішує власні когнітивні завдання, але в умовах інформаційного суспільства це твердження виглядає безглуздим.

Філософія і соціологія пропонують нові методологічні підходи, здатні подолати недоліки стандартної моделі науки, адже наукова діяльність зазнає змін в сучасному інформаційному суспільстві.

Популярною є концепція соціальної епістемології Стіва Фуллера, американського соціолога. У 1988 р. він вперше видав книгу і журнал з такою назвою. С. Фуллера цікавила «концептуалізація соціальної епістемології» або, іншими словами, «соціальна роль виробника знань». Соціальна епістемологія передбачає сприйняття знання не як знання про предмет зовнішнього світу, а як знання про процес отримання саме цього знання про цей предмет. Соціальність С.Фуллер розуміє як процес отримання нового знання, обумовленого відносинами між вченими та іншими членами суспільства. Іншими словами, джерелом знань є суспільні потреби, суспільне життя загалом.

Якщо врахувати такі обставини нашого часу, як зниження статусу науки, авторитету науковості та вчених, падіння престижу науки як професії, то це свідчить про зміни в життєдіяльності сучасних соціумів та їх організації. Іншими словами, в сучасних соціумах змінюються фактори, канали, суб'єкти впливу на наукову діяльність. Відповідно змінюються і засоби стимулювання, відтворення і розвитку наукових практик. Сучасна наука демонструє приклади сполучення різних детермінацій.

В інформаційному суспільстві комерціалізована наука виробляє знання-товари. Як і у всіх інших сферах суспільного виробництва, виробництво знання підкоряється попиту. «Замовником» наукових знань є соціум загалом або окремі його сфери (охорона здоров'я, аграрне або промислове виробництво, військовий комплекс тощо). Іншими словами, соціум визначає необхідні для себе напрямки наукових досліджень, а наука, в свою чергу, впливає на усі сфери суспільного життя.

Ще з часів НТР середини ХХ століття відбувається вбудовування науки в якості елемента інноваційної та економічної системи суспільства. Як відомо, інновації є багатокомпонентним соціальним процесом, складовою якого є наука. Існує думка, що в інноваційних економіках саме наукові знання забезпечують основний приріст національного валового продукту. Наукові установи розглядаються як передній край розробки прогресивних ідей, хоча часто не можуть забезпечити достатнього фінансування лише за рахунок державних грантів, що змушує їх звертатися до приватного сектору. Це створює тісний зв'язок між науковою діяльністю та бізнесом, де інвестиції корпорацій сприяють розвитку прикладних досліджень із високим комерційним потенціалом. Крім цього, для стимулювання передових фундаментальних досліджень та інноваційних технологічних застосувань у різних галузях науки уряди високо

розвинутих країн мають більше активно фінансувати амбітні дослідницькі програми. Партнерство між державним та приватним секторами в галузі наукових досліджень також має бути спрямоване на створення знань та людського капіталу для загального блага.

Комерціалізація науки в сучасному суспільстві є результатом складного переплетення певних соціально-економічних, технологічних і культурних чинників, що визначають логіку розвитку знань у XXI столітті. Насамперед, наука стала ключовим двигуном економічного зростання, і цей процес відповідає певній логіці капіталізму, де інновації та технологічні прориви перетворюються на конкурентні переваги. Сьогодні знання є не лише інтелектуальним ресурсом, а й стратегічним товаром, який здатний генерувати прибуток. Компанії та корпорації інвестують у дослідження, бо розуміють, що наукові відкриття можуть бути комерційно вигідними, зокрема у сферах медицини, фармацевтики, інформаційних технологій і штучного інтелекту.

Сучасна наука стала значно дорожчою та ресурсомісткішою, ніж у попередні епохи. Високотехнологічні дослідження потребують складного обладнання, масштабних лабораторій і певного рівня кваліфікації фахівців.. У таких умовах фундаментальна наука, що не завжди має негайне практичне застосування, опиняється в тіні прикладних досліджень, орієнтованих на певний прибуток.

Крім того, глобалізація і зростання конкуренції на світовому ринку стимулюють країни вкладати певні ресурси у науково-технічний розвиток як спосіб забезпечення національної безпеки й економічної стабільності. Технологічне лідерство стає інструментом геополітичного впливу, а наукові досягнення – стратегічним активом. Це призводить до комерціалізації досліджень, орієнтованих на створення проривних технологій і патентів, що можуть мати не лише економічну, а й певну політичну вагу.

Окремо варто згадати про зміну культури академічного середовища. Університети дедалі більше діють як підприємства, що прагнуть залучити фінансування та підвищити свій рейтинг. Науковці часто змушені працювати над проєктами, які можуть зацікавити інвесторів або отримати патент, оскільки це підвищує престиж і фінансову спроможність установи. Такий підхід стимулює розвиток стартапів, науково-технічних парків і технологічних інкубаторів при університетах, що перетворюють певні ідеї в комерційні продукти.

Водночас комерціалізація науки викликає певні етичні питання та виклики. Вона може обмежувати доступ до знань через патенти і

комерційну таємницю, що суперечить ідеалам відкритої науки. Крім того, надмірна орієнтація на прибуток може знизити увагу до фундаментальних досліджень, які не мають негайної комерційної цінності, але є основою для довгострокового наукового прогресу.

Отже, комерціалізація науки є природною відповіддю на виклики сучасної економіки знань, але вона ставить перед суспільством важливі питання балансу між прибутковістю та певною суспільною користю, між прикладними дослідженнями та фундаментальною наукою.

У такий спосіб, нові реалії у розвитку науки вимагають перегляду та конкретизації загальноприйнятих уявлень як про соціальну детермінацію наукової діяльності, так і про взаємодію когнітивних та соціокультурних чинників.

Устинова А. В.

здобувачка (другого) магістерського рівня
спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.03
«Середня освіта (Історія та громадянська освіта)»

ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Міронова І. С.

доктор історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Сучасна історична освіта в межах концепції НУШ орієнтується на формування дослідницьких, громадянських і комунікативних компетентностей здобувачів освіти [6, с. 7–15; 7, с. 4–10]. Усна історія – метод збирання, аналізу та інтерпретації індивідуальних наративів – поєднує дослідницький підхід, розвиток критичного мислення й емпатії з інтеграцією ІКТ [1, с. 1–20; 2, с. 32–42; 4, с. 3–18]. В освітньому процесі вона «олюднює» минуле та тренує інтерв'ювання, етичну взаємодію і верифікацію фактів [1, с. 45–62; 3, с. 21–38].

Мета – обґрунтувати дидактичний потенціал усної історії та запропонувати модель її впровадження в ЗЗСО.

Завдання: (1) розкрити сутність і принципи методу [1, с. 15–33; 2, с. 32–42]; (2) визначити місце серед активних методів (проектне,

дослідницьке, проблемне навчання) [3, с. 11–36]; (3) запропонувати інструменти та етичні процедури для шкільної практики [2, с. 40–47; 4, с. 19–46]; (4) описати модель міні-модуля і систему оцінювання [3, с. 85–102; 6, с. 28–35]; (5) окреслити ризики та умови успіху [2, с. 45–52; 4, с. 47–66].

Наукова новизна та практична значущість. Запропоновано поетапну модель: підготовка (тренінг інтерв'ю, етика), збір свідчень (напівструктуровані інтерв'ю з інформованою згодою), аналіз (тематичне кодування, зіставлення з письмовими джерелами), представлення (постери, подкасти, інтерактивні мапи/хронології) [1, с. 63–92; 2, с. 43–52; 4, с. 67–104]. Модель узгоджено з НУШ (компетентнісний, діяльнісний, інтегрований підходи) та доповнено інструментами оцінювання (рубрики, само-/взаємооцінювання) [6, с. 20–27; 7, с. 18–29].

Теоретичні засади. Цінність усної історії – у смислах, інтерпретаціях і емоційних маркерах, а не лише у «фактах» [2, с. 33–36]. Для школи ключові:

(а) етика: інформована згода, право відмови, конфіденційність, чутливі теми [2, с. 40–47; 4, с. 19–46];

(б) критична верифікація: зіставлення свідчень із документами, робота з упередженнями пам'яті [1, с. 45–62; 2, с. 36–40];

(с) компетентності XXI ст.: комунікація, колаборація, медіаграмотність, ІКТ [6, с. 7–15; 7, с. 4–12].

Методика впровадження (міні-модуль 3–6 уроків).

Підготовка: аналіз зразків інтерв'ю; гайд із 8–12 відкритих запитань; етичний чек-лист; рольова репетиція [2, с. 40–47; 3, с. 28–36].

Збір даних: 20–40-хв інтерв'ю з носіями локальної історії; метадані; за згодою – аудіо/відео [1, с. 63–72; 4, с. 47–66].

Обробка й аналіз: транскрипція; тематичне кодування (3–5 тем); ключові цитати; зіставлення з підручником/документами; обговорення похибок пам'яті [2, с. 43–52; 4, с. 67–92].

Представлення: міні-наратив 200–400 слів; постер/слайди/подкаст/інтерактивна карта; публічний захист [3, с. 85–102; 6, с. 28–35].

Оцінювання: рубрика з 5 критеріїв (процес, якість запитань і даних, аналітика/верифікація, комунікація/структура, презентація/ІКТ) з само-/взаємооцінюванням [3, с. 97–102; 6, с. 28–35; 7, с. 18–29].

Очікувані результати. Учні опановують інтерв'ювання, етичні норми, документування, аналіз наративів, критичне зіставлення

джерел і мультимодальну презентацію результатів [1, с. 63–92; 2, с. 43–52; 4, с. 67–104]. Зростає мотивація, історична емпатія та громадянська компетентність [6, с. 7–15; 7, с. 18–29].

ІКТ-компонент. Хмарні сховища, спільні таблиці метаданих, транскрибування (за згодою), сервіси мапінгу історій і таймлайнів забезпечують прозорість процесу та міжпредметні зв'язки [3, с. 85–102; 6, с. 28–35].

Ризики та мінімізація. Чутливий зміст (підтримка, право «стоп»), конфіденційність (анонімізація, обмеження доступу), логістика (графік, робота в парах), нерівний доступ до техніки (альтернативи – нотатки) [2, с. 45–52; 4, с. 19–46]. Важливі запасні сценарії та письмові процедури етики [4, с. 19–28].

Отже, усна історія поєднує навчання, дослідження та виховання; системне впровадження робить історичну освіту осмисленою та практично значущою.

Джерела та література

1. Thompson, P.; Bornat, J. *The Voice of the Past: Oral History*. 4-те вид. Oxford: Oxford University Press, 2017. С. 1–20, 45–62, 63–92.
2. Portelli, A. *What Makes Oral History Different*. // *The Oral History Reader* / ред. R. Perks, A. Thomson. London–New York: Routledge, 2015. С. 32–52.
3. Пометун О. І., Пироженко Л. В. *Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід*. Київ: А.С.К., 2002. С. 11–36, 85–102.
4. Ritchie, D. A. *Doing Oral History*. 3-тє вид. New York: Oxford University Press, 2014. С. 3–18, 19–46, 67–104.
5. Yow, V. R. *Recording Oral History: A Guide for the Humanities and Social Sciences*. 3-тє вид. Lanham: Rowman & Littlefield, 2015.
6. Концепція «Нова українська школа». URL: mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 19.10.2025).
7. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова КМУ від 30.09.2020 № 898. URL: zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF (дата звернення: 19.10.2025). Див. також огляд і матеріали на сайті МОН.

Чорна В. О.

кандидат соціологічних наук,
доцентка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ДОСВІДУ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Феномен вимушеної міграції виходить далеко за межі соціально-економічних чи психологічних пояснень – він стосується фундаментальних питань людського буття, свободи, сенсу життя та ідентичності. У філософському дискурсі вимушений мігрант постає як «людина у граничній ситуації» (К. Ясперс), яка зіткнулася з радикальним порушенням життєвого світу (Е. Гусерль) – втратами дому, зв'язків, статусу та екзистенційних опор.

1. Втрата дому як втрата онтологічної опори

Філософи XX століття, такі як М. Гайдеггер та Г. Марсель, наголошували, що *дім* – це не просто фізичний простір, а екзистенційний вимір буття, що забезпечує укоріненість, тяглість та впевненість у майбутньому. У вимушеного мігранта руйнується саме це фундаментальне «буття-в-світі» (*Dasein*), коли звичний космос перетворюється на хаос. Вимушена міграція, таким чином, відкриває перед людиною досвід онтологічної нестабільності – стану, в якому все знайоме стає чужим.

Бути змушеним покинути дім – означає втратити не лише територію, але й себе як суб'єкта цього світу.

2. Криза ідентичності: «Я серед чужого»

Екзистенційна філософія (С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, П. Рікер) акцентує, що людина конструює себе через наратив – історію, яку вона розповідає про своє життя. Вимушене переселення руйнує цей наратив: минуле перестає визначати майбутнє, а зв'язок із спільнотою, мовою, культурою – переривається. У цьому сенсі вимушений мігрант переживає «розрив біографії» та екзистенційне запитання: Хто я тепер?

Філософ П. Рікер називає це втратою наративної ідентичності, коли потрібно заново написати власну історію – без минулих опор, але в умовах невизначеного майбутнього.

3. Свобода, доля і абсурд.

Інша філософська перспектива – метафізична. Альбер Камю, говорячи про абсурд, підкреслював, що трагічні події, які не мають сенсу, кидають виклик самому факту існування. Для вимушених мігрантів війна або катастрофа стають саме таким абсурдним

потрясінням. Однак відповідь людини на абсурд – це бунт свідомості, пошук нового сенсу та самоствердження через свободу вибору.

Абсурдна ситуація не знищує людину, але змушує її народитися заново – без гарантій, але з вибором.

4. Інший та Іншість: гостинність і виключення

У працях Еммануеля Левінаса вимушений мігрант – це Інший, що викликає етичну відповідальність суспільства. Його присутність тестує зрілість гуманізму. Прояв ксенофобії чи байдужості свідчить про кризу моралі приймаючої спільноти. Таким чином, тема міграції стає в центрі філософії гостинності (Ж. Дерріда), де питання звучить так: Чи здатне суспільство визнати чужого – людиною?

5. Між втраченою і надією: трансцендентний вимір

Філософія також відзначає, що досвід вигнання може мати не лише руйнівний, а й трансформуючий потенціал. За В. Франклом, навіть у стражданні людина здатна віднайти сенс, якщо переосмислить його як виклик гідності. Багато вимушених мігрантів, пройшовши через страждання, відкривають для себе нові цінності – свободу, солідарність, відповідальність за інших.

6. Переживання часу: між минулим і непевним майбутнім

Одним із ключових екзистенційних вимірів досвіду вимушених мігрантів є трансформація часу. Якщо для стабільної людини майбутнє логічно продовжує минуле, то для переселенця час розривається. Минуле стає «втраченим», майбутнє – невідомим, а теперішнє – зведеним до виживання. Це відповідає поняттю «розладу екзистенційного часу» (М. Гайдеггер), коли життєвий горизонт звужується до теперішнього моменту: «тут і зараз».

У такому стані мігрант може зіштовхнутися із феноменом екзистенційної паузи – відчуттям, що життя ніби зупинилося. Цей досвід подібний до описаного А. Камю «відчуття абсурду», коли людина усвідомлює безповоротність втрати та неможливість повернення до колишнього світу.

7. Почуття провини та відповідальності

Філософи (Ж.-П. Сартр, В. Франкл) звертали увагу на парадоксальне почуття провини тих, хто вижив. Багато вимушених мігрантів відчують моральний тягар: «Я живу, тоді як інші залишилися там». Ця екзистенційна провина не пов'язана з реальним учинком, а з самим фактом існування у безпечнішому просторі.

У цьому виникає внутрішній конфлікт між честю вижити і обов'язком пам'ятати. Саме тому серед багатьох ВПО присутні запитання: «Чи маю я право на радість?», «Як жити, якщо все

зруйновано?»). Відповіддю на ці питання у філософії є концепт екзистенційної відповідальності – здатності трансформувати страждання у моральне завдання: жити заради тих, хто не зміг (В. Франкл).

8. Пошук сенсу та трансценденція

Хоча вимушена міграція є травматичною, вона містить потенціал до екзистенційного переродження. У філософії це пов'язано з явищем трансценденції – виходу за межі страждання і переосмислення свого «Я». Людина, позбавлена дому, може збудувати новий – у значенні внутрішнього дому, духовної опори, спільноти цінностей.

У цьому сенсі філософський вимір вимушеної міграції — це не лише катастрофа, а й шлях від виживання до самоствердження, коли свобода людини проявляється не в умовах стабільності, а в здатності вибрати себе знову, навіть після втрати всього.

Отже, філософський аналіз вимушеної міграції показує, що це не лише соціальний чи психологічний феномен, а насамперед – глибоке антропологічне випробування, в якому людина зустрічається із самим ядром власного існування: домом, сенсом, свободою, іншим.

Джерела та література

1. Viktor E. Frankl – *Man's Search for Meaning*. Нью-Йорк: Beacon Press, 1959.

2. Хачатрян Д. В. Сучасні міграційні процеси як виклик сьогодення [Електронний ресурс] // Державне управління та місцеве самоврядування: історія та сучасність: зб. тез наук.-практ. конф. за підсумками стажування слухачів 12 верес. 2012 р. Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/4/06.pdf>.

3. Harter S. Processes underlying the construction, maintenance, and enhancement of the self-concept in children. In J. Suls & A. G. Greenwald (Eds.), *Psychological perspectives on the self*. 1986. Vol. 3. pp. 137-181.

4. Jones, F., Bright, J. & Clow, A.. *Stress: Myth, Theory, and Research*. Pearson Education. New York. 2005. 271 p.

5. Scambler, G. *Health and social change : A critical theory*; Philadelphia, Pa.: Open University Press, 2002. 188 p.

Шевчук В. В.

кандидат наук з державного управління,
завідуюча методичним кабінетом
Миколаївського базового медичного фахового коледжу

ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» В ОНЛАЙН- ФОРМАТІ В УМОВАХ ВІЙНИ У МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖАХ

Сучасний етап розвитку української освіти характеризується необхідністю адаптації навчальних програм до умов воєнного конфлікту та впровадження нових освітніх технологій. Особливо актуальним стає питання викладання дисциплін гуманітарного циклу, зокрема курсу «Історія України», у медичних коледжах, де студенти формують не лише професійні компетентності, а й патріотичну свідомість, морально-етичні та громадянські цінності. Онлайн-формат навчання, що став вимушеним у зв'язку з війною, створює низку нових проблем та викликів, які потребують системного наукового осмислення та методичного вирішення.

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України формування національної ідентичності та патріотичної свідомості серед молоді набуває особливої ваги. Медичні коледжі, готуючи майбутніх фахівців охорони здоров'я, мають забезпечити студентів не лише професійними знаннями, а й соціально-гуманітарною компетентністю, здатністю до критичного аналізу історичних подій та усвідомлення власної громадянської відповідальності.

Онлайн-формат навчання, хоч і дозволяє забезпечити безпеку студентів під час війни, водночас створює специфічні проблеми, що стосуються мотивації, інтерактивності та ефективності освітнього процесу. Підготовка студентів до критичного мислення та патріотичного виховання вимагає застосування інноваційних методів та цифрових технологій, а також комплексного підходу до психологічної підтримки учнів.

Одним із основних викликів онлайн-освіти є зниження рівня взаємодії між викладачем та студентами. Втрата живого контакту впливає на ефективність дискусій, обговорень, аналізу джерел та формування критичного мислення. У традиційній аудиторії студент може активно залучатися до обговорення історичних фактів, задавати питання, брати участь у групових завданнях. Онлайн-формат обмежує ці можливості, особливо у великих групах, що може призвести до пасивного сприйняття матеріалу.

В умовах воєнного стану значною є роль психологічного стану студентів. Підвищена тривожність, стрес, евакуація з місць проживання та безпекові обмеження негативно впливають на здатність до навчання та концентрацію уваги. Для медичних коледжів це особливо критично, оскільки студенти одночасно проходять практичне навчання та готуються до професійної діяльності, що потребує високої відповідальності та стресостійкості.

Методики онлайн-викладання повинні включати елементи психологічної підтримки, мотиваційні практики та патріотичне виховання. Залучення студентів до обговорень історичних прикладів боротьби за незалежність України сприяє формуванню стійкості, емпатії та готовності до соціальної активності.

Онлайн-формат навчання в медичних коледжах в умовах війни часто ускладнюється нестабільним доступом до інтернету та цифрових пристроїв. Не всі студенти мають змогу користуватися персональними комп'ютерами чи планшетами, а доступ до платних онлайн-ресурсів може бути обмеженим. Крім того, відсутність єдиної платформи для проведення лекцій та семінарів знижує ефективність організації навчального процесу та ускладнює контроль за засвоєнням матеріалу.

Підготовка матеріалів для онлайн-лекцій потребує не лише наукової достовірності, а й адаптації до цифрового формату. Викладачі повинні поєднувати історичні факти з інтерактивними елементами, забезпечувати можливість самостійної роботи студентів та організовувати дискусії у віртуальному середовищі. Важливими є: розробка відеолекцій, подкастів та мультимедійних презентацій; створення інтерактивних тестів, вікторин та завдань у сервісах Google Forms, LearningApps; організація онлайн-дискусій та круглих столів; проведення віртуальних екскурсій по музеях та історичних пам'ятках України; використання документальних фільмів та архівних матеріалів для емоційного залучення студентів.

Однією з ключових цілей викладання історії України у медичних коледжах є формування патріотичних цінностей та професійної етики. Через історичні приклади боротьби українського народу за незалежність та збереження національної самобутності студенти розвивають моральну відповідальність, критичне мислення та громадянську активність.

Знання історії України дозволяє майбутнім медичним працівникам усвідомлювати соціальний контекст своєї професії, виховувати гуманістичний підхід до пацієнтів та співпрацювати в команді під час кризових ситуацій. Онлайн-формат, якщо він

правильно організований, може стати ефективним інструментом патріотичного виховання, поєднуючи технології та педагогічні практики.

Викладання курсу «Історія України» в онлайн-форматі в умовах війни у медичних коледжах є складним, але водночас перспективним напрямом. Основні виклики пов'язані зі зниженням інтерактивності, мотиваційними та психологічними факторами, технічними та організаційними труднощами, а також методичними аспектами.

Для підвищення ефективності онлайн-навчання необхідно:

1. Використовувати сучасні цифрові платформи для організації інтерактивних лекцій та семінарів;
2. Інтегрувати психологічну підтримку та мотиваційні практики у навчальний процес;
3. Поєднувати патріотичне виховання з професійною підготовкою майбутніх медичних працівників;
4. Використовувати мультимедійні та інтерактивні матеріали для активізації пізнавальної діяльності студентів.

Онлайн-формат навчання за умови системного підходу може не лише забезпечити продовження освітнього процесу в умовах війни, а й стати потужним інструментом формування патріотичної свідомості, критичного мислення та професійних компетентностей студентів медичних коледжів.

Яриловець В. В.

здобувач (другого) магістерського рівня
спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.03
«Середня освіта (Історія та громадянська освіта)»
ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Міронова І. С.

доктор історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У сучасному освітньому просторі України дедалі більшої актуальності набуває завдання не лише передавати учням певний обсяг знань, а й формувати у них здатність самостійно мислити,

аналізувати інформацію, приймати зважені рішення та критично оцінювати дійсність. В умовах інформаційного суспільства, коли діти щодня стикаються з величезною кількістю даних, зокрема суперечливих, фейкових чи маніпулятивних, саме критичне мислення стає необхідним інструментом пізнання світу. Його розвиток дозволяє не лише глибше зрозуміти навчальний матеріал, а й виховує в учнів громадянську позицію, відповідальність і толерантність до інших поглядів. Особливе місце у формуванні критичного мислення займає предмет «Історія», адже його зміст безпосередньо пов'язаний із вивченням фактів, причинно-наслідкових зв'язків, оцінкою дій історичних діячів, зіставленням позицій і різних інтерпретацій минулого.

Історія, на відміну від багатьох інших дисциплін, не є наукою про однозначні істини. Вона завжди містить у собі множинність підходів, точок зору, оцінок, тому створює надзвичайно сприятливі умови для розвитку критичного мислення школярів. Кожна подія минулого може бути розглянута з різних сторін, і саме вміння учнів аналізувати, порівнювати та робити висновки формує справжнє історичне мислення. Як підкреслює О. Пометун, сучасний урок історії повинен перетворювати учня з пасивного споживача готових знань на активного дослідника, який ставить запитання, шукає відповіді у джерелах, співставляє інформацію, критично її оцінює та формує власну позицію. Тобто головна мета вчителя історії – не лише «передати» знання, а створити навчальне середовище, у якому учні мислять, ставлять під сумнів, аналізують і роблять самостійні висновки.

Критичне мислення в історичній освіті допомагає розвивати в учнів цілу систему інтелектуальних умінь: вміння відрізнити факт від судження, аналізувати аргументи, бачити логіку історичних подій, визначати причини й наслідки, оцінювати достовірність джерел. Це не просто навчальний компонент, а ключовий елемент формування зрілої, відповідальної особистості. Водночас розвиток критичного мислення сприяє підвищенню мотивації до навчання: коли учні мають змогу не лише слухати вчителя, а й досліджувати, сперечатися, шукати істину самостійно, навчальний процес стає для них живим і цікавим.

Сучасна історична освіта потребує таких методів і підходів, які стимулюють активну пізнавальну діяльність. Це інтерактивні технології, робота з історичними джерелами, дискусії, дебати, проєктні завдання. Саме через них реалізується ідея, що історія – це не набір дат, а простір для мислення. Уміння учня аналізувати

минуле має безпосередній вплив на його здатність осмислювати події сьогодення. Таким чином, розвиток критичного мислення в процесі вивчення історії – це не просто педагогічна методика, а стратегічне завдання сучасної школи, спрямоване на виховання громадянина, здатного до рефлексії, самостійного аналізу та відповідального ставлення до суспільних процесів.

Урок історії як освітнє середовище має кардинальне значення для формування критичного мислення учнів, оскільки саме на уроці вчитель створює умови для інтелектуальної діяльності, стимулює пізнавальну допитливість і навчає методам аналізу інформації. Такий підхід передбачає зміну ролі вчителя: замість односпрямованої передачі фактів, він стає фасилітатором навчального процесу, модератором дискусій і наставником у дослідницькій діяльності учнів [1]. Пометун наголошує, що сучасний урок має бути середовищем, де учень виступає активним суб'єктом пізнання – ставить питання, формулює гіпотези, відбирає джерела і перевіряє їхню достовірність; таким чином урок перетворюється на лабораторію мислення, а не на архів дат і подій [1]. Практично це означає впровадження різних методичних прийомів: роботу з архівними та публіцистичними джерелами, аналіз візуальних матеріалів (карикатур, плакатів, фотографій), порівняння хронологічних джерел і критичне зіставлення свідчень очевидців. Кожна з таких активностей сприяє розвитку умінь відрізняти факти від інтерпретацій, розпізнавати упередженість джерела і формувати обґрунтовані судження.

Крім того, організація уроку як середовища для критичного мислення передбачає використання диференційованих завдань, що ускладнюються поступово, – від простого виявлення фактів до комплексних аналітичних завдань, що вимагають формування та захисту власної позиції. Це відповідає уявленню про навчальний процес як серію пізнавальних викликів, де учні практикують дедукцію, індукцію, аналіз причинно-наслідкових зв'язків і роблять узагальнення. Такий підхід узгоджується з визначенням критичного мислення як системи операцій з оцінки аргументів, виявлення логічних помилок і прийняття рішень на основі доказів [2]. Як результат, учні набувають не тільки предметних знань, але й метакогнітивних умінь – усвідомлення власного процесу мислення, вміння контролювати і коригувати свої судження.

Не менш важливим є створення на уроці атмосфери безпечного обміну думками, де кожен учень може висловити свої ідеї без страху осуду. Це сприяє розвитку навичок аргументованого діалогу та

поваги до альтернативних точок зору – ключових компонентів критичного мислення [4]. Впровадження структурованих дискусій, дебатів та рольових ігор дозволяє моделювати конфліктні ситуації минулого, пропонувати різні інтерпретації подій і оцінювати їх на підставі наявних доказів. Проектні технології, за спостереженнями К. Буханова, у цьому контексті мають особливу цінність: у процесі виконання проектів учні вчаться шукати й відбирати інформацію, аргументувати вибір джерел, синтезувати матеріал і презентувати результати, що стимулює глибоке засвоєння знань і розвиток аналітичних навичок [3].

Отже, урок історії, організований як активне середовище пізнання, не просто передає факти – він формує алгоритми мислення. Саме через системну інтеграцію дослідницьких завдань, джерельної роботи та діалогових форм діяльності учні опановують вміння, які виходять за межі предметної компетенції і стають фундаментом для громадянської зрілості та соціально відповідальної поведінки. Така трансформація уроку потребує від учителя професійної майстерності, методичної освіченості та готовності до експерименту, що підкреслюють дослідники сучасної педагогіки [1; 3; 4].

Джерела та література

1. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К.: А.С.К., 2004. 192 с.
2. Тягло О. В. Критичне мислення: навчальний посібник. Харків: Основа, 2008. 176 с.
3. Буханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. К.: Генеза, 2004. 254 с.
4. Ващенко Л. С. Формування критичного мислення на уроках історії // Історія в школах України. 2016. № 3 С. 12–17.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Друкується в авторській редакції
Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *О. Михайлова*
Друк *С. Волинець*. Фальцювально-палітурні роботи *О. Мішалкіна*.

Підп. до друку 28.10.2025.
Формат 60 × 841/8. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 8,8. Обл.-вид. арк. 7,9.
Тираж 30 пр. Зам. № 7122.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50–03–32, 8 (0512) 76–55–81,
e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2020.